İrem CANPULAT

OTİZMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYNLERİN YAŞADIKLARI OLUMSUZ DUYGULARLA BAŞ ETMELERİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

2026

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OTİZMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYNLERİN YAŞADIKLARI OLUMSUZ DUYGULARLA BAŞ ETMELERİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

İrem CANPULAT

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bursa 2026

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

OTİZMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYNLERİN YAŞADIKLARI OLUMSUZ DUYGULARLA BAŞ ETMELERİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

(Yüksek Lisans Tezi)

İrem CANPULAT

Danışman:

Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

BURSA-2026

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı, 702221004 numaralı İrem CANPULAT'ın hazırladığı "**Otizmli Bireye Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Olumsuz Duygularla Baş Etmelerinde Din Eğitiminin Rolü"** konulu Yüksek Lisans Tezi çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 30 / 01 / 2026 Cuma günü 14.30 - 15.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin (BAŞARILI / ~~BAŞARISIZ~~) olduğuna (OYBİRLİĞİ/ ~~OY ÇOKUĞU~~) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı
Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR
Süleyman Demirel Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül KANBUROĞLU ERGÜN
Bursa Uludağ Üniversitesi

30 / 01 / 2026

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

BAŞKANLIĞINA

Tez Başlığı / Konusu: "**Otizmli Bireye Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Olumsuz Duygularla Baş Etmelerinde Din Eğitiminin Rolü"**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam xiv + 103 sayfalık kısmına ilişkin, 16 / 01 / 2026 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı ….....'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar dahil
3- 8 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarını inceledim ve bu Uygulama Esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

16.01.2026

İmza

Adı Soyadı	**:** İrem CANPULAT
Öğrenci No	**:** 702221004
Anabilim Dalı	**:** Felsefe ve Din Bilimleri
Programı	**:** Tezli Yüksek Lisans Programı
Statüsü	**:** Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

16.01.2026

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum "**Otizmli Bireye Sahip Ebeveynlerin Yaşadıkları Olumsuz Duygularla Baş Etmelerinde Din Eğitiminin Rolü"** başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

16 / 01 / 2026

İmza

Adı Soyadı : İrem CANPULAT

Öğrenci No : 702221004

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Din Eğitimi

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar adı soyadı : İrem CANPULAT

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Din Eğitimi

Tezin Niteliği : Yüksek Lisans

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

OTİZMLİ BİREYE SAHİP EBEVEYNLERİN YAŞADIKLARI OLUMSUZ DUYGULARLA BAŞ ETMELERİNDE DİN EĞİTİMİNİN ROLÜ

Bu çalışmada otizmli bireye sahip ebeveynlerin olumsuz duygularla baş etmelerinde din eğitiminin ne gibi bir rolünün olduğunun değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın odak noktası, otizmli bireye sahip ebeveynlerin olumsuz duygularla baş etmelerinde ne gibi yollara başvurduğu ve bunun din eğitimi ile ilgisini analiz etmektir. Çalışma kapsamında karma yöntem deseni kullanılmış; nicel veriler çevrim içi anket uygulamasıyla, nitel veriler ise İstanbul'da ikamet eden 15 ebeveynle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Katılımcılar ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiş; görüşmeler ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiş ve MAXQDA programı ile içerik analizi yapılmıştır. Nicel veriler ise SPSS Statistics programı ile analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, ebeveynlerin tanı sonrası yaşadıkları duygusal tepkiler, yalnızlık ve çaresizlik gibi durumlar karşısında dinî başa çıkma stratejilerine yöneldikleri; dua, ibadet, tevekkül ve dini sohbet gibi uygulamaların ruhsal dayanıklılıklarını artırdığı görülmüştür. Ayrıca, din ve aşkınlık boyutlarının manevi metanetle istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif ilişkiler gösterdiği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bu çalışma kapsamında otizmli bireye sahip ebeveynlerin olumsuz duygularla baş etme ve din eğitimi hakkındaki görüşlerinin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar kavramlar: Din eğitimi, otizm, olumsuz duygu, otistik çocuğa sahip ebeveyn

ABSTRACT

Name & surname	**:** İrem CANPULAT
University	**:** Bursa Uludağ University
Institute	**:** Institue of Social Sciences
Field	**:** Philosophy and Religious Studies
Subfield	**:** Religious Education
Degree awarded	**:** Master of Arts
Supervisor	**:** Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ

THE ROLE OF RELIGIOUS EDUCATION IN COPING WITH THE NEGATIVE EMOTIONS EXPERIENCED BY PARENTS OF INDIVIDUALS WITH AUTISM

This study aims to evaluate the role of religious education in helping parents of individuals with autism cope with negative emotions. The focus of the research is to analyze the methods parents of individuals with autism use to cope with negative emotions and the relationship between these methods and religious education. A mixed-methods design was used in the study; quantitative data were collected through an online survey, while qualitative data were obtained through semi-structured interviews conducted with 15 parents residing in Istanbul. Participants were selected using criterion sampling; interviews were audio-recorded and analyzed using the MAXQDA software through content analysis. Quantitative data were analyzed using the SPSS Statistics program. According to the research findings, it was observed that parents turned to religious coping strategies such as prayer, worship, trust in God, and religious conversations in response to emotional reactions, loneliness, and helplessness experienced after diagnosis, which helped strengthen their psychological resilience. Additionally, it was found that the dimensions of religion and transcendence showed statistically significant and positive correlations with spiritual endurance. In conclusion, this study revealed that the views of parents of individuals with autism on coping with negative emotions and religious education have a multidimensional structure.

Keywords: Religious education, autism, negative emotions, parents with autistic child.

ÖN SÖZ

Otizm günümüzde sıkça karşılaştığımız ve yaygınlığı giderek artan bir durumdur. Otizmli bireye sahip ebeveynlerin süreç içerisinde birçok zorlukla karşı karşıya kaldığı ve bu zorluklarla baş etmek için çeşitli yollara başvurdukları görülmektedir.

Bu çalışmada otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı zorluklar ve bu zorluklarla nasıl baş ettikleri din eğitimi bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır.

Konunun muhatabı olan otizmli bireye sahip ebeveynler bu çalışmanın merkezinde yer almış, yarı yapılandırılmış görüşme formu ve anket uygulaması ile (ölçeklerle) veriler toplanıp analiz edilmiştir.

Birinci bölümde, otizm kavramı detaylı biçimde ele alınmış; zorlu yaşam olayları karşısında dinin birey üzerindeki etkisi ve din eğitiminin rehberlik boyutu teorik ve literatür temelli bir çerçevede değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, görüşmelerden ve anketlerden elde edilen bulgular tematik olarak sınıflandırılmış; ebeveynlerin duygusal tepkileri, manevi başa çıkma stratejileri ve din eğitiminin etkileri kapsamlı biçimde ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde ise, bulgulardan elde edilen sonuçlar din eğitimi kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışması akademik bir araştırma olmasının yanı sıra otizmli bireye sahip ailelerin yaşadığı duygusal, sosyal ve manevi yükleri anlamaya yönelik bir çabadır. Araştırma sürecinde elde edilen her bir ifade, ebeveynlerin yaşadığı içsel mücadeleyi, sabırlarını ve inançla kurdukları bağları görünür kılmıştır. Din eğitiminin bireylerin yaşadığı travmatik süreçleri anlamlandırma ve ruhsal dayanıklılık kazanma noktasında ne denli etkili olduğunu gözlemlemek, bu çalışmanın en önemli kazanımlarından biri olmuştur.

Samimi görüşleriyle çalışmama katılan tüm katılımcılara içtenlikle teşekkür ederim.

Değerli katkılarıyla tezin niteliğini artıran kıymetli jüri üyeleri Prof. Dr. Saadettin ÖZDEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Ümmügül Betül KANBUROĞLU ERGÜN hocalarıma teşekkür ederim.

Süreç boyunca bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Turgay GÜNDÜZ'e teşekkür ederim.

Son olarak, tüm çalışma sürecimde desteklerini esirgemeyen sevgili aileme özellikle ilham kaynağım olan kardeşim Ahmet Taha'ya sevgilerimi ve şükranlarımı sunarım.

İrem CANPULAT

Bursa – Ocak 2026

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ..... **iii**
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU ..... **iv**
YEMİN METNİ ..... **v**
ÖZET ..... **vi**
ABSTRACT ..... **vii**
ÖN SÖZ ..... **viii**
İÇİNDEKİLER ..... **ix**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**
KISALTMALAR ..... **xiv**
GİRİŞ **1**
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi 1
2. Araştırmanın Problemi 2
3. Araştırmanın Yöntemi 3
3.1. Araştırma Deseni 3
3.2. Verilerin Toplanması 5
3.3. Çalışma Grubu ve Örneklemle İlgili Bilgiler 6
3.4. Verilerin Analizi 9
3.5. Güvenirlik ve Geçerlik 9
3.5.1. Nitel Araştırmalarda Güvenirlik ve Geçerlik 10
3.5.2. Nicel Araştırmalarda Güvenirlik ve Geçerlik 11
4. İlgili Literatür 11
5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları 13

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE **15**
1.1. Otizm Nedir 15
1.2. Zorlu Yaşam Olayları ve Din 17
1.2.1. Otizmli Birey Anne-Babası Olmak 18
1.2.2. Zorlu Yaşam Olayları ve Dinî Başa Çıkma 21
1.3. Zorlu Yaşam Olayları ve Din Eğitimi 24
1.4. Manevi Kaynaklar, Manevi Metanet ve Din Eğitimi 31

İKİNCİ BÖLÜM
ARAŞTIRMA BULGULARI **34**
2.1. Nitel Verilerle İlgili Bulgular 34
2.1.1. Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygular 35

2.1.1.1. Otizme Verilen İlk Tepkiler 35
2.1.1.2. Kabullenme Aşaması 36
2.1.1.3. Kendini Sorgulama 38
2.1.1.4. Yalnızlık / Çaresizlik 38
2.1.1.5. Umut ve Umutsuzluk 39
2.1.2. Baş Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynakları 39
2.1.2.1. İnanç ve Aşkınlık Desteği 40
2.1.2.2. Psikolojik Destek 40
2.1.2.3. Kendi Kendine Başa Çıkma 41
2.1.2.4. Aile ve Eş Desteği 42
2.1.2.5. Dinî Sohbetler, Namaz, Dua ve Tesbihat 42
2.1.3. Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkiler 44
2.1.3.1. Anne Babanın Yaşadığı Zorluklar 44
2.1.3.2. Dışlanma ve Ötekileştirme 45
2.1.4. İmtihan ve Kader Anlayışı 46
2.1.4.1. Otizmi Kader Olarak Görme 47
2.1.4.2. Otizmi İmtihan Olarak Görme 47
2.1.4.3. Ceza ve Ödül Anlayışı 48
2.1.4.4. Kefaret Anlayışı 49
2.1.5. Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi 50
2.1.5.1. Çocuklukta Alınan Din Eğitimi ve Dinî Geçmiş 50
2.1.5.2. Dindarlıkta Değişim 52
2.1.5.3. Din Eğitiminin Otizmli Bireye Sahip Ebeveynlere Katkıları 54
2.2. Nicel Verilerle İlgili Bulgular 56
2.2.1. Manevi Kaynakların ile Manevi Metanet Arasındaki İlişki 56
2.2.2. Cinsiyete Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki 57
2.2.3.1. Manevi Kaynakların Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu 57
2.2.3.2. Manevi Metanet Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu 59
2.2.4. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanetin Medeni Hale Göre Farklılaşma Durumu 60
2.2.4.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Medeni Hâle Göre İncelenmesi 60
2.2.4.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Medeni Hâle Göre Sonuçları 61
2.2.5. Eğitim Durumuna Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki 61
2.2.5.1. Manevi Kaynaklar Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi 61
2.2.5.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Sonuçları 63
2.2.6. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Arasındaki İlişki 63
2.2.6.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi 63

2.2.6.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Sonuçları 65
2.2.7. Dinî Durumuna Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki 66
2.2.7.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Dinî Duruma Göre Sonuçları 66
2.2.7.2. Manevi Metanetin Ebeveynlerin Kendilerini Dinî Açıdan Tanımlama Durumlarına Göre İncelenmesi 69
2.2.8. Çocuğun Otizm Derecesine Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki 73
2.2.8.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Çocuğun Otizm Derecesine Göre Sonuçları 73
2.2.8.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Çocuğun Otizm Derecesine Göre Sonuçları 74
2.2.9. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanet Ölçeklerinin Ortalama Puanları Arasındaki İlişki 74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUM 76

3.1. Nitel Verilerle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi 76
3.1.1. Tanı Sonrası Duygusal Tepkiler 76
3.1.2. Manevi Baş Etme Stratejileri ve Din Eğitimi 77
3.1.3. Toplumla Etkileşim ve Ötekileştirme 78
3.1.4. Din Eğitiminin Katkısı 79
3.1.5. Dindarlıkta Değişim ve Din Eğitimi 81
3.1.6. Kader, Ceza, İmtihan ve Kefaret Anlayışı 83
3.2. Nicel Verilerle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi 84
3.2.1. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanet Arasındaki İlişki 84
3.2.2. Manevi Metanetin Kendilerini Dinî Açıdan Tanımlama Biçimine Göre Farklılaşma Durumunun İncelenmesi 86
3.2.3. Demografik Değişkenlerle Olan İlişkiler 87
3.2.4. Anlamlı Korelasyonlar ve Genel Yorum 88

SONUÇ VE ÖNERİLER 89

KAYNAKÇA 93

EKLER 98

EK-1: Etik Kurul Onayı 98
Ek-2: Demografik Bilgi Formu 99
Ek-3: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu 101
Ek-4: Ölçekler 102

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Nitel araştırma Katılımcı Bilgileri 7
Tablo 2: Anket Uygulanan Katılımcılarla İlgili Bilgiler..... 8
Tablo 3: Nitel Verinin Analizi Sonucunda Elde Edilen Temalar Ve Kodlar 34
Tablo 4: Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygularla İlgili Kod ve Frekans Tablosu 35
Tablo 5: Başa Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynaklarıyla İlgili Kod ve Frekans Tablosu.... 40
Tablo 6: Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkilerle İlgili Kodlar ve Frekansları..... 44
Tablo 7: İmtihan ve Kader Anlayışı ile İlgili Kodlar ve Frekansları 46
Tablo 8: Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi..... 50
Tablo 9: Manevi Kaynakların Alt Boyutları ile Manevi Metanet Arasındaki Korelasyon 56
Tablo 10: Manevi Kaynaklar Ölçeği alt boyut puanlarının cinsiyete göre farklılaşma durumu..... 57
Tablo 11: Cinsiyete Göre Manevi Kaynaklar Alt Ölçeklerine İlişkin Sıra Ortalamaları 58
Tablo 12: Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu..... 59
Tablo 13: Manevi Kaynaklar alt boyut puanlarının medeni hâle göre farklılaşma durumu 60
Tablo 14: Manevi Metanet Ölçeği alt boyut puanlarının medeni hale göre farklılaşma durumu..... 61
Tablo 15: Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi 61
Tablo 16: Eğitim Durumu Grupları Arasında Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi) 62
Tablo 17: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi 63
Tablo 18: Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi 64
Tablo 19: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Din Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)..... 64
Tablo 20: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)..... 65
Tablo 21: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi 65
Tablo 22: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Manevi Dayanıklılık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi) 66
Tablo 23: Dinî Duruma Göre Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının İncelenmesi..... 66
Tablo 24: Dinî Durum ile Manevi Kaynaklar Ölçeği Din Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi) 67
Tablo 25: Dinî Durum ile Manevi Kaynaklar Ölçeği Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)..... 68
Tablo 26: Manevi Metanet Puanlarının Kendini Dinî Açıdan Tanımlama Durumuna Göre Dağılımı ve Kruskal-Wallis Test Sonuçları..... 70

Tablo 27: Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız? Sorusuna Verilen Cevaplarla İlgili İkili Karşılaştırmalar 71
Tablo 28: Manevi Kaynak alt boyut puanlarının otizm derecesine göre farklılaşma durumu 73
Tablo 29: Otizm Derecesine Göre Manevi Kaynaklar Ölçeği Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi) 73
Tablo 30: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Otizm Derecesine farklılaşma durumu 74
Tablo 31: Manevi kaynaklar ile Manevi Metanet Ortalama Puanları Arasındaki Korelasyonun İncelenmesi 75

KISALTMALAR

çev. : Çeviren

DSM-V : Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, 5th ed. (Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatisksel El Kitabı, 5. Basım)

ed. : Editör

n. : Örnek sayısı (örneklem büyüklüğü)

MK : Manevi kaynaklar

MM : Manevi metanet

OSB : Otizm spektrum bozukluğu

p. : İstatistiksel anlamlılık değeri

SPSS : Statistical Package for Social Sciences (Sosyal Bilimler için İstatistik Paket Programı)

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

ts. : tarihsiz

vd. : ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Otizm, yaklaşık seksen yıldır üzerinde araştırmaların gerçekleştirildiği, son yıllarda adını sıkça duyduğumuz ve karşılaştığımız bir nöro-gelişimsel geriliktir.[1] Yalnızca Türkiye'de değil, dünyada da yaygınlığı giderek artan durumların başında gelmektedir.

Otizm, hayat boyu sürecek olan bir durumdur. Otizmli bir birey, hep otistik kalacaktır ancak bu hep aynı kalacağı anlamına gelmemektedir. Çocuklar nasıl ki zamanla değişip gelişiyorsa bu otizmli birey için de geçerlidir.[2]

Otizmin her ne kadar bu sorunu yaşayan kişinin üzerinde etkileri olsada otizmli bireye sahip ebeveynler üzerinde de etkileri vardır. Yapılan bir çalışmada ailesinde otizmli birey olan ebeveynlerin, otizmli birey olmayan ebeveynlere oranla daha fazla ebeveynlik stresi yaşadıkları ve depresyon tanısı alma olasılıklarının önemli ölçüde yüksek olduğu görülmüştür.[3]

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin, yaşadıkları bu olumsuz duygularla baş etmelerinde etkili olan en büyük etkenlerden biri de dindir. Ebeveynler, otizmli bir çocuğa sahip olmanın kendileri için büyük bir mükafat olacağını, Allah'ın onları daha çok sevdiğini, ahiret hayatında büyük sevinçlere kavuşacaklarını düşünerek zorluklarla baş etmek amacıyla dine yönelmektedirler. Ebeveynlerin otizm tanısını duyduktan sonraki tepkileri, bu durumu kabullenme aşamaları, süreç içerisindeki zorluklara karşı nasıl tahammül ettiği ve aldıkları din eğitiminin bu sürece nasıl yansıdığını anlamak büyük bir önem taşımaktadır.

Araştırma başlığında kullanılan "din eğitimi" kavramı, yalnızca teorik bilgilerle sınırlı olmayıp, kişinin yaşam boyu edindiği inanç temelli bilgi, değer ve pratiklerin bütününü ifade etmektedir. Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı zorlu yaşam olaylarını

---

1 İbrahim H. Diken (ed.), *Erken Çocuklukta Otizm Spektrum Bozukluğu Temel Bilgiler* (Ankara: Pegem Akademi, 2022), 2.

2 Samantha Todd, *Otizm Spektrum El Kitabı*, çev. Soydan Redif vd. (Ankara: Palme Yayıncılık, 2017), 4.

3 Austin C. Cohrs - Douglas L. Leslie, "Depression in Parents of Children Diagnosed with Autism Spectrum Disorder: A Claims-Based Analysis", *Journal of Autism and Developmental Disorders* 47/5 (2017), 1416.

anlamlandırma, ruhsal dengeyi koruma ve psikolojik dayanıklılık geliştirme süreçlerinde din eğitimi; dua, tevekkül, sabır, imtihan ve kader gibi kavramların içselleştirilmesini sağlayan manevi bir rehber işlevi görmektedir. Bu bağlamda din eğitimi, bireyin yalnızca inançsal yönden gelişimini değil, aynı zamanda travmatik deneyimlerle başa çıkma kapasitesini de destekleyen bir yapı sunmakta; ebeveynlerin yaşadığı çaresizlik, suçluluk ve yalnızlık gibi duygularla baş etmesinde hem bireysel hem toplumsal düzeyde koruyucu bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışma, din eğitimi alanında yapılan ilk çalışmalardan biri olması ve din eğitimi sürecinde bireyin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamadaki rolünü ortaya koyması hasebiyle önemlidir.

Bu çalışma ile; otizmli bireye sahip anne-babaların yaşadıkları olumsuz duygulara ve sürecin zorluklarına karşı, aldıkları din eğitiminin sıkıntılarını aşmada ne kadar etkili olduğunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

2. Araştırmanın Problemi

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin konuya dair görüşlerinin tespit ve tahlili, elde edilen veriler ve bunların analizi doğrultusunda bilimsel bir bakış açısı ortaya koyulacaktır.

Din, anlam arayışında olan ebeveynler için önemli bir sığınaktır. Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadıkları zorluklara baktığımızda birçok olumsuz duyguyla mücadele ettiklerini ve sıkıntılarla uğraştığı görülmektedir. Bu zorluklarla mücadele ederken tahammül güçlerini nereden aldıkları, din ile ilgili görüşlerinin alınması, aldıkları din eğitiminin bu zorluklarla mücadele ne kadar yardımcı olduğu çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Bu bağlamda yapılan ankette ve otizmli bireye sahip ebeveynlerin görüşlerini analiz ederken araştırma öncesi belirlenen şu sorulara cevap aranmıştır:

1) Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadıkları olumsuz duygularla baş etmelerinde din eğitiminin rolü nedir?
2) Otizmli bireye sahip ebeveynler yaşadıkları olumsuz duygulara karşı nasıl bir tavır sergilemektedir?
3) Ebeveynlerin görüşlerine göre din eğitimi almak yaşadıkları olumsuz duygularla baş etmede etkili midir?

4) Ebeveynlerin görüşlerine göre alınan din eğitiminin kalitesi yaşadıkları olumsuz duygularla baş etmede ne kadar etkilidir?

5) Otizmli bireye sahip ebeveynlere din eğitimi verilmesinin gerekliliği ve önemi nedir?

6) Otizmli bireye sahip ebeveynlere göre böyle bir çocuğa sahip olmanın nedenleri nelerdir?

7) Otizmli bireye sahip ebeveynler bu durumu kabullenme aşamasında neler yaşadı ve hissetti?

8) Otizmli bireye sahip ebeveynlerin manevi kaynakları ile manevi metanetleri arasında bir ilişki var mıdır?

9) Otizmli bireye sahip ebeveynlerin manevi kaynakları ile manevi metanetleri;
   a) *Cinsiyet,*
   b) *Eğitim düzeyi,*
   c) *Medeni durum*,
   d) *Sosyo-ekonomik düzey*,
   e) *Dinî açıdan kendini tanımlama durumu*,
   f) *Çocuklarının otizm derecesi,*

değişkenlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermekte midir?

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırma Deseni

Bilimsel yöntem, hakikate ulaşmak için şüpheye yer vermeyecek şekilde tutarlı ve mantıklı çalışmalar sunmayı belirtir.[4] Sosyal bilimlerde, belirli değişkenler arasındaki ilişkileri sayısal verilerle incelemek için nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılır. Bu yöntemler, araştırma problemlerini sistematik biçimde incelemeye ve elde edilen verilerle hipotezleri sınamaya olanak tanır.

[4] Ahmet Hamdi İslamoğlu - Ümit Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (İstanbul: Beta, 2019), 22.

Doğal ortamda olayların ve algıların derinlemesine anlaşılmasını amaçlayan nitel araştırmalar ise genellikle gözlem, mülakat ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerini içeren bütüncül bir yaklaşımı benimser.[5] Nitel araştırmalarda en çok kullanılan üç temel veri toplama yöntemi gözlem, yazılı dokümanların incelenmesi ve görüşmedir. Bu yöntemler içerisinde en sık kullanılanı ise görüşme yöntemidir. Görüşme yönteminin temelini sözlü iletişim oluşturmaktadır.[6]

Temel görüşme teknikleri; yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış, yapılandırılmamış ve odak grup görüşmesi şeklindedir. Görüşme öncesinde katılımcının anlayacağı açıklıkta sorular yazmak, konuyu derinleştirecek detayları belirlemek, araştırma dışına çıkacak gereksiz sorulardan kaçınmak gerekir. Görüşme tekniğinde katılımcıların sayısından ziyade görüşmenin niteliği önemlidir. Soruların açık ve anlaşılır olması, gerektiğinde ek sorular sorulması konuyu derinleştirmek adına önem taşımaktadır. Elde edilen veriler ise metin analizi, içerik, betimsel, söylev gibi farklı şekillerde analiz edilebilirler. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verilere yoğunlaşarak tekrar eden ifadeleri veya katılımcıların özellikle vurguladığı durumları belirlemektir. Bu süreçte verilerden kodlar oluşturulur, ardından benzer kodlar bir araya getirilerek kategoriler, kategorilerden ise temalar ortaya çıkar. Bu yöntemle katılımcıların ifade ettiği düşünceler sistemli bir şekilde analiz edilip anlamlandırılmış olur.[7]

Nicel araştırmaların nitel araştırmalarla güçlendirilmesi çalışmaya derinlik katabilir. Çünkü nicel araştırmalar salt bilgiler doğrultusunda yapıldığından dolayı derinlikten ve ayrıntılı yorum yapmaktan eksik kalmaktadır.[8]

İnsan gibi çok boyutlu bir varlığın bütüncül olarak ele alınması daha doğru bir yaklaşımdır. Son dönemlerde sosyal bilimler alanında insana ilişkin durumları anlamlandırmada karma yöntem öne çıkmaya başlamıştır.[9] Karma yöntem, araştırmanın problemini anlamak için hem nitel hem de nicel verileri toplayarak iki veriyi birleştirip sonuçlar çıkarmaktır.[10]

---

5 Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin, 2021), 37.
6 Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 38.
7 Ali Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019), 375-377.
8 İslamoğlu - Alnıaçık, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, 235.
9 Baltacı, "Nitel Araştırma Süreci", 369.
10 John W. Creswell, "Karma Yöntem Araştırmaların Temel Özellikleri", çev. Suat Çelik, *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, ed. Mustafa Sözbilir (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 2.

Çalışmamızda karma yöntem desenlerinden açıklayıcı ardışık desen kullanılmıştır. Açıklayıcı ardışık desen yönteminin amacı önce nicel araştırma ile başlayıp nicel sonuçları açıklamak ve nitel çalışmaya başlamaktır.[11] Bu çalışmada anket tekniği ile nicel veriler toplanıp sonuçları açıklanmış daha sonra ise nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile veriler toplanıp analiz edilerek çıkarımlar yapılmıştır.

3.2. Verilerin Toplanması

Araştırmadaki katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemleri içerisinde yer alan ölçüt örnekleme kullanılarak belirlenmiştir. Bu minvalde çalışmaya sadece otizmli bireye sahip ebeveynler dahil edilmiştir.

Nicel araştırma kısmında anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Otizmli bireye sahip ebeveynler örneklem olarak belirlenmiştir. Katılımcılar çalışmaya dijital ortamdan katılarak katkı sağlamışlardır.

Nitel veriler ise yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile elde edilmiştir. Bu bağlamda demografik bilgi formu ve 8 maddelik soru kağıdı hazırlanmıştır. Çalışmaya gönüllü katıldığını belirten ve İstanbul ilinde ikamet eden 15 kişilik katılımcı grubunun 13'ü anne 2'si babadan oluşmaktadır. Annelerin babalardan fazla olmasının nedeni çocuklara bakım verenin daha çok anne olması, babaların işte olması ve araştırmaya katılım konusunda gönüllü olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Araştırmada dört temel veri toplama aracı kullanılmıştır: Demografik Bilgi Formu, Manevi Kaynaklar Ölçeği, Manevi Metanet Ölçeği ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu.

Demografik Bilgi Formu; katılımcıların yaş, cinsiyet, medeni hâl, eğitim durumu, sosyo-ekonomik düzey, dinî durum ve otizmli çocuğun yaşı ile otizm derecesi gibi temel bilgileri toplamak amacıyla hazırlanmıştır.

Manevi Kaynaklar Ölçeği; bireylerin din, doğa, insancıl ve aşkınlık gibi manevi yönelimlerini ölçmeyi amaçlayan çok boyutlu bir araçtır. Ölçek, Westbrook ve arkadaşları

[11] John W. Creswell, "Temel ve Gelişmiş Karma Yöntem Desenleri", çev. İbrahim H. Acar, *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, ed. Mustafa Sözbilir (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 39.

tarafından geliştirilmiştir.[12] Ölçeğin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirlik çalışması Ekşi, Çelimli, Sevim ve Ekşi tarafından yapılmıştır.[13]

Manevi Metanet Ölçeği, Van Tongeren ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir.[14] Bireylerin zorluklar karşısındaki ruhsal dayanıklılık düzeylerini ölçmek amacıyla kullanılmıştır. Manevi dayanıklılık, manevi girişim ve kurtarıcı amaç olmak üzere üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek Türkçeye Ekşi, Dişli ve Demir tarafından uyarlanmıştır.[15]

Her iki ölçek de 5'li Likert tipi olarak yapılandırılmıştır. Katılımcılar, her bir ifadeye ne derece katıldıklarını belirtmiş; elde edilen veriler SPSS Statistics programı ile analiz edilmiştir.

Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu, araştırmacı tarafından literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Görüşme formu, ebeveynlerin tanı sonrası yaşadıkları duygusal tepkiler, başa çıkma stratejileri, din eğitimi algısı ve kader anlayışı gibi temaları kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Görüşmeler ses kaydı alınarak gerçekleştirilmiş, veriler Maxqda 22 programı ile içerik analizine tabi tutulmuştur.

3.3. Çalışma Grubu ve Örneklemle İlgili Bilgiler

Araştırmanın nitel veri kısmı yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla toplanmıştır. İstanbul ilinde ikamet eden katılımcılardan oluşmaktadır ve ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan 13 anne ve 2 babanın demografik bilgileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Yaşları 35-60 arasındadır. 13 kişi evli 2 kişi ise boşanmıştır. 5 ilkokul, 9 lise, 1 üniversite mezunu vardır. Meslek durumuna bakıldığında 12 ev hanımı, 1 sekreter, 1 işçi ve 1 tane de emekli olduğu görülmektedir. Ekonomik düzey durumu 12 kişinin orta, 2 kişinin düşük ve 1 kişinin yüksektir. İçlerinden 10 kişinin çok dindar, 3 kişinin dindar,

---

[12] C. J. Westbrook vd., "Trait Sources of Spirituality Scale: Assessing Trait Spirituality More Inclusively", *Measurement and Evaluation in Counseling and Development* 51/2 (2018).

[13] Halil Ekşi vd., "Manevi Kaynaklar Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", *Tam Metin Kitapçığı* (V. Uluslararası TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi, Ankara: TEBAD, 2019).

[14] D. R. Van Tongeren vd., "Development and Validation of a Measure of Spiritual Fortitude", *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 11/6 (2019).

[15] Hüseyin Ekşi vd., "Manevi Metanet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", *Bildiri Kitabı*, ed. Cemil Çayır (XV. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Konferansı, SADAB, 2024).

2 kişinin ise az da olsa dindar olduğu görülmektedir. Otizmli çocuğun yaşı 6-27 arasında değişmektedir. 6 hafif, 6 orta ve 3 tane de ağır otizm derecesine sahip çocuk vardır.

Tablo 1: Nitel Araştırma Katılımcı Bilgileri

Cinsiyet	Yaş	Medeni Hal	Eğitim Durumu	Meslek	Sosyo-ekonomik Düzey	Dini Durum	Otizmli Çocuğun Yaşı	Otizm Derecesi
Kadın	35	Evli	Lise	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	10	Hafif
Kadın	42	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	20	Hafif
Kadın	35	Evli	Üniversite	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	11	Orta
Kadın	45	Boşanmış	Lise	Ev Hanımı	Düşük	Çok Dindar	25	Ağır
Kadın	43	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Orta	Dindar	27	Ağır
Kadın	44	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Düşük	Az da Olsa Dindar	7	Hafif
Kadın	51	Boşanmış	Lise	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	8	Ağır
Kadın	40	Evli	Lise	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	6	Hafif
Kadın	47	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Yüksek	Çok Dindar	7	Orta
Kadın	37	Evli	İlkokul	Ev Hanımı	Orta	Dindar	15	Orta
Erkek	60	Evli	Lise	Emekli	Orta	Çok Dindar	12	Orta
Kadın	45	Evli	Lise	Sekreter	Orta	Dindar	10	Hafif
Erkek	37	Evli	Lise	İşçi	Orta	Çok Dindar	10	Orta
Kadın	50	Evli	Lise	Ev Hanımı	Orta	Çok Dindar	7	Orta
Kadın	45	Evli	Lise	Ev Hanımı	Orta	Az da Olsa Dindar	9	Hafif

Araştırmanın nicel verileri demografik bilgi formu ve ölçekler ile toplanmıştır. Araştırma kapsamındaki anketler, Türkiye'deki otizmli bireye sahip ebeveynlere uygulanmıştır.

Nicel verilerin toplandığı katılımcıların çeşitli demografik değişkenlere göre dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Anket Uygulanan Katılımcılarla İlgili Bilgiler

Cinsiyet	**Sayı**	**Oran**
Kadın	140	%61.1
Erkek	89	%38.9
Yaş Ortalaması	**Mean**	**Median**
	42	40
Medeni Hal	**Sayı**	**Oran**
Evli	204	%89.1
Bekar	2	%0.9
Boşanmış	17	%7.4
Eşi vefat etmiş	6	%2.6
Eğitim Durumu	**Sayı**	**Oran**
İlkokul	28	%12.2
Orta okul	9	%3.9
Lise	96	%41.9
Üniversite	77	%33.6
Lisansüstü	19	%8.3
Sosyo-ekonomik Düzey	**Sayı**	**Oran**
Düşük	19	%8.3
Orta	165	%72.1
Yüksek	45	%19.7
Dinî Durumu	**Sayı**	**Oran**
Ateist	5	%2.2
Allah'a inanan, ancak dindar değil	36	%15.7
Az da olsa dindar	41	%17.9
Dindar biri (ara sıra da olsa ibadetlerini yapar)	85	%37.1
Çok dindar biri (ibadetlerini aksatmadan düzenli olarak yapar)	62	%27.1
Otizmli Çocuğun Yaşı	**Mean**	**Median**
	12	9
Otizmin Derecesi	**Sayı**	**Oran**
Hafif	76	%33.2
Orta	111	%48.5
Ağır	42	%18.3
TOPLAM	**229**	

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, araştırmaya katılan 229 kişinin 140'ı (%61.1) kadın, 89'u (%38.9) erkektir. Yaşları ortalaması 42, ortanca değer 40'tır. Medeni hale baktığımızda 204 (%89.1) kişi evli, 2 (%0.9) kişi bekar, 17 (%7.4) kişi boşanmış, 6 (%2.6) kişinin ise eşi vefat etmiştir. Tabloya göre ilkokul mezunu 28 (%12.2), orta okul mezunu 9 (%3.9), lise mezunu 96 (%41.9), üniversite mezunu 77 (%33.6), lisansüstü mezunu ise

19 (%8.3) kişidir. 19 (%8.3) kişinin sosyo-ekonomik düzeyi düşük, 165 (%72.1) kişinin orta, 45 (%19.7) kişinin ise yüksektir.

Dinî duruma göre 5 (%2.2) ateist, 36 (%15.7) Allah'a inanan ancak dindar olmayan, 41 (%17.9) az da olsa dindar, 85 (%37.1) ara sıra da olsa ibadetlerini yapan dindar ve 62 (%27.1) ibadetlerini aksatmadan düzenli yapan çok dindar insan olduğu görülmektedir. Otizmli çocukların yaş ortalaması 12, ortanca değeri ise 9'dur. 76 (%33.2) hafif, 111 (%48.5) orta, 42 (%18.3) ağır otizm derecesine sahip birey bulunmaktadır.

3.4. Verilerin Analizi

Nitel araştırma verileri yarı yapılandırılmış görüşme çerçevesinde 20-45 dakika süren görüşmelerle elde edilmiştir. Görüşmeler yüz yüze mülakat şeklinde olmuş, görüşme esnasında ses kaydı alınmış ve katılımcıların kişisel bilgileri gizli tutulmuştur. Yarı yapılandırılmış görüşme ile elde edilen veriler Maxqda 22 programı ile analiz edilmiştir. Deşifre edilen metin, belirli kodlarla tasnif edilmiş ve analiz yöntemi olarak içerik analizi belirlenmiştir.

Nicel verilerin analizi içinse SPSS 29 programı kullanılmıştır.

Yapay Zekâ'dan Yararlanma durumu:

Araştırmamın bazı aşamalarında yapay zekâ araçlarından (ChatGPT ve Gemini) destek alınmıştır. Özellikle alanımla ilgili literatür taraması sırasında kaynakların özetlenmesinde, İngilizce makalelerin Türkçeye çevrilmesinde ve ifade güçlüğü yaşanan yerlerde dil desteği sağlanmasında bu araçlardan faydalanılmıştır. Ayrıca Zotero programına kaynakların doğru biçimde yüklenmesi konusunda teknik destek alınmış, SPSS'te tabloların oluşturulması ve MAXQDA programında kodlamalar aşamasında rehberlik edici katkılar sağlamıştır.

3.5. Güvenirlik ve Geçerlik

Bilimsel araştırmalarda geçerlik ve güvenirlik, elde edilen verilerin doğruluğu ve tutarlılığı açısından temel iki ölçüttür. Geçerlik, bir ölçme aracının ölçmek istediği kavramı ne derece doğru ölçtüğünü ifade ederken; güvenirlik, aynı ölçme aracının benzer koşullarda tutarlı sonuçlar üretme kapasitesini belirtir. Geçerlik, ölçümün anlamlılığıyla; güvenirlik ise ölçümün tekrarlanabilirliğiyle ilgilidir. Bu iki kavram birlikte ele

alındığında, araştırma sonuçlarının bilimsel geçerliliği ve yorumlanabilirliği açısından kritik bir temel oluşturur.[16]

Bu çalışmada geçerlik ve güvenirlik, karma yöntem desenine uygun biçimde hem nitel hem de nicel boyutta ayrı stratejilerle sağlanmıştır. Bu kapsamda, veri toplama araçlarının hazırlanması, uzman görüşü alınması, analiz süreçlerinin şeffaf biçimde yürütülmesi ve etik kurallara riayet edilmesi temel ilkeler olarak benimsenmiştir.

3.5.1. Nitel Araştırmalarda Güvenirlik ve Geçerlik

Nitel veriler, İstanbul'da ikamet eden 15 ebeveynle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilmiştir. Bu görüşmelerin geçerlik ve güvenirliğini sağlamak amacıyla şu adımlar izlenmiştir:

İçerik geçerliği: Görüşme formu, alanında uzman akademisyenin görüşleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Soruların açık, anlaşılır ve araştırma amacına uygun olmasına dikkat edilmiştir.

Katılımcı doğrulaması: Görüşme sonrası bazı katılımcılara özet bulgular sunularak ifadelerin doğruluğu teyit edilmiştir.

Kodlama süreci: Görüşmeler ses kaydına alınmış, deşifre edilmiş ve Maxqda programı ile içerik analizi yapılmıştır. Kodlar, temalar ve kategoriler sistematik biçimde oluşturulmuştur.

Güvenirlik: Araştırma süreci ayrıntılı biçimde raporlanmış, veri toplama ve analiz adımları açıkça belirtilmiştir.

Onaylanabilirlik: Katılımcı ifadeleri doğrudan alıntılanarak yorumlarla ilişkilendirilmiş, araştırmacı etkisi en aza indirilmeye çalışılmıştır.

Etik onay: Bursa Uludağ Üniversitesi Etik Kurulu'ndan resmi onay alınmış, katılımcıların kişisel bilgileri gizli tutulmuştur.

[16] Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 296.

3.5.2. Nicel Araştırmalarda Güvenirlik ve Geçerlik

Araştırmanın nicel boyutunda, Türkiye genelinde otizmli bireye sahip 229 ebeveyne çevrim içi ortamda uygulanan anket yoluyla veri toplanmıştır. Anket formu, literatürde yer alan geçerli ölçeklerden uyarlanmış ve araştırma amacına uygun olarak yapılandırılmıştır. Bu süreçte aşağıdaki geçerlik ve güvenirlik stratejileri izlenmiştir:

Kapsam Geçerliği: Anket maddelerinin açık, anlaşılır ve ölçmek istenen yapıyı temsil edici olmasına dikkat edilmiştir.

Yapı Geçerliği: Araştırmada kullanılan Manevi Kaynaklar Ölçeği[17] ve Manevi Metanet Ölçeği[18], ilgili alan uzmanları tarafından geliştirilmiş ve geçerlik-güvenirlik çalışmaları ölçek geliştiricileri tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada, söz konusu ölçeklerin yapı geçerliği analizleri, araştırmacı tarafından tekrar edilmemiş; geliştiricilerin yayınladığı faktör analizleri esas alınmıştır. Her iki ölçeğin çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu ve faktör yüklerinin literatürde yeterli düzeyde olduğu ifade edilmektedir.

Güvenirlik: Manevi Kaynaklar Ölçeği[19] ve Manevi Metanet Ölçeği[20] çalışmalarında, ölçüm araçlarının güvenirliğini ortaya koyan iç tutarlılık düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu durum, ölçeklerin psikometrik açıdan tutarlı ve güvenilir sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu çalışmada, ölçeklerin güvenirlik katsayıları yeniden hesaplanmamış; geliştiricilerin verileri esas alınmıştır.

Veri Analizi: Toplanan nicel veriler SPSS Statistics programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin normal dağılım göstermemesi nedeniyle Spearman korelasyon analizi, Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri tercih edilmiştir. Analiz süreci şeffaf biçimde raporlanmış ve istatistiksel anlamlılık düzeyleri açıkça belirtilmiştir.

4. İlgili Literatür

Literatür tarandığında daha önce yapılan çalışmalar içerisinde otizmli bireye sahip ebeveynler ile ilgili çok sayıda yüksek lisans ve doktora çalışması yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmalar daha çok eğitim-öğretim, psikoloji, psikiyatri, spor, manevi danışmanlık, din psikolojisi alanında yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde otizmli bireye

[17] Ekşi vd., "Manevi Kaynaklar Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", 763.
[18] Ekşi vd., "Manevi Metanet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", 287.
[19] Ekşi vd., "Manevi Kaynaklar Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", 764-765.
[20] Ekşi vd., "Manevi Metanet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması", 287.

sahip ebeveynlerin olumsuz duygularla baş etmelerinde din eğitiminin rolünü inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber literatür incelendiğinde araştırmamıza katkı sağlayacak bazı çalışmalar şu şekildedir:

Sema Karagöz'ün "Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dinî Başa Çıkma"[21], Mehmed Zahit Küçükdereli'nin "Otizmli Çocukların Ebeveynlerinde Depresyon ve Dinî Başa Çıkma İlişkisi: Konya Örneği"[22] ve Salih Bayındır'ın "Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İhtiyaçları"[23] çalışmaları araştırma konusu itibariyle otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadıkları olumsuzlukları ve başa çıkma stratejilerini ele almaktadır.

Karagöz yüksek lisans çalışmasında kırk kişiyle derinlemesine mülakat yapmış, anne-babaların otizmi nasıl anlamlandırdıkları, bu anlamlandırmada dinin yeri, başa çıkmada inanç ve ritüelleri konu edinmiştir. Küçükdereli yüksek lisans çalışmasında ilişkisel tarama modelini kullanmış, otizmli çocukları olan ebeveynlerin depresyon düzeyleri ve dinî başa çıkma arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bayındır ise yüksek lisans çalışmasında nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniğini kullanmış, otizmli çocuğa sahip ebeveynlerin dinî başa çıkma yöntemlerine başvurduklarını ve katılımcılar için önemli olan manevi danışmanlık ve rehberlik ihtiyaçlarını konu edinmiştir.

Bunların yanı sıra yurtdışında da otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadıkları zorluklarla ilgili akademik çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Al-Kandari, Alsalem, Abohaimed, Al-Orf, Al-Zoubi, Al-Sabah, Shah'ın "Brief Report: Social Support and Coping Strategies of Mothers of Children Suffering from ASD in Kuwait"[24]. Bu çalışma Kuveyt'te otizmli çocuğa sahip annelerin genel profilini çizmiş, sosyal destek kaynaklarını ve başa çıkma stratejilerini ele almıştır. Yine Mahmood, Saleemi, Riaz, Hassan, Khan'ın "Coping Strategies of Mothers with ASD Children"[25] adlı çalışmada nitel araştırma

---

21 Sema Karagöz, *Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

22 Mehmed Zahit Küçükdereli, *Otizmli Çocukların Ebeveynlerinde Depresyon ve Dini Başa Çıkma İlişkisi: Konya Örneği* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

23 Salih Bayındır, *Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İhtiyaçları* (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

24 S Al-Kandari vd., "Brief Report: Social Support and Coping Strategies of Mothers of Children Suffering from ASD in Kuwait", *Journal of Autism and Developmental Disorders* 47/10 (2017).

25 Dr. Hamid Mahmood vd., "Coping Strategies of Mothers with Asd Children", *The Professional Medical Journal* 22/11 (2015).

yöntemlerinden fenomenoloji yöntemi kullanılmış, olumlu ve olumsuz başa çıkma stratejilerine yer verilmiştir.

Bununla beraber Gray, "Coping with Autism: Stresses and Strategies"[26] adlı makalesinde nicel ve nitel araştırma yöntemlerinden anket ve görüşme tekniğini kullanmış, ebeveynlerin aile, din, bireysellik gibi çeşitli başa çıkma stratejilerini ele almıştır. Coulthard ve Fitzgerald "In God we Trust? Organised Religion and Personal Beliefs as Resources and Coping Strategies, and their İmplications for Health in Parents with a Child on the Autistic Spectrum"[27] adlı makalede otizmli çocuğa sahip olan ailelerde dinlerin ve inançların oynadığı roller ele alınmış, dua ve inançtan alınan destek ile kişisel sağlık arasında olumlu ilişki olduğu görülmüştür.

Son olarak Tarakeshwar ve Pargament "Religious Coping in Families of Children with Autism"[28] adlı makalelerinde otizmli çocuğa sahip ailelerin başa çıkma süreçlerinde dinin rolünü incelemiş ve olumlu dinî başa çıkma daha iyi sonuçlarla ilişkilendirilirken, olumsuz dinî başa çıkma ise daha yüksek depresif duygularla ilişkilendirilmiştir.

Görüldüğü gibi Türkiye'de ve dünyada bu konu hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan çalışmaların hiçbirinde din eğitiminin rolüne değinilmemiştir. Çalışmamızın din eğitimi bilimi literatürüne fayda sağlaması umut edilmektedir.

5. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmamız karma bir çalışma olarak planlanmıştır. Otizmli bireye sahip ebeveynlerin konu hakkındaki düşünce, tercih ve geri bildirimlerinin elde edilmesi; verilerin toplanması, analiz edilmesi, uygulanan yöntemlerden faydalanıp verilerin anlamlı çıktılara dönüştürülmesi ve düşünce farklılıklarının hangi değişkenlerle ilişkili olduğunun ortaya konulması çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Araştırmanın nitel araştırma kısmı, İstanbul'da yaşayan otizmli bireye sahip 15 anne-babanın görüşleriyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler yarı yapılandırılmış mülakat

---

[26] David E. Gray, "Coping with Autism: Stresses and Strategies", *Sociology of Health & Illness* 16/3 (1994).

[27] Patricia Coulthard - Michael Fitzgerald, "In God we Trust? Organised Religion and Personal Beliefs as Resources and Coping Strategies, and their Implications for Health in Parents with a Child on the Autistic Spectrum", *Mental Health, Religion & Culture* 2/1 (1999).

[28] Nalini Tarakeshwar - Kenneth I Pargament, "Religious Coping in Families of Children with Autism", *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 16/4 (2001).

soruları ve bu sorulara verilen cevaplarla sınırlıdır. Nicel araştırma kısmı ise çevrim içi ortamda yapılan anket uygulaması ile çalışmaya katılan otizmli bireye sahip anne-babalar ile sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Otizm Nedir

Otizm spektrum bozukluğu (OSB), çocukluk çağından başlayarak yaşam boyu sürebilen ve günümüzde sıklıkla karşılaştığımız nörogelişimsel bir bozukluktur. Otizmli bireyler, sosyal etkileşim yeteneği, iletişim becerileri gibi alanlarda yetersizlik yaşayabilmekte, sınırlı ve yineleyici davranışlar sergilemekte ve günlük yaşam becerileriyle ilgili belirgin zorluklar yaşayabilmektedirler.[29]

Otizmli bireylerin sosyal ilişkilerde yaşadığı zorluklar; karşılıklı konuşmada ve iletişimi devam ettirmede güçlük, göz teması kuramama ya da tepkisizlik şeklinde kendini gösterebilir. İletişim zorlukları ise dil kullanımında yetersizlik, sözcük tekrarları veya dil gelişiminde gecikme gibi belirtilerle ortaya çıkabilir.[30] Bunlarla beraber koku, ışık, ses gibi dış uyaranlara karşı aşırı hassasiyet veya tam tersi duyarsızlıkta gözlemlenebilir.

Otizmde "spektrum" kavramı, otizmli bireylerin yaşadığı belirtilerin derecesi açısından birbirinden farklı olabileceğini ifade eder. Bazı bireyler hafif düzeyde sosyal zorluklar yaşarken, bazıları günlük yaşamda yoğun desteğe ihtiyaç duyabilir. DSM-5 ile, daha önce ayrı tanılar altında değerlendirilen otistik bozukluk, Asperger sendromu ve yaygın gelişimsel bozukluk gibi alt türler tek bir tanı altında birleştirilmiş; bireyler semptonlarının yoğunluğuna göre sınıflandırılmıştır. Bu yaklaşım hem tanı sürecinde hem de bireyin ihtiyaçlarına göre geliştirilen destek planlarında bütüncül bir bakış sağlamaktadır.[31]

DSM-5'e göre otizm tanısı, iki temel alana bağlı olarak konur: sosyal iletişim ve etkileşimde yetersizlik ile sınırlı tekrarlayıcı davranış örüntüleri. Bu belirtilerin erken çocuklukta başlaması ve bireyin günlük yaşantısını belirgin düzeyde etkilemesi beklenir.

---

[29] American Psychiatric Association, *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (American Psychiatric Publishing, 2013), 51.

[30] F. R. Volkmar - D. Pauls, "Autism", *The Lancet* 362/9390 (2003), 1133.

[31] Banu Tortamış Özkaya, "Yaygın Gelişimsel Bozukluklardan Otizm Spektrum Bozukluğuna Geçiş: DSM-V'de Karşımıza Çıkacak Değişiklikler", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 5/2 (2013), 128.

DSM-5, otizmi destek ihtiyacına göre üç düzeye ayırır: birinci düzeyde hafif semptomlar görülebilirken, üçüncü düzeyde yoğun bireysel desteğe ihtiyaç duyulur.[32]

Otizmin nedenleri tam olarak bilinmemekle birlikte, genetik ve çevresel faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıktığı düşünülmekte, bununla birlikte otizmin davranış bozukluğu değil nörogelişimsel temelli bir beyin hastalığı olduğu bilinmektedir.[33]

Genetik faktörler açısından, otizmli bireylerin yakın akrabalarında benzer gelişimsel farklıların görülmesi dikkat çekmektedir. Özellikle ikizlerle yapılan araştırmalar, tek yumurta ikizlerinde otizm görülme oranının çok daha yüksek olduğunu, bu durumun genetik yatkınlığa işaret ettiğini ortaya koymaktadır. Otizmle ilişkili bazı genlerin beyinde iletişim sağlayan hücrelerin gelişiminde farklılık yarattığı düşünülmektedir. Bu farklılıkların ise sosyal ve iletişim becerilerini etkileyebileceği belirtilmektedir.[34]

Çevresel faktörler ise, gebelik sürecindeki bazı durumlar üzerinden değerlendirilebilir. Annenin hamilelik sırasında geçirdiği enfeksiyonlar, ileri yaşta gebelik, doğum sırasında yaşanan zorlanmalar, bebeğin erken doğması gibi unsurlar otizm riskini artırabilen faktörler arasında gösterilmektedir. Bu gibi durumlar doğrudan genetik yapıyı değiştirmese bile, genlerin çalışma şeklini etkileyerek otizm belirtilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilir.[35]

Otizmli bireyler duyusal hassasiyet, bilişsel özellik, motor, sosyal gelişim, dil ve iletişim anlamında diğer bireylerden farklılık gösterirler. El çırpma, sallanma, sözcük tekrarı, aşırı seçicilik, denge problemi, sese ve ışığa aşırı tepki sergiledikleri bazı davranışlar arasındadır. Normal gelişim gösteren çocuklarda erken çocukluktan itibaren görülen göz teması kurma, ismiyle seslenildiğinde tepki verme gibi sosyal ortama uygun davranışlar OSB'li bireylerde gözlemlenmemektedir.

Bunun yanında otizmli bireyler dikkat çekici güçlü yönlerde sergileyebilmektedirler. Bazı bireylerde; görsel hafıza, müzik, sayı gibi alanlarda yüksek düzeyde beceriler gözlemlenmiştir. Bu bireylerin detaylara gösterdiği dikkat, kurallara bağlılıkları ve özgün

---

[32] Tortamış Özkaya, "Yaygın Gelişimsel Bozukluklardan Otizm Spektrum Bozukluğuna Geçiş: DSM-V'de Karşımıza Çıkacak Değişiklikler", 132.

[33] Catherine Lord - Traolach S. Brugha vd., "Autism Spectrum Disorder", *Nature Reviews Disease Primers* 6/1 (2020), 4.

[34] Adnan Yüksel, "Otizm Genetiği", *Cerrahpaşa Tıp Dergisi* 36/1 (2005), 36-37.

[35] Mert Beşenek, "Otizm Spektrum Bozuklukları için Sosyodemografik ve Klinik Risk Faktörleri Nelerdir?", *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health* 27/3 (2020), 151-152.

düşünme biçimleri onların farklı yetenekler kazanmasına zemin hazırlayabilir. Bu bireylerin eğitim süreçlerinde hem güçlü yönleri öne çıkarılmalı hem de zorlandıkları alanlarda destek sağlanmalıdır.[36]

OSB'nin belirtileri 12. aydan itibaren gözlemlenebilmekte 2-3 yaş civarında ise tanısı konmaktadır. Erken teşhis ve müdahale, otizmli bireylerin yaşam kalitesini artırıp gelişimlerine destek olabilir. Multidisipliner bir yaklaşımla otizmli bireylere daha destekleyici ve gerekli bir eğitim verilebilir. Eğitim, dil ve iletişim terapisi, davranış terapileri ve diğer destek hizmetlerinin ortak etkileşimi otizmli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırabilir ve potansiyellerini daha iyi kullanmalarını sağlayabilir.[37]

1.2. Zorlu Yaşam Olayları ve Din

Din, insanlık tarihinin başlangıcından beri çeşitli şekillerde varlığını devam ettiren, birey ve toplum için her zaman önemli olan ve olmaya devam eden bir fenomendir.[38] İnsanlar hayatları boyunca yaşamın birçok zorluğuyla karşı karşıya kalırlar. İşin içinden çıkamadıkları ve kendilerini yetersiz hissettikleri zaman bir arayış içerisine girerler. İnsanların girdikleri bu arayışta din önemli bir yerde durur. Çünkü insanların hayatlarında yaşadığı birçok olay din ile ya yakından ilişkilidir ya da direkt olarak din kaynaklıdır.[39]

Zorlu yaşam olayları karşısında bireylerin dinî inançlara yönelmesi, psikolojik dayanıklılığı artıran bir başa çıkma stratejisi olarak değerlendirilmektedir. Pargament'e göre dinî başa çıkma, stresli yaşam olaylarıyla mücadelede bireyin Allah ile ilişkisini, dinî ritüelleri ve inanç sistemini aktif biçimde kullanmasıdır. Bu süreçte din, yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda anlam üretme, kontrol duygusunu yeniden kazanma ve sosyal destek sağlama aracı olarak işlev görür.[40]

Dinî başa çıkma stratejileri, bireyin yaşadığı travmatik olayları anlamlandırmasını sağlarken aynı zamanda umut, teselli ve içsel güç kaynakları da sunar. Özellikle Allah'a

---

[36] Furkan Atmaca - Sema Tan, "İki Kere Farklı: Özel Yetenekli ve Otizmli Bireyler Hakkında Ne Biliyoruz? Bir Sistematik Alanyazın Taraması", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 52 (2021), 144-145.

[37] C. Lord - M. Elsabbagh vd., "Autism Spectrum Disorder", *The Lancet* 392/10146 (2018), 513.

[38] Ali Ayten, *Psikoloji ve Din (Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri)* (İstanbul: İz yayıncılık, ts.), 11.

[39] Mehmet Emrullah Duran, *Manevi İçerikli Gelişim Destek Programının Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Umutsuzluk, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 48.

[40] Kenneth I. Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice* (New York: Guilford Press, 1997), 26-27.

güven, manevi destek arayışı ve stresli olayları ilahî bir planın parçası olarak değerlendirme gibi olumlu dinî başa çıkma yöntemleri kişinin psikolojik dayanıklılığını güçlendirebilir.[41]

Son yıllarda yapılan çalışmalar, dinî başa çıkmanın yalnızca bireysel değil, toplumsal düzeyde de etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle pandemi gibi küresel kriz dönemlerinde, dinî başa çıkma stratejileri bireylerin yalnızlık, belirsizlik ve ölüm korkusu gibi duygularla baş etmelerinde önemli rol oynamıştır.[42]

1.2.1. Otizmli Birey Anne-Babası Olmak

Otizm, ebeveynlerin doğumdan bir müddet sonra karşılaştıkları bir durumdur. Çocuğu otizm tanısı alan anne ve babalar beklenmedik bir durumla karşı karşıya kaldıkları için önce şok yaşarlar ve bu durumu kabullenemedikleri için bir çıkmazın içine girerler. Daha sonra uzman kişilere başvurma ve çare aramaya başlama aşaması olan inkar ya da reddetme süreci görülebilir. Bu durumu depresyon, aşırı üzüntü, suçlama, utanma gibi durumlar takip edebilir. En son aşama ise hem otizmli bireyde hem de ailede olumlu etki bırakacak olan kabul aşamasıdır. Ebeveynler bu aşama ile durumu olduğu gibi kabul etme ve otizmli bireyi ailenin bir üyesi olarak görmeye hazır hâle gelirler.[43]

Tanı sürecinde ailelerin uzmanlara ulaşmadaki gecikmeleri, kabullenme sürecini zorlaştırmakta ve depresyon riskini artırmaktadır. Aileler bu dönemde net bir yol haritasına sahip olmadıklarını ve bilgilendirme eksikliği yaşadıklarını ifade etmektedirler.[44]

Otizmin birey üzerindeki etkisi hayat boyu devam ettiği için otizmli birey sahibi anne babaların sorumlulukları diğer ebeveynlerden daha fazladır. Otizmli birey sahibi anne-baba; sosyal uyum, davranış yönetimi, eğitim gibi birçok alanda çocuğuyla özel olarak ilgilenmek durumundadır. Bununla birlikte ebeveynler kendi ihtiyaçlarını ve sosyal rollerini erteleyerek hayatlarını çocuğunun ihtiyaçlarına ve gelişimlerine göre

---

41 Jennifer H. Wortmann, "Religious Coping", *Encyclopedia of Behavioral Medicine*, ed. Marc D. Gellman (New York: Springer, 2020), 1874.

42 Muzzamel Hussain Imran - Xin Leng, "A Critical Review on Pargament's Theory of Religious Coping: In the Context of the COVID-19 Pandemic", *Journal of Religion and Health* 64/1 (2025), 659.

43 M. Naci Kula, "Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004), 20.

44 Ferhat Toper - Yasemin Özkan, "Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Zorluklara İlişkin Deneyimleri", *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/43 (2021), 6688.

düzenlemek zorunda kalırlar. Bakım yükü çoğunlukla annelerin üzerinde olduğu için bu durum anneler üzerinde daha yoğun bir şekilde hissedilir.[45]

Bu süreçte özellikle anneler, toplumsal cinsiyet rolleri gereği "görünmez emek" ve "kutsanmış yükümlülük" rollerini üstlenmekte; babalar ise daha çok ekonomik destek sağlayıcı olarak konumlanmaktadır.[46] Ayrıca otizmli bireyin bakımına odaklanan ailelerde, diğer çocukların duygusal ihtiyaçları göz ardı edilebilmekte; bu durum kardeşlerde ihmal, kıskançlık ve psikolojik gerilimlere yol açabilmektedir.[47]

Otizme ilişkin toplumsal tutum ve önyargılarda anne-babaların yaşadığı zorlukları artırmaktadır. Otizmli bireyin toplum içerisinde sergilediği farklı davranışlar, ebeveynlerin yargılanmasına ve dışlanmasına neden olabilmektedir. Toplumun otizm hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması otizmli bireylerin sosyal hayata uyum sağlamalarını zorlaştırırken ailelerin de toplumdan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Woodgate ve arkadaşlarının araştırmasına göre, otizmli bireye sahip anneler sıklıkla çaresizlik, yalnızlık ve dışlanmışlık duygularını dile getirmektedir.[48]

Otizmli bireye sahip olmak, aileyi yalnızca bireysel düzeyde değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da dönüşüme zorlamaktadır. Ebeveynler, toplumun yargılayıcı bakışları karşısında kendilerini sürekli savunma ihtiyacı içerisinde bulmakta ve bu durum sosyal izolasyonu derinleştirmektedir.[49] Kolektivist kültürlerde otizmli çocuk sahibi olmak, aile onuru ve sosyal statüyle ilişkilendirildiği için damgalanma korkusuyla gizlenmekte; bu durum yardım arayışını engelleyerek ebeveynlerin yalnızlaşmasına neden olmaktadır.[50]

Ebeveynlerin yaşadığı bu zorluklar onlarda psikolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olabilir. Yapılan araştırmalar, otizmli bireye sahip ebeveynlerde depresyon, kaygı

---

[45] David E. Gray, "Everybody Just Freezes. Everybody is Just Embarrassed: Felt and Enacted Stigma Among Parents of Children with High Functioning Autism", *Sociology of Health & Illness* 24/6 (2002), 741.

[46] Gülnur Özdemir - Merve Nur Oktar, "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Çocukların Ebeveynlerinin Rollerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi", *Toplum ve Sosyal Hizmet* 36/3 (2025), 432.

[47] Berfin Karaman vd., "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Bulunan Çocukların Kardeşlerinin Karşılaştığı Zorluklar", *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/1 (2025), 87.

[48] R. L. Woodgate vd., "Living in a World of Our Own: The Experience of Parents Who Have a Child with Autism", *Qualitative Health Research* 18/8 (2008), 1078.

[49] Özdemir - Oktar, "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Çocukların Ebeveynlerinin Rollerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi", 426.

[50] Timothy R. Broady vd., "Understanding Carers' Lived Experience of Stigma: The Voice of Families with a Child on the Autism Spectrum", *Health & Social Care in the Community* 25/1 (2017), 226.

bozuklukları, stres ve tükenmişlik sendromunun gelişimi normal seyreden bireylere sahip olan ebeveynlere kıyasla önemli derecede yüksek olduğu görülmüştür.[51]

Otizmli bireylerin bakımında ebeveynler, yalnızca fiziksel değil aynı zamanda duygusal ve zihinsel olarak da yoğun bir yük altındadır. Bu yük, özellikle annelerde tükenmişlik sendromu ve kronik stres belirtilerinin daha sık görülmesine neden olmaktadır.[52] Otizmli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumu ve umut düzeyleri, sosyal destek alma durumlarıyla doğrudan ilişkilidir. Özellikle annelerin umut düzeyleri, çocuğun yaşı ve otizmden etkilenme düzeyi gibi demografik değişkenlere göre farklılık göstermektedir.[53]

Otizmli bireye sahip olmanın anne-babalar üzerinde yalnızca psikolojik değil ekonomik ve sosyal alanlarda da etkisi olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin kendi harcamalarından kısarak çocuğun ihtiyaçlarına odaklanması, özel eğitim masrafları, otizme ilişkin toplumsal tutum ve yargılar, çocuğun şu anki ve gelecekteki durumuna ilişkin belirsizlik ebeveynlerin stres ve depresyon düzeylerini daha da yükseltmektedir.[54] Otizmli çocukların eğitimi ve terapisi için yapılan harcamalar, aile bütçesini zorlamakta; bazı ebeveynler iş hayatından çekilmek zorunda kalmaktadır. Bu durum, ailenin sosyo-ekonomik statüsünü doğrudan etkilemektedir.

Brown ve arkadaşlarının gelişimsel yetersizlik gösteren çocukların ebeveynleri ile onların yaşam kaliteleri üzerine yaptığı araştırmada otizmin diğer gelişimsel yetersizliklere nazaran ebeveynler üzerinde en fazla olumsuz etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.[55] Otizmli bireye sahip ebeveynler sosyal ve davranış sorunları, ekonomik sorunlar, eşler arası yaşanan problemler ve psikolojik sorunlar gibi birçok problemle karşı karşıyadırlar. Ebeveynler, bu problemlerle mücadele ederken ruhsal ve fiziksel olarak yıpranmaktadır. Yapılan başka bir araştırmada ise otizmli bireye sahip ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi

---

51 S. A. Hayes - S. L. Watson, "The İmpact of Parenting Stress: A Meta-analysis of Studies Comparing the Experience of Parenting Stress in Parents of Children with and without Autism Spectrum Disorder", *Journal of Autism and Developmental Disorders* 43/3 (2013), 638.

52 M. Abdulbaki Karaca vd., "Ebeveynlerin Otizmli Çocuklarıyla İlgili Günlük Yaşam Sürecinde Karşılaştıkları Güçlüklerin İncelenmesi", *TSPED (Turkish Special Education Journal: International)* 3/2 (2021), 3.

53 Hüseyin Mutlu vd., "Otizmli Çocuğu Olan Anne Babaların Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Umut Düzeyleri", *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 52 (2021), 160-161.

54 Feyza Dereli - Sibel Okur, "Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumunun Belirlenmesi", *Yeni Tıp Dergisi*, (2008), 165.

55 Roy I Brown vd., "Family Quality of Life When There Is a Child With a Developmental Disability", *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 3/4 (2006), 243.

ve fiziksel sağlık problemlerinin diğer ebeveynlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.[56]

Bu nedenle ebeveynlerin yalnızca çocuklarının değil, kendi ruhsal ve fiziksel sağlıklarını da gözetmeleri; stres ve depresyon düzeylerini azaltıcı destek mekanizmalarına yönelmeleri büyük önem taşımaktadır.[57]

1.2.2. Zorlu Yaşam Olayları ve Dinî Başa Çıkma

Zorlu yaşam olayları, kişinin dayanma gücünü aşan, yaşamını tehdit eden ya da kökten değiştiren, travmatik ve stres verici durumlar olarak tanımlanır. Bu durumlar arasında hayatın normal akışını bozan hastalık, çocukta gelişimsel bozukluk, ekonomik sıkıntı, vefat gibi şeyler yer alır. Bu tür olaylar insanlar da çaresizlik, öfke, korku, yoğun kaygı gibi duygusal tepkilere yol açar ve psikolojik olarak sıkıntılar doğurabilir.

Zorlu yaşam olayları, bireyde yalnızca psikolojik değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde bir anlam arayışını tetikleyebilir. Özellikle Türk toplumunda dinî başa çıkma stratejileri, bireyin yaşadığı kültürel bağlamla bütünleşmiş bir dayanıklılık mekanizması olarak işlev görmektedir. Bu stratejiler, bireyin inanç sisteminin yanı sıra toplumun değerleriyle de şekillenmekte; böylece dinî başa çıkma, bireysel bir süreç olmaktan çıkarak toplumsal bir durum haline gelmektedir.[58]

Zorlu yaşam olayları bireyleri sadece psikolojik olarak değil, sosyal ve manevi boyutlarda da etkileyebilir. Bireyler böyle bir durumla karşılaştığında kriz olarak adlandırılan bir sürece girerler. Krizle yüzleşen bireyler, kendilerini kontrolden çıkmış hissedebilir ve hayatın anlamını yeniden sorgulamaya başlama gibi bir durumla karşı karşıya kalabilirler. Bu gibi durumlarda bireyin sahip olduğu psikolojik ve manevi baş etme kaynakları önemli hale gelir.

Yaşam olaylarının birey üzerindeki etkisini anlamlandırma sürecinde dinî başa çıkma stratejileri hem psikolojik dayanıklılığı hem de yaşam doyumunu doğrudan etkileyen önemli mekanizmalardır. Bireyin karşılaştığı olayın niteliği ve süresi, bu stratejilerin yoğunluğunu ve biçimini belirleyen temel unsurlar arasındadır. Batan ve Ayten'in yaptığı

---

[56] Diego Mugno vd., "Impairment of Quality of Life in Parents of Children and Adolescent with Pervasive Developmental Disorder", *Health and Quality of Life Outcomes* 5 (2007), 7.

[57] Jennifer B. Brobst vd., "Parenting Children with Autism Spectrum Disorders: The Couple's Relationship", *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 24/1 (2009), 47.

[58] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 190.

çalışmada ortaya koyduğu bulgulara göre, bireyler bu tür zorlu yaşam olaylarını Allah'ın bir sınavı olarak değerlendirme eğilimindedir ve tevekkül, sabır, ibadet gibi uygulamalar hem teselli edici hem de psikolojik direnç geliştirici araçlar olarak işlev görmektedir.[59]

Bireyler, zorlu yaşam olaylarıyla baş etmede çeşitli stratejilere başvururlar. Bunlardan biri de dinî başa çıkmadır. Dinî başa çıkma, bireylerin hayatlarındaki stresli olaylara karşı dinî inanç ve pratiklerini kullanma süreci olarak tanımlanır.[60] Dinî başa çıkma kişinin olayları anlamlandırma, umutlu olma, destek bulma gibi süreçlerinde yardımcı olabilir. Özellikle kişinin yaşadığı kaygı, çaresizlik, üzüntü gibi duyguların yoğun yaşandığı zamanlarda din, bireye anlam ve teselli sunan bir kaynak haline gelir.

Pargament, üç temel dinî başa çıkma modeli oluşturmuştur. İşbirlikçi başa çıkma modelinde birey, Allah'la birlikte çözüm üretmeye çalışır. Kaderci modelde tüm kontrolün Allah'ta olduğunu düşünür. Özerk modelde ise kişi Allah'tan bağımsız olarak çözüm yolları geliştirmeye çalışır.[61] Bu başa çıkma modelleri kişinin Allah'la arasında kurduğu bağın niteliğine göre şekillenmektedir.

Dinî başa çıkma sadece zihinsel değil davranışsal yönler de içerir. Sosyal destekle, dinî başa çıkma arasında güçlü bir etkileşim vardır. İbadet etmek, dua etmek, dinî liderlerle görüşmek bireyin stresle başa çıkmasında etkili olabilir. Ayrıca dinî topluluklara katılım ve cemaat desteği bireyin yalnızlık hissini azaltırken, aidiyet duygusunu da artırabilir.[62]

Pargament ve arkadaşları, dinî başa çıkmanın pozitif ve negatif olmak üzere 2 tür olduğunu belirtir. Pozitif dinî başa çıkma; dua etme, Allah'a güven duyma gibi ruhsal sağlığa iyi gelen süreci kapsar. Negatif dinî başa çıkma ise; terk edilmişlik hissi, Allah'a öfke duyma, dinî inançla çatışma gibi içsel karmaşayı derinleştirebilecek tutumları içerir.[63] Birey, çoğu zaman yaşadığı zorlukları anlamlandıramaz ve sorgulama sürecine girebilir. Bu noktada dinî başa çıkmanın birey üzerindeki etkisi inancıyla ve aşkınla kurduğu ilişkinin niteliğine bağlı olarak değişkenlik gösterebilir.

---

[59] S. Nazlı Batan - Ali Ayten, "Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (2015), 89.

[60] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 192.

[61] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 181-182.

[62] Harold G. Koenig, "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review", *The Canadian Journal of Psychiatry* 54/5 (2009), 285.

[63] Kenneth I. Pargament vd., "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors", *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998), 720.

Pozitif dinî başa çıkma; umut, sabır, ilahi destek, metanet, anlamlandırma gibi olumlu tutumları içerir. Bu tür başa çıkma bireyin psikolojik dayanıklılığının artmasına ve stresli durumlarla kolayca başa çıkmasına yardımcı olabilir.[64] Araştırmalar, pozitif dinî başa çıkma ile yaşam doyumu ve psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ilişki, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini artırmakta ve ruhsal iyilik halini desteklemektedir.[65]

Negatif dinî başa çıkma ise olumsuz tepkiler içerir ve bireyin stresle ve yaşadığı durumla başa çıkmasını zorlaştırabilir. Bu durum kaygı, umutsuzluk, depresyon gibi durumların gelişmesine zemin hazırlayabilir.[66] Negatif dinî başa çıkma biçimleri, bireyin Allah ile ilişkisini sorgulamasına neden olabilir. Bu sorgulama süreci, bireyin inanç sisteminde dönüşüme yol açabileceği gibi, psikolojik destek ihtiyacını da artırabilir.[67] Olumsuz dinî başa çıkma biçimleri, bireyin yalnızlık hissini artırır ve sosyal izolasyona neden olabilir. Bu durum, bireyin ruhsal sağlığını olumsuz etkileyebilir.[68]

Özellikle otizm gibi uzun süreli ve tedavisi olmayan durumlarda, bireylerin dinî başa çıkma stratejilerine daha yoğun bir şekilde başvurduğu görülür. Bu gibi durumlarda din, bireye sadece anlık bir rahatlama değil uzun vadeli bir sabır ve umut kaynağı da verir. Gazâlî, manevi dayanıklılığın temelini kalbin Allah'a yönelmesinde bulur ve şöyle der: "Kalp, Allah'a bağlandıkça dünya musibetleri küçülür."[69] Ayrıca yaşadıkları olumsuzlukların yanında "cennetle ödüllendirilme", "imtihan", "günahlara kefaret", "kader" gibi kavramlar çerçevesinde kendisine tutunacak anlam noktaları bulmasına da yardımcı olur.

Gazâlî *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde sabrın ve tevekkülün ruhsal dengeyi korumadaki etkisini şu sözlerle açıklar: "Sabır, imanın yarısıdır. Tevekkül ise kalbin Allah'a tam

---

64 Koenig, "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review", 286.

65 Zeynep Sağır, "Kültürleşme, Dinî Başa Çıkma ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma", *Kilitbahir İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020), 34.

66 Gina G. Ano - Erin B. Vasconcelles, "Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis", *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005), 474.

67 Jeffrey P. Bjorck - John W. Thurman, "Negative Life Events, Patterns of Positive and Negative Religious Coping, and Psychological Functioning", *Journal for the Scientific Study of Religion* 46/2 (2007), 165.

68 Özlem Güler, "Dini İnanç ve Psikolojik Sağlık İlişkisi Üzerine Dair Bir Değerlendirme", *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/8 (2010), 101.

69 Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 2004), 4/115.

teslimiyetidir."[70] Bu anlayış, bireyin yaşadığı zorlukları ilahî hikmetle ilişkilendirerek psikolojik dayanıklılığı artırmada etkili olmaktadır.

Otizm gibi uzun süreli durumlarda dinî başa çıkma, sadece bireyin değil, aile sisteminin de dayanıklılığını etkileyen bir faktördür. Aile üyeleri, dinî inançları aracılığıyla hem çocuğun durumunu anlamlandırmakta hem de sosyal destek arayışına yönelmektedir.[71]

Dinî başa çıkma, bireyin yaşamla kurduğu ilişkinin yeniden yapılandırılmasında önemli bir rol oynar. Bu süreçte birey, sadece mevcut sorunlarla değil, geleceğe dair umut ve beklentileriyle de başa çıkma becerisi kazanır. Sonuç olarak dinî başa çıkma stratejileri, bireylerin yaşadığı zorluklar karşısında anlam bulmalarına, duygusal sağlamlılık geliştirmelerine, manevi olarak güçlenmelerine ve destek bulmalarına yardımcı olur.

1.3. Zorlu Yaşam Olayları ve Din Eğitimi

Eğitim sözcüğü, Türkçede "eğmek" fiilinden türemiştir. Eğmek, eşya için kullanıldığında bir nesnenin biçiminde ya da durumunda değişiklik yapılması anlamına gelir. İnsan için kullanıldığında ise eğmek; kişinin davranışlarında, düşüncelerinde ya da inançlarında, benimseme yoluyla ya da zorlayarak bir değişim oluşturmayı ifade eder.[72]

Bu genel çerçevede din eğitimi ise kuramsal açıdan ilahiyatın bir alt disiplini olarak ele alınabileceği gibi, eğitim bilimlerinin bir yan alanı olarak da değerlendirilebilir. Bunun yanında, insan hayatını bütün yönleriyle ilgilendiren çok boyutlu bir problem alanı olarak da görülmesi mümkündür. Uygulamada ise din eğitimi; okulun sorumluluğu kapsamında ele alınabildiği gibi, ailenin görevi, caminin işlevi ve cemaat içi etkileşim süreci olarak da değerlendirilmektedir. Kutsal kitaplar; inanç esaslarını, bu inançlara dayalı ilke ve kuralları ve insan davranışlarını yönlendirmeye yönelik öğütleri içermektedir. Kur'an-ı Kerim de bu niteliğe sahiptir. Bu ilke, kural ve öğütler; insanın Tanrı'yı arayışının, Tanrı-insan ilişkisinin ve bu ilişkinin insan tarafından nasıl anlamlandırıldığının tecrübe edilmiş ifadesidir.[73]

---

[70] Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, 2004, 4/112.

[71] Duran, *Manevi İçerikli Gelişim Destek Programının Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Umutsuzluk, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*, 63.

[72] Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 10.

[73] Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 27.

Din eğitiminin kapsamı ve işlevi, bireyin gelişim süreci dikkate alınmadan tam olarak anlaşılamaz. İnsan, çocukluk döneminden itibaren ailesinden ve soyundan getirdiği potansiyel özelliklerle, içinde bulunduğu çevrenin eğitimsel etkilerinin birleşimi sonucunda kendine özgü bir yapı kazanır. Bireyin gelişimi ve kendini gerçekleştirme süreci, bu özellikler doğrultusunda şekillenir. Manevi gelişim ve din eğitimi açısından bu süreç büyük önem taşır. Çünkü din eğitimi, insanın yaşamının bütününü kapsayan bir alan olup, esasen bireyin kişiliğinin ve karakterinin inşasına yönelik bir eğitim sürecidir.[74] Din Eğitimi, dinin doğasına uygun biçimde insanın varlığını bütüncül olarak ele alır; insanı, hayatın içindeki konumuyla değerlendirir. Başka bir ifadeyle, insanla insan olması bakımından ilgilenir.[75]

Bu noktada din eğitiminin bilimsel bir disiplin olarak üstlendiği görevler daha belirgin hâle gelmektedir. Din Eğitimi Bilimi; insanı hayatın anlamını sorgulamaya yönelten, bu sorgulamayı canlı ve sürekli kılan bir alan olarak çeşitli görevler üstlenir. Bu süreç, belirli bir dini öğretmekten önce düşünme yolunu açmayı, insanın kendini aşarak bencillikten uzaklaşıp toplumsal sorumluluk ve güzel ahlâk bilincine ulaşmasını hedefler. Din eğitimi, Allah tasavvurunun oluşumunda gelenek, nakil ve kişisel tecrübeyi birlikte ele alır; gelişigüzel bırakılan inanç ve ahlâk duygularının yozlaşabileceğini kabul eder. Bu nedenle dinî ve ahlaki gelişimin ancak bilinçli bir eğitimle sağlanabileceğini savunur. Din eğitimi, bireyin gelişim sürecinde yaşadığı sorgulama ve krizleri doğal kabul eder; geleneği doğru biçimde devralan bireylerin bu süreci daha sağlıklı atlatacağını öngörür. Din eğitimi, ancak inanılan din temelinde ve sosyal bir bağlam içinde anlam kazanır; bireysel değil cemaat merkezli bir faaliyettir. Bu yönüyle okul, cami ve yaygın eğitim kurumları önemli rol oynar. Din Eğitimi Bilimi; dinî yorumları ayıklayıp sistemleştirerek öğretime uygun hâle getirir, çağdaş bilimsel ve teknolojik gelişmeleri imanla ilişkilendirir ve teori ile pratiği bütünleştirmeyi amaçlar. Eğitim düzeylerine, öğrenci özelliklerine ve bölgesel farklılıklara göre içerik ve yöntemlerin belirlenmesi, hizmet içi eğitimlerin ve kurumlar arası iş birliğinin sağlanması da bu alanın temel sorumlulukları arasındadır. Böylece din eğitimi, soyut ve kopuk yaklaşımlardan uzak, hayatın gerçekleriyle bağlantılı, sürekli gelişen ve bütüncül bir yapı kazanır.[76]

---

[74] Hasan Mahmut Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, ed. Hüseyin Kader (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 11.

[75] Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 28.

[76] Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, 29-32.

Din eğitiminin bireyin iç dünyasına yönelen bu boyutu, düşünme ve anlamlandırma süreçlerini de kapsar. Düşünme becerisinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi, çocukluk döneminden itibaren önem taşıyan bir süreçtir. Tefekkür; insanın kendisini, evrendeki yerini, varlıkları ve onların özelliklerini, yaratılışı ve bütün bunların yaratıcısını anlamaya yönelik bilinçli bir çabayı ifade eder. "Ben kimim, niçin varım?" gibi sorulara verilen cevaplar, doğru bir amaca ulaştığında bireyin kendini tanıma ve kendini yönetme becerisi güçlenir; aksi durumda ise huzursuzluk, kaygı ve endişe artar. Düşünmenin tutarlı bir yapıya kavuşması, fiziksel ve metafizik delillerle temellendirilmesi ve aklın; düşünce, duygu, sezgi ve algı boyutlarıyla birlikte işletilmesi gerekir. Ancak bu şekilde bireyin iç dünyasını tatmin eden derin bir kavrayış düzeyine ulaşılması mümkün olur.[77]

Bu bağlamda din, insanın hayatını anlamlandırmasında temel bir rehberlik işlevi üstlenmektedir. Din, insanın iyi ile kötüyü ayırt etmesini, doğru yolu bulmasını ve hem dünya hem de ahiret mutluluğuna ulaşmasını amaçlayan ilahî bir rehberlik sistemidir. Bu rehberlik, peygamberler ve kutsal kitaplar aracılığıyla insanın varoluş amacını açıklamış; ahlaklı, dengeli ve huzurlu bir hayat sürmesini hedeflemiştir. Din eğitiminde rehberlik, sadece bilgi aktarmakla sınırlı olmayıp bireyin ilgi, yetenek, duygusal durumu ve gelişim düzeyini dikkate alan bütüncül bir süreçtir. Amaç; dinde aşırılıklardan uzak, orta yolu benimseyen, ruh ve akıl sağlığı yerinde, çevresiyle uyumlu bireyler yetiştirmektir. Özellikle modern çağda yaşanan hızlı değişimler, stres, kaygı ve uyum sorunları karşısında din eğitiminin rehberlik boyutu daha da önem kazanmıştır. İnsanların zorlama olmadan, baskı ve korkuya dayanmayan, ilgi ve kabiliyetlerine uygun şekilde yönlendirilmesi; yanlış dinî algıların, ruh sağlığını zedeleyen uygulamaların ve aşırı tutumların önlenmesini sağlar. Bu yönüyle din eğitiminde rehberlik; bireyin kendini gerçekleştirmesine yardımcı olan, psikolojik sağlığı koruyan, iyi ahlakı yerleştiren ve insanı hayra, dengeye ve mutluluğa ulaştırmayı hedefleyen temel bir eğitim hizmeti olarak işlev görür.[78]

Din eğitiminin rehberlik boyutu, ilahî mesajın insan hayatına yön verme amacını da içinde barındırır. Din eğitiminde rehberlik, psikolojik danışmayı da kapsayan, insanın manevi ve ahlaki gelişimini destekleyen çok yönlü bir süreçtir. Kur'an'da geçen hidayet

---

77 Çamdibi, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, 49.

78 Aytekin Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), 56-59.

kavramı; yol göstermek, doğruyu açıklamak ve insanı hayra yönlendirmek anlamlarını taşır ve bu rehberlikte zorlayıcılık değil, özgür irade esastır. Din eğitimi, insanın hata yapabilen fakat doğruya yönelebilme potansiyeline sahip bir varlık olduğu gerçeğinden hareket eder; bu nedenle peygamberler ve kutsal kitaplar ilahî rehberliğin temel kaynakları olarak insanın iyiye, doğruya ve faydalı olana yönelmesine yardımcı olur. Dinî rehberlik, yalnızca bireysel değil aynı zamanda sosyal bir sorumluluk alanıdır ve insanın sıkıntılarını gidermeyi, yanlış davranışlarını düzeltmeyi, onu iyilik ve fazilete yönlendirmeyi amaçlar. Bu yönüyle din eğitimi, dünya ve ahiret boyutunu birlikte dikkate alan, insanın kişiliğini ve ahlakını geliştirmeyi hedefleyen bütüncül bir rehberlik faaliyeti olarak değerlendirilir.[79]

Bu anlayış doğrultusunda din eğitiminde rehberliğin amaç ve yöntemleri daha da geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Din eğitiminde rehberlik, insanın yaratılış amacını anlamasına yardımcı olan, dünya ve ahiret hayatı arasında denge kurmayı hedefleyen ilahî bir yol gösterme faaliyetidir. Bu rehberlik anlayışı, Kur'an ve peygamberler aracılığıyla insanı doğruya, iyiliğe ve mutluluğa yönlendirmeyi amaçlar; maddi olduğu kadar manevi problemlerin çözümünü de kapsar. İslam geleneğinde rehberlik, sıkıntı içinde olana yardım etmeyi, iyiliğe öncülük etmeyi ve insanlara merhametle yol göstermeyi esas alır. Din eğitiminde rehberlik, bireyin kendini tanımasını, doğru kararlar almasını, yeteneklerini geliştirmesini, çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasını ve hem dünyada hem de ahirette huzura ulaşmasını destekleyen psikolojik ve eğitsel bir süreç olarak karşımıza çıkar. Günümüzde bu rehberlik anlayışı, bilimsel temellere dayalı psikolojik danışma ve öğrenci kişilik hizmetleriyle birlikte yürütülmeli; nasihatle sınırlı, gelişigüzel uygulamalardan uzak, çağın şartlarını ve bireyin duygusal ihtiyaçlarını dikkate alan profesyonel bir yapıya kavuşturulmalıdır. Bu yönüyle din eğitimi, modern eğitim anlayışıyla uyumlu, insanın bütüncül gelişimini hedefleyen rehberlik hizmetlerine ihtiyaç duymaktadır.[80]

İnsanın hayat yolculuğu her zaman dengeli ve sorunsuz ilerlememekte, çeşitli zorluklar ve engellenmelerle karşılaşılabilmektedir. İnsanın içinde bulunduğu bireysel ve çevresel koşullar göz önüne alındığında, hayatını bütünüyle sorunsuz sürdürmesi çoğu zaman mümkün değildir. İnsan, doğuştan gelen ve kendi iradesi dışında gelişen bazı

[79] Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, 48-49.
[80] Bulut, *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*, 50-51.

yetersizliklerle ya da yaşamının farklı dönemlerinde karşılaştığı küçük ya da büyük zorluklarla engellenme duygusunu deneyimleyebilmektedir. Mükemmel olana yönelme eğiliminde olan insan hem bedensel ve ruhsal sınırlılıkları hem de sosyal ve doğal çevreden kaynaklanan engeller nedeniyle isteklerini tam anlamıyla gerçekleştiremez. Bu eksiklikler ve yaşanan acılar, bireyin olaylara yüklediği anlama bağlı olarak farklı sonuçlar doğurur: Kimi zaman hayatı anlamsızlaştırırken, kimi zaman da yaşama daha derin ve anlamlı bir perspektif kazandırabilir. İçsel ya da dışsal sebeplerden kaynaklanan engellilik durumu, bu zıt tepkilerin ortaya çıkmasına yol açan önemli alanlardan biridir. Engelli psikolojisi açısından bakıldığında, bu farklı tepkilerin engellilik ve din ilişkisi bağlamında da geçerli olduğu görülür. Nitekim engelli bireyler ve ailelerinin bir kısmı dini daha fazla benimseyip kabullenici bir yaklaşım sergilerken, bir kısmı dine karşı mesafeli ya da reddedici bir tutum geliştirebilmektedir. Bu farklı tutumların ortaya çıkmasında yalnızca yaşanan koşullar değil, aynı zamanda bireylerin hayata bakış açıları ile dinî bilgi ve tecrübe düzeyleri de belirleyici rol oynamaktadır.

Bu çerçevede engellilik, bireyin hayatını çok yönlü biçimde etkileyen bir zorlu yaşam olayı olarak ele alınmaktadır. Doğum öncesi genetik etkenler, doğum sonrası hastalıklar ya da kazalar sonucu ortaya çıkan engellilik hem bireyin hem de ailenin günlük yaşamını derinden etkileyerek bakım, tedavi, sosyal uyum ve psikolojik denge alanlarında çeşitli güçlükler doğurabilmektedir. Bu sorunlarla başa çıkmada tıbbi, hukuki ve psiko-sosyal desteklerin yanı sıra manevi desteğin de önemli bir işlevi bulunmaktadır. Araştırmalar, dini inançların ve özellikle Allah inancının, engelli bireyin yaşadığı zorlukları anlamlandırmasında, umut ve dayanma gücü kazanmasında etkili olduğunu göstermektedir. Ancak bu süreçte belirleyici olan, bireyin Allah tasavvurunun niteliğidir. Engellilik, özellikle başlangıçta “ceza” olarak algılanabilmekte; bu algının temelinde çoğu zaman çocukluk yaşantıları, aile tutumları, kültürel çevre ve yetersiz ya da sağlıksız dinî bilgiyle şekillenen cezalandırıcı bir Tanrı tasavvuru yer almaktadır. Nitekim bazı araştırmalarda, engelli bireylerin engelliliklerini Allah’ın merhamet ve adaletiyle bağdaştırmakta zorlandıkları, bunu günahlarının karşılığı olarak yorumladıkları ve bu durumun dinî memnuniyetsizlik ve olumsuz dinî başa çıkma tutumlarına yol açtığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda engellilik deneyimi, bireyin Tanrı algısını doğrudan etkileyen bir unsur olmakta; sağlıklı ve doğru bir dinî bilgilendirme ve merhamet temelli bir Tanrı

tasavvurunun geliştirilmesi, engelli bireylerin manevi açıdan güçlenmesi ve sorunlarla daha sağlıklı başa çıkabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.[81]

Engellilik durumu yalnızca bireyi değil, aynı zamanda aile sistemini de derinden etkilemektedir. Sağlıklı ya da engelli olsun her bireyin bakım, beslenme, sevgi, ilgi ve korunma gibi temel ihtiyaçları vardır ve bu ihtiyaçların karşılanmasında aile belirleyici bir role sahiptir. Çocuk, gelişim süreci boyunca anne-babasının desteğine, sevgisine ve rehberliğine ihtiyaç duyar; aile ortamı onun kişilik gelişimi ve kültürel değerleri kazanması açısından vazgeçilmezdir. Çocuk sahibi olmak genellikle aileler için mutluluk kaynağıyken, çocuğun engelli doğması ya da sonradan engelli hâle gelmesi ailedeki beklenti ve umutları sarsarak yoğun üzüntü, kaygı ve hayal kırıklığına yol açabilmektedir. Normal bir çocuğun doğumu bile aile yaşamında önemli değişiklikler yaratırken, engelli bir çocuğun varlığı psikolojik, fiziksel, sosyal ve ekonomik açıdan daha ağır sorumluluklar getirebilmektedir. Tedavi, bakım, eğitim ve artan maddi ihtiyaçlar aile bireylerini yıpratmakta; aile içindeki zaman paylaşımını ve özel yaşamı kısıtlayabilmektedir. Engellilik gerçeğiyle ilk kez karşılaşan anne-babalar karmaşık ve yoğun duygular yaşamakta, geleceğe dair belirsizlikler ve ömür boyu sürecek bakım düşüncesi karamsarlık ve umutsuzluğu artırabilmektedir. Bu süreçte aileye verilecek doğru bilgilendirme ve destekleyici bir iletişim, ebeveynlerin durumu kabullenmesi ve yeni yaşam koşullarına uyum sağlaması açısından büyük önem taşımaktadır.[82]

Ailelerin yaşadığı bu zorluklar, çoğu zaman toplumsal tutumlar ve çevresel faktörlerle daha da ağırlaşmaktadır. Engelli bir çocuğa sahip aileler, çoğu zaman çocuklarının durumundan kendilerini sorumlu tutmakta ve çevreden gelen "işlediği günahların cezası" ya da "senin yaptıkların yüzünden böyle oldu" gibi yargılayıcı tepkiler nedeniyle derin bir çaresizlik ve ruhsal çöküntü yaşayabilmektedirler. Bu durum özellikle annelerin geleceğe dair umutlarını zayıflatırken, ailelerde "bizden sonra çocuğumuz ne olacak?" kaygısı önemli bir psikolojik sorun hâline gelmektedir. Engelli bireyin başkalarına bağımlı olma ihtimali, anne-babaların çocuklarının anne-baba yokluğunda yaşamlarını

---

81 M. Naci Kula, "Engellilik Açısından Tanrı Tasavvurunun Önemi ve İmtihan Kavramının Anlam Alanı", *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu: Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi*, ts., 112-113.

82 İslam Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerin Yaşadıklarını Anlamlandırmalarında Din Eğitiminin Rolü", *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu: Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi*, ts., 176.

sürdürebilip sürdüremeyecekleri konusunda yoğun endişe duymalarına yol açmaktadır. Toplumsal çevreden yeterli destek görememek bu kaygıları daha da artırmaktadır. Bunun yanı sıra aileler, çevrenin önyargılı ve ayrımcı tutumlarıyla karşılaşmakta; meraklı bakışlar, acıma ya da dışlayıcı davranışlar suçluluk, utanma ve değersizlik duygularını beslemektedir. Engelli bireylerin incitici ifadelerle tanımlanması ve sürekli sorgulayıcı sorulara maruz kalınması aileleri duygusal açıdan yıpratmaktadır. Tedavi, bakım, eğitim, ulaşım gibi özel gereksinimler ise aile yaşamını köklü biçimde değiştirerek ekonomik ve sosyal zorlukları artırmaktadır. Bu nedenle engelli çocuğa sahip anne-babaların yalnızca maddi değil, aynı zamanda duygusal, psiko-sosyal ve manevi desteğe de büyük ölçüde ihtiyaç duydukları söylenebilir.[83]

Bu noktada din eğitimi, ailelerin yaşadıkları zorlu yaşam olaylarını anlamlandırmalarında önemli bir destek alanı olarak öne çıkmaktadır. Din eğitimi yoluyla sunulan manevi destek, engelli çocuğa sahip anne-babaların moralini güçlendirerek yaşadıkları psikolojik zorluklarla baş etmelerinde önemli katkılar sağlayabilir. Bu süreçte Allah, kader, imtihan, ahiret, sabır ve şükür gibi temel inanç ve değerlerin doğru biçimde ele alınması, ebeveynlerin yaşanan durumu anlamlandırmalarını ve kabullenmelerini kolaylaştırmaktadır. Çocuğun engelliliğini bir ceza ya da kişisel suç olarak görmek yerine ilahî takdir ve imtihan çerçevesinde değerlendirmek, anne-babaların kendilerini suçlama ve Allah'a karşı öfke duyma gibi yıpratıcı duygulardan uzaklaşmalarına yardımcı olmaktadır. Araştırmalar, pek çok ailenin engelliliği Allah'ın rahmeti ve sınaması olarak yorumladığını, bu inanç sayesinde sabır, dayanma gücü ve huzur kazandığını göstermektedir. Peygamberlerin yaşadıkları ağır imtihanları sabır ve teslimiyetle karşılamalarını örnek almak, aileler için güçlü bir model oluşturmaktadır. Kader inancı, yaşanan durumu kabullenmeyi kolaylaştırırken; ahiret ve manevi ödül anlayışı, bakım ve sorumlulukların anlamlı bir hedefe bağlanmasını sağlamaktadır. Sabır ve şükür bilincinin geliştirilmesi ise ailelerin olaylara daha umutlu ve iyimser yaklaşmalarına, kendi durumlarını daha geniş bir perspektiften değerlendirmelerine katkı sunmaktadır. Bu bağlamda din eğitimi, engelli bireye sahip ailelerin yaşadıkları güçlükleri

[83] Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerin Yaşadıklarını Anlamlandırmalarında Din Eğitiminin Rolü", 177.

anlamlandırmalarında ve bu süreçle daha sağlıklı biçimde başa çıkmalarında önemli bir manevi kaynak niteliği taşımaktadır.[84]

1.4. Manevi Kaynaklar, Manevi Metanet ve Din Eğitimi

Manevi kaynaklar, bireyin yaşamda karşılaştığı zorluklarla başa çıkmasında destek aldığı içsel ve dışsal manevi dayanakları ifade eder. Westbrook ve arkadaşları, maneviyatı yalnızca dinî inançla sınırlı görmeyip Tanrı, doğa, insanlık ve aşkınla kurulan çok boyutlu ilişkiler üzerinden tanımlamışlardır.[85] Bu yaklaşım, bireyin kutsal olanla kurduğu yakınlığın farklı alanlarda ortaya çıkabileceğini ve maneviyatın daha kapsayıcı bir şekilde anlaşılması gerektiğini göstermektedir.

Manevi kaynaklar ölçeği, bireyin manevi boyutlarla kurduğu ilişkinin sıklığını ve derinliğini ölçmeyi amaçlamaktadır. Ölçek, 24 maddeden oluşmakta ve 4 temel boyutu içermektedir.

Bu boyutlardan birincisi Tanrı'yla/kişisel inançla olan bağlantıdır. Bireyin, Tanrı ile kurduğu ilişkinin yaşamına anlam katma düzeyi incelenir. İkincisi doğayla olan bağlantıdır. Doğayla kurulan ilişkinin bireyin kimliğine ve değer sistemine etkisinin ne ölçüde olduğuna bakılır. Üçüncüsü insanlıkla olan bağlantıdır. Toplumsal ilişkilerin kişinin hayatında ne ifade ettiği ve manevi desteğine ne gibi katkılarının olduğu incelenir. Dördüncüsü aşkın/yüce'yle olan bağlantıdır. Burada ise bireyin kendini aşan bir varlıkla kurduğu bağın birey üzerindeki etkisine bakılır.

Bu ölçek, bireyin manevi yönelimlerini sadece dinî inançla sınırlamayıp doğa, insanlık ve aşkınlık gibi daha kapsayıcı alanlara da yayarak maneviyatın çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır.

Din eğitimi, bireyin manevi kaynaklarını tanıması, geliştirmesi ve bu kaynakları yaşamına entegre etmesi açısından temel bir işlev görür. Manevi Kaynaklar Ölçeği'nin boyutları, din eğitiminin hedefleriyle doğrudan örtüşmektedir.

Tanrı ile ilişki boyutu, bireyin tevhid anlayışı, dua ve ibadet gibi temel dinî pratiklerle bağ kurmasını destekler. Doğa ve insanlıkla ilişki boyutları, yaratılanlara karşı

---

[84] Musayev, "Engelli Bireye Sahip Ailelerin Yaşadıklarını Anlamlandırmalarında Din Eğitiminin Rolü", 178-179.

[85] Westbrook vd., "Trait Sources of Spirituality Scale: Assessing Trait Spirituality More Inclusively", 126.

sorumluluk bilinci ve ahlaki duyarlılık geliştirme açısından önemlidir. Aşkınla ilişki ise bireyin metafizik düşünce geliştirmesi ve varoluşsal sorulara yönelmesiyle ilgilidir.

Dolayısıyla bu ölçek, din eğitimi sürecinde bireyin manevi gelişimini değerlendirmek ve desteklemek için kullanılabilecek önemli bir araçtır. Özellikle ergenlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde bireyin manevi kaynaklarını tanıması, din eğitiminin bireysel dönüşüm hedefleriyle örtüşmektedir.

Manevi metanet ölçeği ise bireyin zorluklar karşısında maneviyat aracılığıyla direnç geliştirme kapasitesidir. Van Tongeren ve arkadaşları, maneviyatın bireye zorluklar karşısında direnç, anlam üretme ve ahlaki kararlılık kazandıran bir karakter gücü olduğunu vurgulamışlardır.[86] Bu kavram, bireyin kutsal bağlantılar aracılığıyla zorluklara dayanabilmesi ve bu süreçten kurtarıcı anlam üretebilmesi şeklinde tanımlanmıştır.

Manevi Metanet Ölçeği, bireyin inanç temelli psikolojik dayanıklılığını ölçmeyi hedefler. Ölçek 9 maddeden oluşur ve 3 alt boyutta yapılandırılmıştır.

Bunlardan birincisi manevi dayanıklılıktır. Manevi dayanıklılık ile inancın, bireyin zorluklara karşı direnç göstermesindeki rolüne bakılır. İkincisi manevi girişimdir. Manevi girişim ile kişinin zorluklar karşısında doğruyu yapma tutumu ve tavrı incelenir. Üçüncüsü ise kurtarıcı amaçtır. Kurtarıcı amaç ile zorlukların bireyde yeni bir anlam ve amaç üretme sürecini tetikleyip tetiklemediğine bakılır.

Bu yapı, bireyin sadece pasif bir dayanıklılık değil, aynı zamanda aktif bir manevi mücadele ve anlam üretme süreci içinde olduğunu gösterir. Ölçek, bireyin travma, kriz ve stres gibi durumlarda manevi unsurları nasıl kullandığını değerlendirmek için uygundur.

Din eğitimi de bireyin manevi metanet geliştirmesinde kritik bir rol oynar. İnanç temelli eğitim, bireyin yaşadığı zorlukları anlamlandırmasına, sabır, tevekkül ve umut gibi değerlerle başa çıkmasına yardımcı olur. Manevi metanet, din eğitiminin hedeflediği içsel dönüşümün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Manevi dayanıklılık, bireyin Allah'a güven, kader anlayışı ve dua gibi pratiklerle psikolojik direnç geliştirmesini sağlar. Manevi girişim, bireyin ahlaki kararlar alma ve

[86] Van Tongeren vd., "Development and Validation of a Measure of Spiritual Fortitude", 2.

zorluklar karşısında aktif tutum sergileme becerisini harekete geçirir. Kurtarıcı amaç ise, bireyin yaşadığı zorlukları bir eğitim ve gelişim fırsatı olarak görmesini destekler.

Bu bağlamda Manevi Metanet Ölçeği, din eğitimi sürecinde bireyin manevi gelişimini hem ölçmek hem de desteklemek için kullanılabilecek güçlü ve pratik bir araçtır.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1. Nitel Verilerle İlgili Bulgular

Nitel araştırma kapsamında yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Veriler toplandıktan sonra içerik analizi Maxqda programı ile analiz edilmiştir. "Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygular", "Baş Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynakları", "Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkiler", "İmtihan ve Kader Anlayışı", "Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi" olmak üzere 5 ana tema belirlenmiştir. Bu temalar program içerisinde yer alan alt temalar veya kodlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Nitel Verinin Analizi Sonucunda Elde Edilen Temalar Ve Kodlar

Tema	**Kod**	**Frekans**	**%**
Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygular	Kabullenme aşaması	22	39.29
	Kendini sorgulama	6	10.71
	Umut ve umutsuzluk	4	7.14
	Otizme verilen ilk tepkiler	20	35.71
	Yalnızlık / çaresizlik	4	7.14
	Toplam	*56*	*100,00*
Baş Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynakları	İnanç / aşkınlık desteği	10	18.87
	Aile ve eş desteği	6	11.32
	Dinî sohbetler, namaz, dua ve tesbihat	14	26.42
	Kendi kendine başa çıkma	8	15.09
	Psikolojik destek	15	28.30
	Toplam	*53*	*100.00*
Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkiler	Dışlanma ve ötekileştirme	3	25.00
	Anne babanın yaşadığı zorluklar	9	75.00
	Toplam	*12*	*100.00*
İmtihan ve Kader Anlayışı	Ceza ve ödül anlayışı	14	28.00
	Kefaret anlayışı	13	26.00
	Otizmi imtihan olarak görme	17	34.00
	Otizmi kader olarak görme	6	12.00
	Toplam	*50*	*100.00*
Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi	Dindarlıkta değişim	18	33,33
	Din eğitiminin otizmli bireye sahip ebeveynlere katkıları	16	29,63
	Çocuklukta alınan din eğitimi ve dinî geçmiş	20	37,04
	Toplam	*54*	*100,00*
	Genel Toplam	*225*	*100,00*

Yukarıdaki temalar ve kodlar aşağıda başlıklar halinde ele alınarak ayrıntılı olarak incelenecektir.

2.1.1. Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygular

Otizmli bireyin tanı süreci ve ebeveynlerin yaşadığı duygular teması ile ailenin tanıyı aldığı zaman ilk tepkileri, kabullenme aşamasında yaşananlar, tanının ilk zamanlarında ailenin yaşadığı duygular ele alınmıştır. Bu doğrultuda 5 başlık oluşturulmuş ve her biri ayrı olarak ele alınmıştır.

Tablo 4: Otizmli Bireyin Tanı Süreci ve Ebeveynlerin Yaşadığı Duygularla İlgili Kod ve Frekans Tablosu

Kodlar	**Frekans**	**%**
Otizme verilen ilk tepkiler	20	35.71
Kabullenme aşaması	22	39.29
Kendini sorgulama	6	10.71
Yalnızlık / çaresizlik	4	7.14
Umut ve umutsuzluk	4	7.14
Toplam	56	100.00

2.1.1.1. Otizme Verilen İlk Tepkiler

Otizm tanısı konduğu zaman ebeveynler, duygusal olarak zor bir sürece girdiklerini ifade etmişlerdir. Bunun sebebi çocuğu başka çocuklarla kıyaslama, bazı katılımcılar tarafından bilinmeyen bazı katılımcılar için ise bilinen bir durum olması nedeniyledir. Bu konudaki katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "... Eve gelir gelmez de zaten eşim ağlamaya başladı. Ben de çocuğumu kucağıma alıp hüngür hüngür ağladığımı hatırlıyorum. Çok üzülmüştük, inanılmaz bir üzüntü yani, Allah'ım o duyguyu sana nasıl anlatıyım bilmiyorum ki… (gözleri tekrar doldu ve gözünden yaş aktı)." (K3)

> "Tabii insanın morali bozuluyor, çok üzüldüm, çok ağladım, çok çok ağladım (burada ağlamaya başlıyor) kendime baya sıkıntı yaptım, stres yaptım, onun yaşındaki çocukları gördüğüm zaman neden benim çocuğum onlar gibi değil, neden onlar gibi konuşamıyor diye ister istemez düşünüyordum." (K5)

> "Bayağı bir üzüldüm tabii ki, duyduğum zaman ağladım hatta oturdum ağladım (gözleri doldu)." (E11)

> "Ne olduğunu öğrendikten sonra içimde bir burukluk oldu tabii ki, ama yaşamaya başlayınca, eğitimlere götürüp çevremizde böyle insanlar görmeye başlayınca olayla barıştık diyebilirim. Bu süreç tabii ki insanı üzüyor ama ne gelirse Rabbimizden düsturuyla kabullendik." (E13)

> "Öğrenince de aslında çok bir tepki vermedim. Yani tepki vermedim derken şöyle çok ağladım, o kadar çok ağladım ki çünkü ne olduğunu bilmiyordum, böyle bir boşlukta oluyorsun o an hep kıyaslamaya gidiyorsun. Belli bir zaman sonra, götürdüğüm doktorlarda işte onun gibi böyle çocuklar vardı hep, o çocukları görünce benim çocuğum da böyle mi olacak, işte büyüyünce böyle mi davranacak acaba, iyisini görüyorsun diyorsun böyle mi olacak, ağırını görüyorsun böyle mi, ne zaman çocuğum böyle büyüdü onun gelişimini gördükçe gördükçe biraz şeylerim azaldı yani böyle kaygılarım. Fiziğe götürüyorduk işte ben sürekli diyordum yürümüyor yürüyecek mi, oturmuyor oturacak mı, emeklemiyor emekleyecek mi, yani daha çocuğum bir şeyi yapmadan ben bir sonraki adımı düşünüyordum hep. İşte şu anda da konuşmuyor mesela sürekli konuşacak mı ya da konuşsa düzgün bir şekilde konuşabilecek mi diye düşünüyorum." (K15)

Katılımcılar, otizm tanısını ilk öğrendikleri zaman genel olarak ağladıklarını, üzüldüklerini, başka çocuklarla gelişim kıyaslamasına gittiklerini belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise çocuklarındaki farklılığı görüp bu duruma hazırlıklı olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Valla hiç şey yapmadım böyle nasıl diyim, ayy nasıl olur, kimisi kabullenmiyor, ben direkt kabullendim, hiç yadırgamadım, hiç böyle nasıl oldu, niye oldu, bu ne falan demedim, oğlum şu an Enes benim elimde büyümeyen bir bebek, hala da yadırgamıyorum." (K6)

> "Ben çocuklarımı çok iyi gözlemleyen dikkat eden bir anneyim. Doktorun otizmli deyip dememesinden ziyade ben zaten çocuğumdaki eksikliğin farkındaydım. Göz teması kurmuyordu, ismine bakmıyordu, hani hareketlilik fazlaydı tabii otizm lafı ilk başta insana ağır geliyor." (K8)

> "Ya öyle yalan söylemeyeyim pek işte üzüntüdür, işte yani niye benim çocuğum böyle oldu da işte etti de diye pek bir şey de yaşamadım. Yani valla hiç aklıma bile gelmedi, hani görselde de Amine de bir şey olmadığı için belki de. Çünkü yürüyordu mesela çocuğum yani yatalak kalmayacaktı sonuçta, ya da ne bileyim çok küçüktü çocuğum yakıştıramadım mı ne bileyim yani, dedim ki atlatır. Herkesten de akıl alıyordum işte şunu yaptım iyileşti, buna götürdüm iyileşti diyenler de çok vardı. Ben de zamanla geçecek bu, zaten geçer diye çocuğa bunu yakıştırmak istemedim, onun üstünde böyle bir şey kalmasın diye kendi kendime mücadele etmeye çalıştım (ağlamaya başladı). Üzülüyorsun, parçalanıyorsun ama ne yapacaksın, değiştirebilecek misin, değiştiremeyeceksin. Ben kadere de Rabbime de inanıyorum. Biz engel olamayacağız yani, şurada şimdi bir şey düşse bir şey olsa biz engel olabilecek miyiz, olamayacağız. İşte çocuklarım da eşim de bana diyor ki çok rahatsın, rahat değilim aslında, diyorum Rabbim sana emanet ettim şimdi dışarıdaki çocuğa ben ne yapayım, trafik kazası da oluyor kurşun da geliyor elimden başka bir şey gelmiyor dua ediyorum." (K12)

Katılımcı, çocuğunun iyileşeceğini ümit ederek ona bu durumu yakıştıramadığını ifade etmiş ve Allah'a teslim olmaktan başka elinden bir şey gelmediğini belirtmiştir.

2.1.1.2. Kabullenme Aşaması

Bu aşamada katılımcılardan bazıları, çocuğunun düzeleceğini umut ederek hemen kabullenemediğini ifade etmişlerdir. Bazıları ise yapacak bir şey olmadığını, Allah'tan geldiğini, daha kötü durumda olanları düşünerek kendi hallerini şükrettiklerini ve

çocuğun daha iyi eğitim alması için hemen kabullendiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Aslında ilkokul bitinceye kadar kabullenemedim hep bir düzelecek umudu vardı." (K4)
>
> "Çok üzüldüm, ama hep dua ettim, daha ağırları var daha kötüleri var diye hep halimize şükrettik. Yani yapacak başka bir şey yok, kabullenmek zorundaydım hem kendi iyiliğimiz için hem çocuğumuzun iyiliği için kabullenmeyip napacaksın ki? Allah'tan geldiyse vardır Rabbimin bir bildiği, Allah'ın emaneti işte bize (ağlıyor), yani insan kendi kendini teselli etmeye çalışıyor, eee belki sağlıklı olsa oğlum kötü yollara düşecekti, ne biliyim böyle en azından bizimle olacak, bizim yanımızda elimizden geldiğince onu korumaya çalışacağız Allah'ın izniyle tabii, Rabbim verdiyse vardır bir bildiği diyorum ya, en büyük tesellim bu oluyor." (K2)
>
> "Daha iyi bir şekilde ilerleyebilmesi için eşimle hemen kabullenmek durumunda kaldık." (K3)
>
> "Yani kabullenmeyip napacağız, çocuk daha çok ziyan olacak kabullenmekten başka çare yok." (K3)
>
> "Yapacak bir şey yok ki napalım yani mecbursun, bir şey tercih edemiyorsun ki, bir umut bekliyorsun çocuğumda bir şey yok o iyi diye ama sonucu duyunca insan çöküyor tabi (sesi titriyor), ama napalım valla kaderimiz böyledir dedik ve kabullendik." (K5)
>
> "Eeee, valla daha kötüleri var onları göre göre Allah'a bunun içinde şükrettim. Beterin beteri var. Bir umudum vardı yani hep umut ederek, hayal ederek o şekilde motivasyonumu moralimi sağlamaya çalıştım (ağlıyor)." (K10)
>
> "Kabullenmek bayağı zordu benim için. Yani çocuğa bakıp bakıp yok ya bir şey yok diyordum, ama bir gariplik de var yani onu da görüyordum, o süreçte baya duygusal anlamda böyle kötü oldum. Yani bir yandan umut ediyorsun bir şey yok diye ama bir yandan da işte bazı şeyleri gördüğün zaman hareketlerini falan galiba var diyorsun, işte o zaman insan kötü oluyor, yani nasıl diyeyim işte bir anda umut bir anda üzüntü, işte bu 2 duygu arasında sürekli böyle gidip gelmek yani insanı yıpratıyor, çok zor ne yaşadığını bilmiyorsun yani duygularını ifade edemiyorsun, ee sonrasında da artık yaşaya yaşaya işte okullarına gide gele orada bizim gibi insanları göre göre artık alışmaya başlıyorsun böyle yani." (E11)
>
> "Tabii canım hemen kabullendim, yani niye kabullenmeyeyim ama eşimle kayınvalidem kabullenemedi, ya işte bunun bir şeyi yok öyle böyle diye, yani tamam da sonuçta Allah'tan gelmiş ne yapabiliriz ki." (K12)
>
> "Ya tabii ki kolay olmadı ama bunun da bir imtihan olduğunu bununla başa çıkmamız gerektiğini düşündük. Zor bir dönemdi yani kabullenme aşaması çok zordu benim için, insan hani başta kendini bir sorguluyor, etrafında sağlıklı çocukları görüyorsun hani böyle çocuklar varken benim çocuğum niye böyle oldu diyorsun, bir sorguluyorsun, o kabullenme aşaması bundan dolayı üzüntülü bir dönem olarak geçti ama sonra da artık yapacak bir şey olmadığını bunun bir imtihan olduğunu Allah'tan geldiğini kabullenmekten başka bir çaremiz olmadığını gördük yani ne yapalım." (E13)

Katılımcılardan bazıları, bu durumu kader olarak bazıları ise imtihan olarak ifade etmişler ve bu durumun Allah'tan geldiğini belirterek kabullenmelerinin daha kolay olduğunu söylemişlerdir.

2.1.1.3. Kendini Sorgulama

Katılımcılar, otizmin neden olduğunu anlamlandırmaya çalışırken kendileriyle ilgili sorgulamaya gittiklerini ifade etmişlerdir. Bazısı yaşından kaynaklı olabileceğini düşünürken kimisi de günahlarından kaynaklı olabileceğini belirtmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Acaba ben ne yaptım ki en çok sevdiğimle sınanıyorum diye o zamanlar düşündüm. İlkokul bitinceye kadar, acaba bir şey mi yaptım bunun karşılığında mı oldu, neden böyle, en sevdiğinle sınanırsın derler ya." (K4)

> "İlk önce benim yaşımla alakalı olabileceğini düşündüm, çünkü ben onu doğurduğumda 43 yaşımda falandım." (K7)

> "İnsan her şeyi düşünüyor, yani acaba diyorsun bir şey mi yaptım da bu çocuk böyle oldu, biz mi bir günah işledik, bir hata mı yaptık, yanlış bir şey mi yiyip içtik ama hepsini düşünüp düşünüp en sonunda demek ki böyle olması gerekiyormuş diyip susuyorum." (E11)

> "Elbette hatalarımız günahlarımız var. Yaptığım o hatalar günahlar yüzünden mi böyle bir çocuk Allah bana verdi diye de düşünmedim değil ne yalan söyleyeyim." (E13)

> "İnsan hani başta kendini bir sorguluyor, etrafında sağlıklı çocukları görüyorsun hani böyle çocuklar varken benim çocuğum niye böyle oldu diyorsun yani bir sorguluyorsun." (E13)

> "Tabii bazen de düşünüyorum yani Allah aslında kusursuz yaratır, eksiksiz yaratır, bizden mi kaynaklanıyor acaba bizden dolayı mı bu çocuk böyle oldu, insan düşünüyor yani düşünmeden edemiyorsun. Ama ne bileyim yine de Allah'ın takdiri ondan geldi napalım yani, günümüzde artık her şeyin içeriğini değiştirdiler, mahvettiler belki de Allah bize sağlam bir çocuk verdi ama işte diyorum ya bizim artık yediğimizden mi içtiğimizden mi böyle oldu belki de sebebi biziz, ama yine de diyorum kendime bazen demek ki böyle olması gerekiyormuş." (E11)

Katılımcı, otizmin anne babanın beslenme tarzından olabileceğini ifade etmiştir. Bu sorgulamadan sonra ise genel olarak otizmin Allah'ın takdiri olduğunu düşünmüştür.

2.1.1.4. Yalnızlık / Çaresizlik

Katılımcılardan bazıları bu süreçte destek göremediğini, çaresiz kaldığını ve kendi başlarına mücadele etmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Üç yıl evden çıkmadım, depresyona girdim, hatta onunla ölmeyi bile istediğim anlar oldu." (K4)

Katılımcı, çocuğun tanıyı aldığı ilk zamanlar yoğun depresif duygular içerisini girdiğini ve ölmeyi istediğini ifade etmiştir.

> "Ömer'in babasıyla evliydik ama Ömer 3-4 aylıkken bizi bıraktı gitti." (K7)

Katılımcı, çocuğunun durumundan dolayı eşi tarafından terk edildiğini ve yalnız başına mücadele ettiğini ifade etmiştir.

> "Bu kadarı da çok ağır değil mi? Taşıyamıyorum çünkü, en azından biri bana destek olabilirdi diye sorgulama kısmına geçiyorum." (K8)

Katılımcı, üzerindeki sorumluluğun çok fazla olduğunu kimsenin kendisine yardımcı olmadığını belirterek kendisine bu durumun ağır geldiğini ve bu durumun onda sorgulamaya neden olduğunu ifade etmiştir.

2.1.1.5. Umut ve Umutsuzluk

Katılımcılardan bazıları, çocuğu otizm tanısı almadan önce çocuktaki anormallikleri anlamış ancak yine de bir şey yoktur diyerek umut içerisinde olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Yine bir umut tabi yok olmaz neden olsun bu çocuk normal diyorduk eşimle, ama içimize de bir şüphe girdiği için yine de doktora götürelim dedik, doktorda otizm başlangıcı olduğunu söyledi." (K3)

> "Kabullenmek bayağı zordu benim için. Yani çocuğa bakıp bakıp yok ya bir şey yok diyordum, ama bir gariplik de var yani onu da görüyordum, o süreçte baya duygusal anlamda böyle kötü oldum. Yani bir yandan umut ediyorsun bir şey yok diye ama bir yandan da işte bazı şeyleri gördüğün zaman hareketlerini falan galiba var diyorsun, işte o zaman insan kötü oluyor, yani nasıl diyeyim işte bir anda umut bir anda üzüntü, işte bu 2 duygu arasında sürekli böyle gidip gelmek yani insanı yıpratıyor, çok zor ne yaşadığını bilmiyorsun yani duygularını ifade edemiyorsun, ee sonrasında da artık yaşaya yaşaya işte okullarına gide gele orada bizim gibi insanları göre göre artık alışmaya başlıyorsun böyle yani." (E11)

Katılımcılar, tanıdan önce bir umut beklediklerini ancak tanıyı aldıktan sonra umutsuzluk içine düştüklerini, iki duygu arasındaki sürecin yıpratıcı olduğunu belirtmişlerdir.

2.1.2. Baş Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynakları

Bu tema, ailenin otizm tanısını öğrendikten sonra hangi baş etme yöntemlerine başvurduğu, destek sürecinde nelerin etkili olduğu ve manevi destek kaynaklarının etkisini ele almıştır. Bu doğrultuda toplanlanan nitel veri (görüşme kayıtları) incelenmek suretiyle kodlanmış ve aşağıdaki tabloda verilen kodlar oluşturulmuştur.

Tablo 5: Başa Etme Yöntemleri ve Manevi Destek Kaynaklarıyla İlgili Kod ve Frekans Tablosu

Kodlar	Frekans	%
İnanç / aşkınlık desteği	10	18.87
Psikolojik destek	15	28.30
Kendi kendine başa çıkma	8	15.09
Aile ve eş desteği	6	11.32
Dinî sohbetler, namaz, dua ve tesbihat	14	26.42
Toplam	**53**	**100.00**

2.1.2.1. İnanç ve Aşkınlık Desteği

Katılımcılar, zorluklarla başa çıkmada inançlarının onlara en büyük destekçi olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Dinî inancıma borçluyum. Başka hiçbir şeye borçlu değilim. İnancım olmasa inan ki çıldırırdım." (K8)

> "Tabii ki böyle bir çocuğun normal çocuğa göre bakımı çok daha zor. Çoğu ihtiyacını kendi gideremiyor, çok bakım ve ilgi istiyor. Benim ya da eşimin sürekli onunla ilgilenmesi daima onun yanında olmamız gerekiyor. Bu noktada da dayanma gücümüzü Allah'tan alıyoruz, inancımızdan alıyoruz. Bu bizi ayakta tutuyor Allah'tan gelen hayır da şer de her şey de başımız gözümüz üstüne." (E13)

> "Sırtımızı Allah'a dayadık, yani Allah'ın takdirine güveniyoruz. Tabii çocuğumuza olan sevgimiz de ayrı, çocuğuma olan sevgim Allah'a olan güvenim beni güçlü kılıyor." (K14)

> "Hep Allah'a hamdettim, hep Allah'a sığındım, Allah'a hamd etmek onun bana yetmesi ona sığınmak başka hiçbir şey rahatlatmıyordu beni." (K2)

Katılımcılar, Allah'a olan güvenlerinin onları güçlü kıldığını, Allah'la olan ilişkilerinin onları rahatlattığını ifade etmişlerdir.

2.1.2.2. Psikolojik Destek

Katılımcılardan bazıları, yaşadıkları zorluklar karşısında psikolojik destek aldığını ve fayda sağladığını belirtirken kimisi de fayda göremediğini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Yani evet oluyor, tabii benim psikoloğa gitme sebebim yüzde yüz çocuğumdan kaynaklı değil başka sebepler de var. Ancak çocuğumla ilgili yaşadığım zorluklar konusunda çok fazla üstlendiğim sorumluluklar ve yaşadığım kaygı konusunda rahatlama hissediyorum." (K3)

> "Yani devlet doktoruna gittiğim için psikiyatrist zaten seninle çok az konuşuyor, direkt sana antidepresan yazıp gönderiyor. İlacın da faydası oldu açıkçası yani, ilacın da işte

> şöyle kötü bir yanı var kafanı biraz uyuşturuyor, düşünme melekelerini kaybediyorsun, zaten o kadar çok düşünüp kafayı yormadığın için kendini iyi hissediyorsun aslında, çünkü içmediğim zaman ilacı çok fazla düşüncelere dalıyorsun ne olacak, ne bitecek yani tamam Allah'a tevekkül ediyoruz ama insanız böyle sorularda aklımıza geliyor, çünkü çocuğum engelli ve eğer ki bana bir şey olursa benden sonra kime kalacak düşüncesi zaten beni mahveden bir düşünce." (K14)

> "Şöyle, gittiğim kurumda böyle psikiyatriler oluyor da yetersiz geliyorlar bana, bir iki kere gittim, ya anlayabilecek kapasitede hissetmiyorum. Benim anlattığımı anlayamıyor ki. Onun söylediği şeyler bana uymuyor, babanın destek olması lazım diyor, e olmuyor, olmuyor yani. Ya işten geç geliyor ya farkındalığı senin kadar olmuyor, onun söylediği şeyler bana uymuyor. Yani çok gidecek vaktim de olmadı ama güzel bir destek aslında almak istiyorum." (K8)

Katılımcı, aldığı desteğin kendisine yardımcı olamadığını, destek sırasında kendisine söylenilen şeylerin onun kendi aile yaşantısına uymadığını ifade etmiştir. Ancak yaşadığı zorluklar karşısında daha iyi bir destek almak istediğini de belirtmiştir. Bazı katılımcılar ise kendisinin böyle bir desteğe ihtiyacı olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcı görüşü şu şekildedir:

> "Yok almadım, benim öyle psikoloğa psikiyatriste ihtiyacım yok ki, Amine iyileştiğinde karşımdakiler iyi olduğunda ben zaten iyi olacağım. Psikiyatriste gitsem bana hap verecek. Bu arada gittim psikiyatriste gittim hem de kaç tanesine gittim ama hiçbir faydası olmadı bana." (K12)

Katılımcı gittiği psikiyatristin kendisine bir fayda sağlamadığını belirtmiştir. Çocuğunun iyileşeceğini umut etmektedir ve çocuğu iyileştiği zaman kendisinin de iyi olacağını ifade etmektedir.

2.1.2.3. Kendi Kendine Başa Çıkma

Katılımcılardan bazıları, hayata ümitle baktığını ve zorluklarla kendi kendine başa çıkabildiğini ifade ederken bazısı da destek almaya vakti olmadığı için mecburen kendini motive etmeye çalıştığını belirtmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Hayır almadım, ben kimseden bir destek alma ihtiyacı hissetmiyorum. Çünkü kendi kendimi yeterince zaten motive ediyorum. Dediğim gibi inançlı biriyim, hayata umutla bakıyorum, hayattan ümitliyim yani bizim hikayemiz güzel sonuçlanacak diye umut ediyorum olabildiğince." (K4)

> "Yok almadım. Kendime zaman ayıramıyorum ki, kendim için hiçbir şey yapamıyorum, kendi kendime moral vermek zorundayım, başka çarem yok." (K5)

> "Sabırlı bir insanım yani sabrıma borçluyum diyeyim. Çünkü gerçekten çok sabırlı bir insanım, kendi kendimi motive etmeye çalıştım." (K10)

> "Diyorum ki bugünkü günüm nasıl geçti? İyi diyorum çok şükür bir günü atlattık diyorum, yani zaman kısa diyorum." (K9)

Katılımcı gün sonunda gününün nasıl geçtiğini düşünerek bir günü daha atlattığını ve bu dünya hayatının kısa olduğunu düşünerek zorluklara dayandığını ifade etmiştir.

2.1.2.4. Aile ve Eş Desteği

Katılımcılar, ailesinden ve eşinden gördüğü desteğin zorluklara dayanmada kendilerine yardımcı olduğunu ve güç verdiğini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Etraftan da arkadaşlar dostlar sağ olsun teselli ediyorlar, motive etmeye çalışıyorlar bizi, onların da etkisi var. Çevreden, aileden, dostlardan gelen destekte insana güç veriyor." (K14)

> "Çok bunaldığım anda, sıkıldığımda, insanlarla da hani konuşuyorsun, dertleşiyorsun ama asıl bu meselenin Allah'tan geldiğine inandığım için tabii Allah'la bir arada olmak, ona dua etmek daha anlaşılır hissettiriyor. Yani insanlar ne kadar anlatsan da işin içinde olmadıkları için çok anladıklarını ben düşünmüyorum. Tabii bizim gibi olanları kastetmiyorum, bizim dışımızda böyle çocuğu olmayanlar, işte aileden destek olmaya çalışıyorlar, konuşuyoruz, hani sağ olsunlar ama işin içinde olmadan bu anlaşılmaz. İşin içinde olan insan seni daha iyi anlıyor, ne çektiğini daha iyi biliyor. Onun için yani artık insanlarla da çok konuşmak da istemiyorum açıkçası Allah'tan geldi ona dua ediyorum başka yapacak bir şey yok, tevekkül ediyoruz Allah'a." (E11)

Katılımcı, ailesinin ve çevresindeki insanların kendisine destek olmaya çalıştığını ancak böyle bir çocuğa sahip olmayan birinin kendisini yeterince anlayamayacağını belirterek Allah'a yönelmenin kendisine daha iyi geldiğini ifade etmiştir.

> "Eşim en büyük destekçim, o olmasa bilmiyorum napardım, her konuda yardımcı olmaya çalışıyor." (K3)

> "En büyük desteği eşimle beraber birbirimize verdik." (K1)

> "Eşimle birbirimizi desteklemeye çalışıyorduk." (K2)

> "Allah'tan başka desteğimde yok, babası çalışıyor onun bir desteği olmuyor, en çok ben Allah'tan geldi diyerek tahammül etmeye çalışıyorum, yapacak bir şey yok çünkü." (K5)

Katılımcı, eşinin işe gitmesinden dolayı kendisine bir desteğinin olamadığını ifade etmiş ve bu durumun Allah'tan geldiğini düşünerek dayanmaya çalıştığını belirtmiştir.

2.1.2.5. Dinî Sohbetler, Namaz, Dua ve Tesbihat

Katılımcılardan bazıları, dinî sohbetlere katılmanın kendilerini rahatlattığını, zorluklara dayanmada yardımcı olduğunu ifade ederken bazıları da sohbete gitmek için vaktinin olmadığını belirtmiştir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Özellikle dinî sohbetlere çok katıldım, o sohbetlerden çok destek aldım. " (K2)

> "Katıldığım sohbetlerin hepsi tavsiye niteliğindeydi zaten, neye ihtiyacım varsa sanki sohbette o anlatılıyordu, sohbetten çıktıktan sonra üzerime gelen o rahatlama hissini size anlatamam." (K2)

> "YouTube'dan neredeyse her gün diyebilirim özellikle yemek yaparken, beğendiğim hocalar var onların sohbetlerini açıp dinliyorum, özellikle sohbetler yaşadığım zorlukları anlamlandırma noktasında bana çok fayda sağlıyor." (K3)
>
> "Sohbetlerim vardı zaten ben gidiyordum önceden de işte şimdi artık gidemiyorum. Ama Kur'an okuyorum, tabii ki namaz kılıyorum faydası oluyor." (K9)
>
> "Benim sohbetlere katılma gibi bir lüksüm çok zor olabilir, olamaz." (K8)
>
> "Zaten dinî hassasiyetli bir yaşantım vardı, evladımdan sonra da bu artmaya başladı. Yani nasıl anlatsam bunu size Kur'an okuyuşumda artışlar oldu, namazlarıma karşı daha dikkatli ve özenli olmaya başladım, işten eve geldiğimde akşamları haftada bir kere düzenli gittiğim sohbetlerim var onlara katılıyorum." (E13)
>
> "E tabii ki Allah'a daha yakınlık göstererek, ibadetlerimize, kulluğumuza daha dikkat ederek kendi sıkıntılarımı hafifletmeye çalıştım. Çocuğumdan önce de zaten namazımı kılıyordum, Kur'anımı okuyordum, toplanıp sohbetler yapıyoruz, haftada bir kere de ona gidiyordum ama çocuğum olduktan sonra sohbetlerim aksamaya başladı. Abisinde ablasında hep devam ettim ama Taha durmadığı için onunla benim bir yere gitmem, onun bir yerde durması çok büyük zorluk oluyor bana, sohbetlere gidemiyorum onun için ama bunun yerine evde kendim dua ederek, telefondan sohbetler açarak özellikle telefondan çok dinliyorum, youtube'dan istediğim bir hocanın sohbetini açıyorum dinliyorum, çok iyi geliyor, sohbet zaten çok seviyorum sanki o an neye ihtiyacım varsa o çıkıyor karşıma, beni çok rahatlatıyor." (K14)

Katılımcılardan bazıları, çocuğundan önce sohbetlere gittiğini ancak çocuk doğduktan sonra böyle bir şeye vaktinin olmadığını ve gittikleri yerde çocuğun zorluk çıkarmasından dolayı gitmeyi bıraktığını ifade etmişlerdir. Ancak bazı katılımcılar, sohbet ihtiyacını internet üzerinden karşıladığını ve bunun onlara iyi geldiğini belirtmişlerdir. Sohbete gitmeye vakti olmayan ebeveynler namaz kılarak, dua ederek ve tesbih çekerek rahatlamaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Namaz kılıyordum zaten, dualarımı arttırdım, Kur'anı elimden geldiğince okumaya çalışıyorum." (K1)
>
> "Seccademi seriyordum oturuyordum sürekli dua ediyordum." (K2)
>
> "Rabbim imtihanımızı bizim için kolaylaştır diye çok dua ediyorum. Allah'a sığınıyorum, Rabbimle konuşmak dua etmek beni çok rahatlatıyor, Rabbime dua ederken o içtenlikle ağlamak bunun verdiği ferahlık çok ayrı." (K3)
>
> "Çok bunalınca dua ediyorum, biraz ağlasam içim ferahlıyor." (K5)
>
> "Gördüğüm herkesten dua istiyorum, içtiğim suya dualar okuyorum, kaç tane hocaya gittim dua yazsınlar versinler diye." (K12)
>
> "Rahatlatır hem de müthiş, ben duanın gücüne çok inanırım, özellikle gece çok dua ederim. Yatağa girerim çocuklarımdan başlarım bütün ev halkı, yakınlarım, aklıma gelen herkese ederim." (K15)
>
> "Estağfirullah demek, la havle vela guvvete illa billah demek, hasbiyallah zikrini çekmek beni inanılmaz derecede rahatlatıyor. Gerçekten bu zikirleri çekmeyi, çektikçe, anlamını düşündükçe daha çok seviyorum." (K2)

> "Namazlarımı düzenli kılıyorum ama bazen rahatlamak için ekstra nafilelere de yöneliyorum, Kur'anımı yine elimden geldiğince günlük okumaya çalışıyorum. Ekstra okuduğum zikirler var bu zikirler de bana çok iyi geliyor." (K3)

> "Yani evet vakit buldukça namaz kılıyorum Kur'an okumasını arapçadan bilmiyorum ama Türkçe okunuşundan Yasin okuyorum." (K15)

> "Beş vakit namazımı 13 yaşından beri kılarım, Kur'an okurum, tesbihat çekerim özellikle özel günlerde bunları daha çok yapmaya çalışırım ama o kadar yoruluyorum ki yani böyle ekstra namaz kılacak vaktim kalmıyor zaten benim." (K8)

Katılımcılar, yaptıkları dinî ibadetlerin zorluklara dayanma konusunda kendilerine çok yardımcı olduğunu ve rahatlattığını ifade etmişlerdir. Ancak üstlendikleri sorumluluklardan dolayı bazen bunlara vakit bulamadıklarını belirtmişlerdir.

2.1.3. Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkiler

Bu tema ile anne babanın yaşadığı zorluklar ve toplumun bu durumu nasıl karşıladığı, ne gibi tepkiler verdiği ele alınmıştır. Bu doğrultuda 2 ayrı başlık oluşturulmuştur.

Tablo 6: Ebeveyn Zorlukları ve Toplumsal Tepkilerle İlgili Kodlar ve Frekansları

Kodlar	**Frekans**	**%**
Anne babanın yaşadığı zorluklar	9	75.00
Dışlanma ve ötekileştirme	3	25.00
Toplam	**12**	**100.00**

2.1.3.1. Anne Babanın Yaşadığı Zorluklar

Otizmli bireye sahip olmanın anne baba için birtakım zorlukları vardır. Bu zorlukları katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

> "Ben yıllarca okul koridorlarında sırf çocuğum kaynaşsın sosyal hayata adapte olsun diye bekledim, öğretmenlere her konuda yardımcı olmaya çalıştım, gönüllü sınıf anneliği yaptım, buna rağmen çocuğumu kabul etmek istemediler." (K4)

> "Çocuğu kimseye bırakamıyorum, tuvalet sorunu var bazen havale geçiriyor, bir yere de götüremiyorum sıkılıyor, durmuyor, baş edemiyorum, şimdi diyorum gitsem çocuğum durmasa millet laf edecek bana diye tedirgin oluyorum, bana da rahatlık vermez, karşıya da vermez onun için. Evden başka bir yere gitmek istemiyorum. Mecbur kalmadıkça çıkmıyorum dışarı." (K5)

> "O hareketlilik, o hiperaktiflik yani sabah dokuzda çıkıyordum eğitimlere götürüyorum, ordan işte bir parka götürüyorum, üçte dörtte eve giriyorum abdest alacağım üstümü çıkaracağım, daha kapıdan girmeden hemen çıldırmaya başlıyor. Yani alacaksın aşağı fırlatacaksın o şekil bir oluyorsun." (K8)

> "Benim bir destek almak için bile vaktim yok. Tek çocuğum yok çünkü 3 tane oğlum var. Biri okula gitse küçüğünü nereye bırakacağım? Durmuyor, bir gün anneme bıraksam

> ikinci gün bırakamam ve özgürlüğün çok kısıtlanıyor, hiçbir yere gidemiyorsun. Ya şu anki dönemlerim benim için çok iyi dönemler, yani bir yere gidemiyorsun ya, alışverişe gidemiyorsun, markete gidemiyorsun, bakkala gidemiyorsun. İşte 18 yaşında bir oğlum var, o hani büyüdü, ben o sıra muhasebeciydim, çalışıyordum işte, sonra 2 tane üst üste plansız çocuğun olması, e bir tanesinin de özel olması, düşünsene hiçbir şey yapamıyorsun, yani ihtiyacım var pazara gidip pazarı göremiyorsun, ayakkabı alacağım kendime mağazaya gidemiyorum. Ben mağazaya gittiğimde işte çocuğum ilk defa kaybolmuştu, yani onu bulduğumuz zaman böyle çuval gibi yığılıp kalmıştım. İnanılmaz bir şekilde psikolojiler alt üst oluyor, inanılmaz bir şekilde deforme oluyorsun, yani her annenin onun için çok aşırı bir şekilde yıprandığının çok iyi farkındayım." (K8)

Katılımcılar, çocuklarıyla bir yerlere gitmenin onları tedirgin ettiğini, kendilerine ve etrafına rahatsızlık vereceğinden endişe duydukları için bir yere gitmek istemediklerini ifade etmişlerdir. Yine sabahtan başlayan koşuşturmacaların akşama kadar devam ettiği, babalar işte olduğu için özellikle annelerin kendilerine hiç vakit ayıramadığı, bütün sorumlulukların daha çok anneler üzerinde olduğu ve bu sürecin onları yıprattığını belirtmişlerdir.

2.1.3.2. Dışlanma ve Ötekileştirme

Özel gereksinime ihtiyaç duyan bireylerin ve ailelerinin, geleceğe daha umutla bakabilmeleri ve onlara daha yaşanılabilir bir hayat sunabilmek adına toplumun gösterdiği uyum ve nezakette çok önemlidir. Bu konuda katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Gittiğim yerlerde de çocuğumu ötekileştirdiler, camilerden kovulduğumuz oldu, hala da oluyor." (K4)

> "İnsanları bu konuda bilinçlendirmeleri lazım, özellikle bu yaşlıları, artık yaşlılara karşı içimde hiçbir vicdan ve merhamet kalmadı. Hatta geçen otobüste biriyle kavga ettim, ya dedim ki siz ne zaman bu çocukları kabulleneceksiniz ne zaman kabul edeceksiniz, bu çocuk bir birey ya, sen ne zaman ki bunu kabul edeceksin, o zaman ben de seni kabul edeceğim. İnsanlar çok anlayışsız, hiç empati yok, yani bir çocuk ağlıyorsa bil ki onun sıkıntısı var velev ki bunlar özel çocuk yani." (K15)

> "E illaki biraz sıkıntı oluyor tabii ki ama artık zaten mahalledeki herkes de onu tanıdığı için kimse bir şey demiyor, herkes durumunu biliyor, hatta aksine ona sevgiyle yaklaştıkları için o da bunu biliyor yani anlıyor, onun için sıkıntı yaşamıyoruz çok. Ama işte bazen çocuklar geliyor onun yaşında böyle 10-11 yaşındaki çocuklar, onlar anlamıyor ne olduğunu benim çocuğum onlara farklı geliyor, çocuğa şey yapıyorlar yani böyle dışlıyorlar, onu sinir ediyorlar, o onun da farkına varıyor, işte o zaman kriz oluyor, yani o zaman zorluk oluyor. Artık bu çocuklar toplumda kabul görmüş, yani herkes tarafından kabul görmüş diyemiyorum ama artık kabul görmesi gerekiyor. 2025 yılındayız ve artık dediğim gibi her 10 çocuktan artık sekizi dokuzu böyle. Artık etrafta o kadar çok var ki anne babalar da bilinçlensin, çocuklarına bu engelleri anlatsınlar. Böyle insanlarla bir arada yaşamayı öğretmeleri gerekiyor. Ben çocuğumu parka da çıkarıyorum, parkta da aynı şekilde, bu anne babalar biraz bilinçlensin. Evet içinde olmayan, evinde, ailesinde böyle çocuğu olmayan bilmiyor, anlamıyor ama artık etrafta görüyoruz yani, artık herkeste neredeyse var, artık insanlar sağlam çocuklarına ben çok rica ediyorum lütfen bilinçlendirsinler, bu çocukları dışlamasınlar, bunların toplumda kabul görmesi lazım,

> hani gördü de sayılır ama bazı insanlar hala o engelli uzak dur diyor mesela çocuğuna. Ya benim çocuğum sana ne yapmış? O kendi etrafında kendi başına oynuyor. Yani senin çocuğun niye benim çocuğumdan uzak dursun, bizimki insan mı ısırıyor? Böyle durumlara şahit oluyorum, oldum ve bunlar gerçekten bir baba için bir anne için bir aile için çok zor, gerçekten çok zor şeyler. Toplumun bilinçlenmesi lazım, toplum bu çocukları kabul edeceğine dışlamaya devam ediyor." (E11)

Katılımcı, yetişkinlerle beraber çocuklarında aileleri tarafından özel gereksinime sahip bireylerle ilgili bilgilendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Parkta diğer çocuklar tarafından kendi çocuğuna yapılan dışlamalardan ve ailelerin buna ses çıkartmamasından, çocuklarını kendi çocuğundan uzaklaştırmaya çalışmasından dolayı rahatsızlığını dile getirmiştir.

> "Akran zorbalığından ziyade öğretmen ve öğrencilerin, ailelerin zorbalığına maruz kaldı çocuğum. Tam zamanlı kaynaştırma öğrencisiydi, öğretmenler ilgilenmek istemediği için Kaan'ı ötekileştiriyordu. Arkadaşları Kaan'la ilgilenip gelip oyun oynasa öğretmen o çocukları cezalandırıyordu, ailelerini çağırıp uyarıyordu. Birçok öğretmen bu şekilde davrandı." (K4)

> "Yani otizm deyince etrafta bile bir he bak falan oluyor. Çocuğumun şu an ağır bir şeyi yok mesela ama sırf işte tanısı otizm diye ben ana sınıfına veremiyorum. Çocuğa bakıp çocuğu incelemiyorlar. O etiket var ya o otizm etiketi, o gerçekten o kadar insanı etkileyen önemli bir durum ki." (K8)

Katılımcılar, bu dışlama ve ötekileştirmenin okullarda öğretmenler tarafından yapıldığını da ifade etmişlerdir. Yine başka bir katılımcı ise çocuğunun incelenmeden sırf otizmli etiketini taşıdığı için ana okuluna almadıklarını belirtmiştir.

2.1.4. İmtihan ve Kader Anlayışı

Bu tema ile ebeveynlerin otizmi kader mi yoksa imtihan mı olarak gördükleri, otizmli bireye sahip olmanın anne baba için bu dünyada karşılaştıkları bir ceza mı yoksa mükafat mı olduğu, otizmli bireyin anne babanın günahlarına kefaret olup olamayacağı gibi başlıklar ele alınmıştır.

Tablo 7: İmtihan ve Kader Anlayışı ile İlgili Kodlar ve Frekansları

Kodlar	**Frekans**	**%**
Otizmi kader olarak görme	6	12,00
Otizmi imtihan olarak görme	17	34,00
Kefaret anlayışı	13	26,00
Ceza ve ödül anlayışı	14	28,00
Toplam	**50**	**100,00**

2.1.4.1. Otizmi Kader Olarak Görme

Bazı katılımcılar otizmli bireye sahip olmayı kader olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Bunun bir imtihan olduğunu düşünmüyorum. Kader diyim, böyle olması gerekiyordu, vardır bunun neticesinde de şu an göremediğim bir hayır, hayra şerre inanıyoruz, belki de çocuğum sağlıklı olsaydı madde bağımlısı olacaktı, belki de itaatkar bir çocuk olmayacaktı farklı şeylerle sınanacaktım. Çünkü çevremizde tam manasıyla mutlu olan hiç kimse yok. Bu benim için bir sınav da değil ödül de değil, böyle olması gerekiyordu ve böyle oldu." (K4)

> "Her şey imtihan ki zaten. Yani çocukla alakası yok onun, annenle de imtihan olabilirsin, engelli olmakla imtihan olmak arasında bir bağ olduğunu düşünmüyorum. Engelli olmayan normal çocuğunla da imtihan olursun yani engelli çocuğunun olmasını ben biraz kadere bağlıyorum, bence bunun kaderle alakası var." (K12)

> "Yani ben Allah'ın takdiri diyorum ne diyeyim." (E11)

Bazı katılımcılar ise bu durumu hem imtihan hem de kader olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Hem imtihan hem de kader olarak görüyorum. Yani kim ister çocuğu hasta olsun, rahatsız olsun? Hiçkimse istemez. Ama demekki Allah verdiyse bir bildiği var." (K5)

> "Yani imtihan mı, Allah'ın böyle takdir etmesi mi, bunu tam bilemiyorum da imtihandan ziyade Allah'ın böyle takdir etmesi ben öyle düşünüyorum. Ama her şeyle imtihan oluyoruz böyle bir şey de var. Kimisi hastalığıyla, kimisi evladının huyuyla, her 2 düşünceye de sahibim." (E13)

Katılımcılardan bazıları, çocuğunun otizmli olma durumunu hem Allah tarafından belirlenmiş ve takdir edilmiş bir yönü olduğunu hem de bu durumun kendileri için bu dünya hayatında mücadele etmeleri gereken imtihan olduğunu ifade etmişlerdir.

2.1.4.2. Otizmi İmtihan Olarak Görme

Katılımcılardan bazıları bu durumu imtihan olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Allah bizi zaten her şeyle imtihan etmiyor mu? Yoklukla, hastalıkla, evladımızla inancım bu yönde." (K2)

> "E zaten imtihan dünyasındayız. Allah ayetinde diyor ya mallarınızla, canlarınızla, evlatlarınızla, açlıkla, korkuyla sizi imtihan edeceğim diye, her şey imtihan vesilesi ki. Verilen de verilmeyen de istenen de beklenen de her şey imtihan." (K3)

> "Rabbimden gönderilen bir imtihan biliyorum, onun için normal karşıladık. Allah'tan geldi. Sabrediyorum, Rabbim imtihanı kazananlardan eylesin." (K7)

> "Ben şöyle düşünüyorum, hayattaki her şey bizim dinî imtihanımız." (K8)

> "... e tabii ki Allah'ın takdiri ilahisi, bu dünyadaki çeşitli imtihanlardan bizim payımıza düşen de bu. Her kulun ayrı bir imtihanı var çünkü, bizim imtihanımız da bu." (K14)

> "... yani her şey imtihan aslında bizim için. Çocuğumu da imtihanı olarak gördüm mü, evet gördüm. Çünkü ben annemi babamı kaybettim, Ahmet o zaman küçüktü, Allah'ım dedim ne kadar büyük bir imtihanım var benim dedim. Çünkü anneyle imtihan edildim, babayla imtihan edildim, evlatla da imtihan ediliyorum. Sadece bu çocuğum için söylemiyorum, benim başka bir çocuğum daha var onunla da imtihan ediliyorum, yani o normal bir çocuk o da imtihan. Onun için Allah'a hep dua ederim yani Rabbim imtihanımı kolay eyle diye." (K15)

Katılımcılar, bu dünya hayatında insanların çeşitli şeylerle imtihan edildiğini ifade etmişlerdir. Onlara göre otizmli bir bireye sahip olmakta bu dünyada verilmiş olan bir imtihandır.

2.1.4.3. Ceza ve Ödül Anlayışı

Katılımcılardan bazıları, otizmli bireye sahip olmanın günahlarının karşılığında verilmiş bir ceza değil bu dünya hayatında kendileri için ödül olduğunu ve Allah'ın onları daha çok sevdiğini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Asla günahlarımın karşılığı değildir, bence Allah beni daha çok seviyor diye düşünüyorum ben." (K1)

> "Yok, ceza olarak görmüyorum kesinlikle." (K3)

> "Yok ben rahmet olarak görüyorum. Allah hastalığı verdiği zaman sevdiği kuluna veriyor. Tabii kimse günahsız değil ama öyle kötü bir şey de yapmadım sonuçta ceza görecek." (K5)

> "Hayır hayır hiç öyle düşünmüyorum, çünkü biz de günahkarız bizim de çok günahımız illaki var. Ama ben hiç o açıdan düşünmedim düşünmüyorum, Allah'ın melekleri bunlar, melek olduğu için Allah bana nasıl ceza vermiş gibi düşünebilirim ki." (K6)

Katılımcılardan bazıları, işlediği günahtan dolayı kendilerine böyle bir çocuk verilmiş olabileceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Elbette hatalarımız, günahlarımız var. Yaptığım o hatalar, günahlar yüzünden mi böyle bir çocuk Allah bana verdi diye de düşünmedim değil ne yalan söyleyeyim. Ama neden benim günahlarımın sonucunu bu çocuk çeksin ki? Sonra da böyle düşünüyorum, onun için ceza olarak gönderildiğini düşünmüyorum." (E13)

> "Valla o da olabilir, diyorum ya işte insan her şeyi düşünüyor. Acaba diyorsun bir şey mi yaptım da bu çocuk böyle oldu, biz mi bir günah işledik, bir hata mı yaptık, yanlış bir şey mi yiyip içtik. Ama hepsini düşünüp düşünüp en sonunda demekki böyle olması gerekiyormuş diyip susuyorum. Çünkü düşününce de işin içinden çıkamıyorsun, daha çok bunalıma giriyorsun, tevekkül edip demekki böyle olması gerekiyormuş diyip Allah'a bırakınca ferah hissediyorsun." (E11)

> "Evet olabilir yani, şimdi orayı tam bilemem tabi onu Allah bilir ama bunu verdi bize imtihan mı, yoksa yaptığımız günahlardan mı artık neyden verildi bilmiyorum. Ben bir kere sohbete gitmiştim, o zaman şey demiştim acaba ondan mı oldu diye bazen düşünüyorum, işte sohbette oturuyorsun o sohbet yeri de cennet bahçesi ya, daha demin dediğim Şükriye'nin çocuğu işte ona bakarak Allah'ım çocuk ver de nasıl verirsen ver dedim, sanki ondan dolayı böyle oldu gibime geliyor yani." (K9)

Katılımcı, çocuğunun neden böyle olduğuna dair birçok şey düşünmekle beraber uzun yıllar çocuğu olmadığı için bir sohbet esnasında başka bir otizmli çocuğa bakarak söylediği cümleden dolayı onun dua niyetine geçtiğini ve çocuğunun ondan dolayı böyle olabileceğini ifade etmiştir.

2.1.4.4. Kefaret Anlayışı

Katılımcılardan bazıları, otizmli bireye sahip olmanın anne babanın günahlarına kefaret olacağını ve cennete girme vesilesi olarak gördüklerini söylemişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Düşünüyorum, bu dünyada çekilen her bir sıkıntının elbette ahirette güzel karşılıkları olacağına inanıyorum." (K1)
>
> "Evet, o benim kurtuluşum, yani ibadet ettim, sürekli mescidlerde, Kur'an kurslarındaydım ama bu benim kurtuluşum olacağına inanıyorum inşallah." (K7)
>
> "Şöyle, eee yani şimdi başkası sağlıklı bir çocukla gününü gün ederken burada ya da başka bir yerde o kadar zor çocuklar görüyorum ki 7/24 saat bakıma muhtaç çocukları, yani onun o karşılığının olmaması mümkün mü? Değildir diye düşünüyorum, onun için inanıyorum." (K8)
>
> "Tabii ama şöyle bir şey normal çocuk bakmakla böyle çocuk bakmak arasında fark yok mu? Var. Tabii illaki ama anneler de dindarsa, böyle çocuk bakıp da ibadetlerini yerine getiriyorsa, şirk koşmuyorsa verilecek mükafatlar yüksek. Diyecekler ki alın cennete girin, bu çocuklar bizi almadan gitmeyecek, eğer biz günahkarsak Allah bizim benzerimiz anne yaratacak bunlarla birlikte cennete girecek." (K9)
>
> "Yaşadığımız her zorluk günahlarımıza kefaret zaten. Peygamberimiz diyor ya elinize bir dikenin batması bile karşılıksız kalmaz diye, e Rabbim bana bir melek vermiş (burda gözleri doldu) gerçekten de çok zor sıkıntılar yaşıyoruz. Benim melek evladıma bakmam, onun sıkıntısını üstlenmem nasıl kefaret olmaz ki? Normal sağlıklı çocuğu olanla ben nasıl bir olayım? Rabbimin adaletine sığmaz bir kere, ben böyle düşünüyorum. E tabii bende inançlı olup farzlarımı eksiksiz şekilde yerine getirip elimden geleni yaparsam evladım da bunun üstüne nurun ala nur olacağını düşünüp inşallah Rabbimin girin cennete emriyle cennete gireceğimizi düşünüyorum. Rabbim nasip etsin cümlemize." (K3)
>
> "İhtiyacını gideremeyen bu evladımıza bizim yaptığımız bu hizmetin de illaki ben bir karşılığı olacağını düşünüyorum. Tabii ki bir karşılığı olsun diye biz evladımıza bakmıyoruz ama Allah'ın adaleti var. Allah'ın adaletini göz önünde bulundurduğumda böyle olacağını düşünüyorum, düşünmek istiyorum. Tabii ki yaşamımızı da bilinçli bir şekilde inancımıza göre yaşamamız gerekiyor, gidip günah işleyip sonra nasılsa evde çocuğum var ona bakıyorum günahıma kefaret olacak diye asla bir düşüncem yok. Ama Allah'ın adaleti gereği de bana ve eşime rahmet yağdıracağını ben düşünüyorum." (E13)
>
> "Bunu sırf çocuğa da bağlamamak lazım diye düşünüyorum. İnsanın kendi yaşantısına da bakmak lazım. İllaki faydası olacak bence ama ben öyle kötü bir yaşantı süreyim de çocuğum zaten beni cennete götürecek diye bir şey olamaz yani. Sen de doğru düzgün bir hayat yaşayacaksın ki öyle cennete gireceksin." (E11)

Katılımcılardan bazıları, günahlarına kefaret olacağını düşünmekle beraber anne babanın yaşantısının da bu konuda önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar ise

çocuğunun günahlarına kefaret olmayacağını belirtmiştir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

> "Yok, benim günahıma o kefaret olamaz, benim günahım çocuğumu hiç bağlamaz, bağlayacağını zannetmiyorum, sen günah işle işle çocuğa böyle yükle zannetmiyorum Allah'ın bunu kabul edeceğini." (K6)

> "Hayır ben ona katılmıyorum. İşte böyle bir çocuğa sahipsin, işte ne var sana cennet kapıları açık sen cennetliksin, hayır onu Allah bilir yani ben cennete giderim cehenneme giderim ne alaka? Tamam bu özel çocuk, diğeri de sağlıklı çocuk ama sonuçta ikisini de yetiştirirken aynı şekilde yetiştiriyorsun, ben diğer çocuğumuda bu çocuğumuda aynı şefkat, aynı merhamet, aynı sevgiyle yetiştiriyorum. Bu demek değil ki bence cennetliğim." (K15)

Katılımcılar, çocuğunun günahlarına kefaret olmayacağını bunun kişinin kendisiyle alakalı bir durum olduğunu ifade etmişlerdir.

2.1.5. Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi

Çocukluktan itibaren aldığımız din eğitimi, hayatımızı şekillendirmede önemli bir etkiye sahiptir. Bu tema ile otizmli bireye sahip ebeveynlerin aldıkları din eğitiminin, yaşadığı zorluklarda ve olumsuz duygularda onlara nasıl yardımcı olduğunu ve ne gibi kolaylıklar sağladığı ele alınmıştır. Tema altında 3 ayrı başlık incelenmiştir.

Tablo 8: Din Eğitiminin Rolü ve Etkisi

Kodlar	**Frekans**	**%**
Çocuklukta alınan din eğitimi ve dinî geçmiş	20	37,04
Dindarlıkta değişim	18	33,33
Din eğitiminin otizmli bireye sahip ebeveynlere katkıları	16	29,63
Toplam	**54**	**100,00**

2.1.5.1. Çocuklukta Alınan Din Eğitimi ve Dinî Geçmiş

Çocuklukta alınan din eğitimi ve dinî geçmiş kişinin sonraki yaşamlarında karşılaştıkları zorluklara karşı nasıl bir tavır alacağını büyük ölçüde şekillendirmektedir. Katılımcıların aldıkları din eğitimine bakarsak şu şekildedir:

> "Tabii aldım, Kur'an kurslarına falan gittim, camilere gittim, ailemde öğretiyordu, annem babam namazında niyazında insanlardı, duaları falan hep annemden öğrendim zaten. O zaman 6-7 yaşındaydım gösteriyordu ben tekrar ediyordum bu şekilde ezberim oluyordu, namaz kılmayı yine onlardan göre göre küçüklükten beri öğrendik." (K1)

"Ailecek dindardık. Küçüklüğümüzden beri namazın önemini duyarak büyüdük zaten. Annem babam sürekli Kur'an okurdu bizde elimize Kur'an alır onları takip ederdik, evimizde bazen sohbetler olurdu o şekilde yetiştik." (K2)

"Annem cemaate bağlıydı, hangisiydi tam bilmiyorum ama küçüklüğümden beri hep o cemaatin sohbetlerine Kur'an derslerine katılarak büyüdüm. Liseyi imam hatipte okudum, onun dışında da kendimi din konusunda geliştirmeye çalıştım. Annem de babam da dinine düşkün insanlardı. Babam Kur'an okumayı bilmezdi ama namazlarını kılardı. Annem hafızdı, küçüklüğümde ilk eğitimlerimi annemden ve o gittiği cemaatten aldım." (K3)

"Evet onlar çok dindar, annem babam 6 tane umre yaptılar 2 tane hac yaptılar, dedelerim hafız bir hatim biter öbür hatime başlarlar bizim aileden gelen zaten din eğitimi var yani, küçüklükten beri onlardan gördük hep." (K8)

"Evet anne babam dinî hassasiyetleri olan insanlar. Köydeki caminin imamından ilk eğitimlerimi aldım diyebilirim. Orada Kur'an öğrendik, tabii bu inanç konusunda benim amcam da çok etkili. Namazı, duaları hep ondan öğrendik. Bizi namaza amcam götürürdü, bu yolda olmamızda amcam çok etkili. Sonra liseyi de imam hatipte okudum, ondan sonra da kendim sohbetlere bir yerlere giderek kendimi öyle ilerletmeye çalıştım, çalışmaya da devam ediyorum." (E13)

"Evet aldım. Küçükken Kur'an kurslarına gittim, mahallemizde bir cami hocası vardı ondan gidip Kur'an öğrendim. Annemle babam dindar insanlardı namazlarını düzenli olarak kılarlardı, annemin okuma yazması yoktu o Kur'an okumasını da bilmezdi ama çok maneviyatı yüksek bir insandı. Kur'an okumasını bilmezdi, her bir ayeti sadece ihlas suresini bilirdi ve her bir ayete ihlas suresini okuyarak Kur'an'ı hatmettiğini ben biliyorum." (K14)

"Tabi annemizden babamızdan aldık, namaz kılmaktır, belli başlı haramlar günahlardır, ama onun dışında bir eğitim almadım. Kur'an okumayı bilmiyorum. O zamanlar köyde yaşıyorduk köyde böyle Kur'an kursları falan yoktu." (K5)

"İlk eğitimleri onlardan aldık, gördük. Kur'an okumayı, namaz kılmayı onlardan öğrendik, ama işte ekstra bir din eğitimi alamadım. Çünkü ben geç evlendim, çalıştım, anne babam ben bekarken vefat etti, ablamın yanında büyüdüm. Onun için ekstra kurslara gitmeye vaktim olmadı." (K9)

"Annem babam okuma yazma bile bilmezdi. Ben de öyle bir eğitim almadım. Anneannem önem verirdi 3 aylarda, ramazanlarda… biz o zaman Aksaray'da memlekette köydeydik işte. O zamanlar geldiğinde evlerde toplanılır, sohbetler yapılırdı. Birlikte namaz kılardık, camiye giderdik, dualar ezberlerdik. Bu şekilde bir din eğitimimiz oldu. Yani benim öğrendiğim Kur'an, çocukluğumda öğrendiğim Kur'an mesela. Şu an dua ezberlemeye çalışsam ezberleyemiyorum. Hep çocukluğumda ezberlediğim dualar aklımda." (K12)

Katılımcılardan bazıları, ailesinden gelen dinî eğitimle yetiştiklerini ifade etmişlerdir. Din eğitimi almalarında anne babanın etkisiyle beraber camilerinde büyük oranda etkisi olduğu görülmektedir. Ancak geçmişte köyde olan yetersizlikler ve hayatın getirdiği zorluklar karşısında birkaç katılımcı ekstra düzeyde bir din eğitimi alamadığını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise ailesinden gelen dinî bir eğitim olmadığını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"Hayır, Allah rahmet etsin anne babamın dinle alakası yoktu, rahat insanlardı. Ben evlendikten sonra çarşafa girdim, 20 yaşında falandım 19 yaşında evlendim, başörtüye

> girdim önce, sonra Kur'an okumayı, namaz kılmayı öğrendim. Birkaç ay sonra çarşafa girdim, hafızlığa başladım, arapça eğitimimi tamamladım." (K7)
>
> "Hiç din eğitimi almadım. Annem babam dindar insan değildi, babam içkiciydi, annem de ömrünün sonuna doğru namaz falan kıldı, ilk eğitimi ben kendi kendime aldım diyebilirim, ben içki sigara kullanmayan bir insanım hiç kullanmadım, dışarı hayatım yoktur, ben aileden hiçbir şey görmedim kendi içimden geldi bu benim." (E11)

Katılımcılar, aileden gelen herhangi bir din eğitimi olmadığını ve kendi çabalarıyla sonradan din eğitimi aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcıların aileden aldıkları ilk din eğitimi temellerinden sonraki süreçte dinî geçmişlerine baktığımızda ise söyledikleri şu şekildedir:

> "Mahmut Efendi cemaatinin sohbetleri oluyordu oturduğumuz yere yakın, onların derslerine sohbetlerine katılıyordum. Sonradan da evlendim eşim sofiydi bende onlara bağlandım." (K2)
>
> "Nadirde olsa namaz kılarım, dini sohbetlere katılamıyorum. Enes'ten önce Kur'an kursu vardı bizim orada. Geç çocuğum olduğu için oraya gidip Kur'an öğrendim, hatim falan indirdim, yine o zamanlar sohbetlere giderdim, zikirlere giderdim, ilahi okurdum, ama 7 yıldır hepsini bıraktım gidemiyorum. Bütün günümüz okullarda, rehabilitasyonlarda geçiyor." (K6)
>
> "Ben önceden hocaydım Kur'an kursunda, ama şu an yetişemiyorum. Kandillerde falan o şekilde gidebiliyorum. Çünkü Ömer'in bana daha fazla ihtiyacı var, yani herkes bir yerlerden kazanmaya çalışır, e ben şimdiye kadar Kur'an kurslarından hiç ayrılmadım ömrüm boyunca, bu da Rabbimin bir imtihanı ve onu inşallah ben kazananlardan olacağım, yani bu şekilde bende ibadetimi yapıyorum Ömer benim ibadetim." (K7)
>
> "Eşim sofiydi sonra efendi hazretlerinin sohbetine gitmeye başladı. Beni de giderken götürdü yanında. Bir gittim iki gittim sonra çarşafın içinde buldum kendimi, ben istedim yani giymeyi." (K9)
>
> "Bir de liseyi imam hatipte okudum, onun dışında olmadı. Evlendikten sonra bir cemaatle tanıştım, o cemaatin sohbetlerine düzenli olarak gidiyordum işte. Ama Taha olduktan sonra oraya da gidemedim. O sohbetler de, o cemaatte bana çok şey kattı dinî bilgi olarak çok şey öğretti." (K14)

Katılımcılar, sonradan tanıştıkları cemaatler vasıtasıyla da din eğitimi almaya devam ettiklerini ve dinî bilgi olarak iyi bir düzeye geldiklerini ifade etmişlerdir. Çocuk olduktan sonraki süreçte ise cemaatlere devam edemediklerini buna vakitlerinin kalmadığını belirtmişlerdir.

2.1.5.2. Dindarlıkta Değişim

Ebeveynler, otizmli bireye sahip olduktan sonra hayatlarında değişimler yaşamışlardır. Bunun etkisi dindarlıkta da kendisini göstermektedir. Çocuk olduktan sonraki süreçte, dindarlıkta yaşanan değişim hakkında katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

> "İbadetlerimi daha çok arttırdım, daha dindar bir yaşantım oldu kesinlikle." (K1)

"Evet oldu. İnancıma, Allah'a daha çok bağlandım, daha dindar oldum." (K2)

"Zaten dinî hassasiyetleri olan bir insandım ben. Çocuğumun olması hiçbir şekilde beni isyana sürüklemedi. Çocuğum olduktan sonra da daha çok ibadetlerime değer vermeye başladım, önem vermeye başladım, daha hassaslaştım. Özellikle Allah'a karşı ettiğim dualarda çok fazla artış oldu. Allah'ım yükümüzü hafiflet, bu süreçte bize yardım et, bize kolaylıklar ver diye sürekli Allah'la beraber olmaya çalıştım. Hala da öyle çalışıyorum beni o rahatlatıyor." (E13)

"Valla ne yalan söyleyeyim çocuğumdan önce namazlarımı ara ara kılardım düzenli kılmazdım, çok dindar bir insan değildim bence, farzlara riayete çok dikkat etmezdim, çocuğum olunca tam bir bocalamaya girdim. Bir ara hiç ibadet etmediğimi biliyorum. Ama sonrasında bunalımlar üzerimi sarıp baş edemediğimi görünce bir gün durup düşündüm, kendi kendime dedim nabıyosun sen ya dedim, kime tavır alıyorsun, şu an en çok ihtiyacın olan şey Allah'a sığınıp ibadetlerini yapmak olmalıyken sen neden bu haldesin? Diye düşünüp orda bir sarsıldım (burada ağlamaya başladı). Ondan sonra işte tövbe edip o gün bu gündür ibadetlerimi en güzel şekilde yerine getirmeye gayret ediyorum." (K3)

Katılımcı, çocuk olmadan önce ibadetlerini ara ara yaptığını, çocuktan sonra yaşadığı zorluklar karşısında bocalama yaşayıp bir ara tamamen ibadet etmeyi bıraktığını ancak sonrasında bundan pişmanlık duyup ibadetlerini yaptığını ifade etmiştir. Bazı katılımcılar herhangi bir değişiklik yaşamadığını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"Hayır hiçbir değişiklik olmadı. Ama işte sadece Ömer'den sonra kurslara gidemiyorum, o eksikliğim oldu. Başka da bir eksiğim olmadı çok şükür, hastanede olduğumuz zaman gidip orda da ibadetlerimi yapıyorum, sıkanım olmuyor elhamdülillah." (K7)

"Yani aynı şekilde devam etti diyebilirim. Çünkü dediğim gibi namazlara çocuk doğmadan kaç sene önce başlamıştım, e zaten yapabildiğim o, Kur'an okumayı bilmiyorum. Namaz kılmak, oruç zamanı oruç tutmak, camiye gitmek… çocuğumdan önce de böyleydi, emekliyim zaten çocuğumdan sonra da aynı şekilde böyle devam etti." (E11)

"Aynı şekilde devam ettim. Ben önceden de böyleydim çocuğum doğduktan sonra da böyleyim. Önceden de elimden geldiğince vakit buldukça namaz kılardım, yine Türkçesinden Yasin okurdum yine aynıyım, öyle bir değişiklik olmadı. Duayı zaten hep ederdim aynı yani hayatım." (K15)

Katılımcılardan bazıları ise dinî olarak geriye doğru gittiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"Din açısından geriye doğru gittim, daha az dindar oldum, aslında şu durumda insan daha dindar olmalı dua etmeli onu da biliyorum, içime bundan dolayı sıkıntı geliyor ama yapamıyorum, bir türlü yapamıyorum." (K6)

"İbadetlerimde azalma oldu. Yine vakit buldukça yapıyorum ama eskisi gibi değilim, özel çocuk var meşakkat var." (K9)

"Ya olmak çok istiyorum aslında ama bir türlü olmuyor. Daha fazlasını yapmak hep istiyorum, namazlarımı düzenli kılmak, hiç bırakmamak (üzülüyor), daha çok sohbetlere katılmak ama yapamıyorum ya olmadı." (K10)

"Çocuğumun otizmli olduğunu öğrendikten sonra dinî hayatımda değişimler oldu evet. İlk senelerde ibadetlerimde, dualarımda bir artış yaşadım. Çünkü birine sığınmam

gerekiyordu, biriyle konuşmam gerekiyordu, birine içimi dökmem gerekiyordu (gözleri doluyor sesi titriyor). O zamanki dönemde de o karışık duygular içerisinde tek sığınacak liman Allah'tı benim için. O zamanlar dua ederek, Allah'ın beni duyduğunu bilerek rahatlıyordum. Ama sonrasında zaman geçtikçe, e çocuğun okullarına gide gele, çevremizde böyle insanları sık sık göre göre alışıyorsun bu duruma artık. Senin için normal bir şey gibi oluyor. Ondan sonra dinî hayatında da böyle o yükselmeler, eee bir seviye olarak düşüyor diyeyim. Tabii ki yine namazımı kılıyorum, elimden geldiğince Kur'anımı okumaya çalışıyorum ama çocuğumun doğduktan sonraki o ilk senelerdeki hissettiğim maneviyatı açıkçası şu an hissetmiyorum, bunu da üzülerek söylüyorum. İşte biliyor musun o sohbetlere gitmek aslında o maneviyatı çok etkileyen bir şey. Çünkü o sohbet ortamında bulunmak, hani o hal insana sirayet ediyor ya o sohbet ortamında bulunmak çok farklı bir durum, yani ne kadar youtube'dan da dinlesem o sohbet ortamında bulunmak gibi olmuyor." (K14)

Katılımcı, çocuğunun olduğu ilk zamanlarda ibadetlerinde bir artış yaşadığını ama daha sonra bu duruma alıştığını ve ilk zamanlarda yaşadığı o huzuru hissedemediğini ifade etmiştir.

2.1.5.3. Din Eğitiminin Otizmli Bireye Sahip Ebeveynlere Katkıları

Katılımcılar, otizmli bireye sahip ebeveynlerin din eğitimi almalarının gerekli olduğunu, bunun onlara sabır ve moral vereceğini, hayatı anlamlandırma noktasında kendilerine yardımcı olacağını ifade etmişlerdir. Katılımcı görüşleri şu şekildedir:

"Sabretmeyi, şükretmeyi öğreniyorsun. Elimizdekiyle yetinmeyi, hamdetmeyi… etrafımıza baktığımız zaman daha çok çok şeyler var, din eğitimi alınca gerçekten daha rahat hissediyor insan." (K1)

"Sabır için, moral için lazım. Açık dolaşsan, namaz kılmasan, oruç tutmasan elinden ne gelir ki. Bunlar daha sağlık verir, kuvvet verir. Bunlar insanın moralini yükselten şeyler." (K5)

"Allah'a yakın olursak, Allah'ın yardımı daha çok olur diye düşünüyorum. Allah'a ihtiyacımız var. Ona dua etmemiz lazım, dualar en önemlisi bence. Daha ferahlamak, daha hafiflemek, namaz kılınca insan böyle hissediyor. Mutlu oluyorsun, çocuğuna tahammül ediyorsun, sabrediyorsun öyle." (K10)

"E mutlaka mutlaka, dinî açıdan bilinçlenmesi lazım ki çocuğuna karşı daha sabırlı olabilsin, o sabrı gösterince yaşayacağı fazileti bilsin, bu fazileti bilmek insana motivasyon veren bir şey. Allah'a olan teslimiyeti artsın, en azından bunun bir imtihan olduğunu bilip daha kolay kabul edip sıkıntılarını hafifletir. Allah inancı, dinî inancı yoksa insan sürekli neden ben diye sorgular durur. Bu da Allah korusun insanı isyana doğru sürükler, bir insanın hem kendi adına hem çocuğu adına dua etmesini bilmesi, Allah'a sığınması, korunduğunu bilmesi işlerini daha çok kolaylaştırır." (K14)

"Tabii ki almalı. Böyle evlada sahip olan anne babaların isyana düşmemeleri adına, bu durumla barışık olmaları adına, daha kolay kabullenmeleri adına, gelen şeyin Allah'tan geldiğini bilmek adına çok gerekli. Bu süreç de zorluklarla başa çıkmak için insan teslimiyet ruhuna sahip olmalı diye düşünüyorum. Her şeyin yüce bir yaratıcıdan geldiğine inanmak süreci çok çok kolaylaştırıyor. Pozitivist düşünen bir insan için böyle bir evladının olması onu isyana sürükler diye düşünüyorum." (E13)

"E tabii almalı. Çocuğu en azından daha kolay kabullenir, her şeyin Allah'tan geldiğini bilirse bir insan olaylara yaklaşımı, tahammülü daha farklı olur diye düşünüyorum." (E11)

"Gerekli, bazı velileri görüyorum sabırsız oluyor, dinî inancı nedir onu bilemem ama böyle Allah'la aranda yakın bir mesafe olduğunda ne biliyim ibadetlerini yerine getirdiğin zaman çocuğa daha farklı bakıp sabırlı oluyorsun. Yanlış bir hareket yaptığında kabullenebiliyorsun ama o tarz veliler rehabilitasyonda görüyordum sabırsız oluyorlar." (K1)

"Yani gerçekten yüce Rabbimin kudretini bilmek, her şeyin geçiciliği bilmek bunlar insanı ayakta tutuyor. İnancı olmayan din eğitimi görmemiş biri böyle bir çocuğu olsa bunalımdan çıkamaz heralde (iç çekiyor). Onun için kesinlikle çok çok gerekli." (K2)

"Din eğitimi herkese gerekli ama otizm özelinde konuşacak olursam bizzat gerekli. Yani daha demin anlattım işte, o bunalım döneminden beni çıkaran aldığım din eğitimiydi, yoksa o bunalımdan nasıl çıkardım bilmiyorum. Çocuğunun Allah'tan geldiğini bilmek, tam bir teslimiyet göstermek, çocuğuna yeterli sabrı göstermek, zaman zaman daha kötülerini görüp haline şükretmek, işte ne biliyim bunların bir imtihan olduğunu bilmek, din eğitimi olmayan bir insan, yeterli inancı olmayan insanlar bu zorlukları nasıl aşabilir ki, yaşadıklarını nasıl anlamlandırabilir? Vicdanlı olmak, merhametli olmak bunlar gerçi insanî duygular inancı olmayan bir insanda vicdan, merhamet sahibi olabilir ama bunun dinî eğitimle beraber olması, yaşanılan zorluklarla baş etme noktasında bence çok daha güzel olur diye düşünüyorum." (K3)

"Çocuğa sabır noktasında, kabullenme noktasında, teslim olma konusunda daha yardımcı olur diye düşünüyorum." (K6)

"Herkes için gereklidir, bu otizmli ailelere ait değil ki. Ama tabii böyle anne babalara da şöyle daha çok gereklidir eeee Allah'ı daha çok tanıdıkça, daha çok merhametimiz artar, ona kalpten yanaştıkça daha çok bence sıkıntılarımız azalır, daha ferahlarız, daha bir nefes alabiliriz. Yani daha sabırlı ve metanetli oluruz. Din her zaman, her yerde lazım ve gerekli olan bir şey bence." (K8)

"E zaten namaz farz, kapanmak farz, Kur'an bilmeyen insan dünyada yaşıyorum demesin. Niye yaşıyorsun ki o zaman? Namazlı insanla namazsız insan çok farklı oluyor. Ben mesela engelli çocuğu olan bir aile vardı, namaz kılmıyordu, ben o kadına namaz kıldırdım hayatım daha düzgün şimdi diyor. Bana diyordu sen anlatınca ben kendimi iyi hissediyorum, namazını kılan insan tahammül edebiliyor her şeye, daha sabırlı oluyor, daha bilinçli oluyor." (K9)

Katılımcılar, din eğitiminin herkese gerekli olduğunu söylemekle beraber özelde otizmli bireye sahip ebeveynlerin din eğitimi almasının çocuğu daha kolay kabullenebilmeleri ve sabredebilmeleri adına gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla beraber Allah'ı tanımanın yaşadıkları zorluklar karşısında onlara güç ve destek vereceğini, tahammüllerinin daha yüksek olacağını, aksi takdirde bunalım ve buhranların baş göstereceğini belirtmişlerdir.

2.2. Nicel Verilerle İlgili Bulgular

Toplam 229 otizmli bireye sahip ebeveyn dijital ortamda gerçekleştirilen anket uygulamasına katılmıştır. Elde edilen veriler SPSS Statistics Veri Analiz Programında analiz edilmiştir.

2.2.1. Manevi Kaynakların ile Manevi Metanet Arasındaki İlişki

Katılımcılara manevi kaynakların alt boyutları olan din, doğa, insancıl ve aşkınlıkla ilgili sorular yöneltilmiş ve bunların manevi metanet ölçeğindeki sorularla istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Her iki ölçek ve alt boyutları puanlarının normal dağılmadığı tespit edildiğinden Spearman rho testi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizine ait sonuçlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: Manevi Kaynakların Alt Boyutları ile Manevi Metanet Arasındaki Korelasyon

Korelasyonlar

			MM Ölçeği	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Spearman's rho	MM Ölçeği	Correlation Coefficient	1,000	**,565****	,296**	,327**	**,554****
		Sig. (2-tailed)	,	<,001	<,001	<,001	<,001
		N	229	229	229	229	229

** Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (iki yönlü).

Korelasyon analizi sonuçları incelediğinde manevi kaynakların tüm alt boyutları ile manevi metanet arasında pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p<0,001$). Bu bulgu, insanların manevi kaynaklara sahip olmalarının manevi metanet düzeylerini artırdığını göstermektedir. Özellikle *din* ve *aşkınlık* alt boyutları ile manevi metanet düzeyi arasındaki ilişki en güçlü ilişkiye sahiptir. Bu durum, insanların dinî ve aşkın değerlere sahip olmasının manevi metanetleri üzerinde ve zorluklarla baş etmede önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Doğa ve insancıl alt boyutları ise manevi metanetle anlamlı bir ilişki göstermekle beraber *din* ve *aşkınlık* alt boyutlarına kıyasla ilişkinin gücü daha zayıftır.

Bu sonuçlar, bireylerin manevi dayanıklılıklarını şekillendiren kaynakların niteliğinin farklılaştığını ve özellikle *aşkınlık* ve *dinî* boyutların bireyin içsel güçlenmesinde daha belirleyici olduğunu, bu da dolaylı olarak din eğitiminin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Spearman’s rho katsayısının 0,565 (din) ve 0,554 (aşkınlık) düzeyinde olması, bu

iki boyutun manevi metanetle olan ilişkisini orta-yüksek düzeyde ve tutarlı biçimde desteklemektedir. Korelasyon katsayılarının 0,296 (doğa) ve 0,327 (insancıl) olması ise bu boyutların katkısının sınırlı ama ihmal edilemeyecek düzeyde olduğunu göstermektedir.

2.2.2. Cinsiyete Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Manevi kaynaklara yönelme ve manevi metanet geliştirme süreçleri, bireyin kişisel deneyimlerinin yanı sıra toplumsal cinsiyet rolleriyle de şekillenmektedir. Kadın ve erkek bireyler, yaşamsal zorluklar karşısında farklı manevi stratejiler geliştirebilmekte; bu farklar dinî pratiklerden sosyal destek arayışına kadar uzanabilmektedir. Bu nedenle cinsiyet değişkeni, manevi metanetin toplumsal bağlamını görünür kılmak açısından önemlidir. Aynı zamanda din eğitimi alanında çalışan uzmanların bireylere daha duyarlı ve ihtiyaç odaklı yaklaşımlar geliştirmesine katkı sağlar.

Araştırmaya katılanların manevi kaynakları ve manevi metanet puanlarının cinsiyete göre anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediğini incelemek için Mann-Whitney U Testi uygulanmış ve sonuçlar aşağıdaki iki başlık altında ortaya konmuştur.

2.2.3.1. Manevi Kaynakların Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Manevi Kaynak alt boyut puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10: Manevi Kaynaklar Ölçeği alt boyut puanlarının cinsiyete göre farklılaşma durumu

Test İstatistikleri[a]

	MK Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Mann-Whitney U	5198,00	5496,500	5706,000	5464,500
Wilcoxon W	9203,00	15366,500	15576,000	9469,500
Z	-2,120	-1,503	-1,075	-1,581
Asymp. Sig. (2-tailed)	,034	,133	,282	,114

a. Gruplama değişkeni: Cinsiyet

Yukarıdaki Mann-Whitney U testi sonuçları, Manevi Kaynaklar-Din Alt boyutu puanlarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma gösterdiğini ortaya

koymaktadır (p=0,034<0,05). Aşağıdaki Diziler tablosuna göre kadınların sıra ortalaması (122,37), erkeklerin sıra ortalamasından (103,40) daha yüksektir.

Tablo 11: Cinsiyete Göre Manevi Kaynaklar Alt Ölçeklerine İlişkin Sıra Ortalamaları

	Cinsiyet	N	Mean Rank	Sum of Ranks
Manevi Kaynaklar-Din Alt Ölçeği Ortalaması	Kadın	140	122,37	17132,00
	Erkek	89	103,40	9203,00
	Total	229		
Manevi Kaynaklar-Doğa Alk Ölçeği Ortalaması	Kadın	140	109,76	15366,50
	Erkek	89	123,24	10968,50
	Total	229		
Manevi Kaynaklar-İnsancıl Alt Ölçeği Ortalaması	Kadın	140	111,26	15576,00
	Erkek	89	120,89	10759,00
	Total	229		
Manevi Kaynaklar-Aşkınlık Alt Ölçeği Ortalaması	Kadın	140	120,47	16865,50
	Erkek	89	106,40	9469,50
	Total	229		

Bu durum, kadın bireylerin dinî kaynaklara yönelme düzeylerinin erkek bireylere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kadınların manevi yapılarını şekillendiren unsurlar arasında dinî referansların daha baskın olduğunu ve toplumsal cinsiyet rollerinin manevi yönelimler üzerindeki etkisini desteklediğini düşündürmektedir.

Manevi Kaynaklar-Aşkınlık alt boyutu için yapılan analizde anlamlılık düzeyine ulaşılmamış olsa da (p=0,114>0,05), kadınların sıra ortalamasının (120,47) erkeklerden (106,40) daha yüksek olması, kadınların aşkın değerlere yönelme eğilimlerinin daha belirgin olduğunu ima etmektedir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Doğa ve İnsancıl alt ölçeklerinde ise sıra ortalaması farkı erkekler lehinedir (Doğa: erkek=123,24, kadın=109,76; İnsancıl: erkek=120.89, kadın=111,26), fakat bu farklar da anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (Doğa: p=0,133; İnsancıl: p=0,282). Bu sonuçlar, erkek bireylerin doğa ve insan merkezli manevi kaynaklara yönelme eğilimlerinin kadınlara kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir; ancak bu farklılaşma istatistiksel olarak desteklenmemektedir.

Genel olarak, sadece dinî kaynaklar boyutunda cinsiyet temelli anlamlı bir fark bulunmuş; diğer alt boyutlarda ise farkın yönü gözlemlenebilir olsa da istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir. Bu durum, manevi kaynaklara yönelimin alt boyutlar düzeyinde

cinsiyetle farklılaştığını, ancak bu farklılığın özellikle dinî boyutta belirginleştiğini ortaya koymaktadır.

2.2.3.2. Manevi Metanet Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Manevi Metanet alt boyut puanlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12: Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Cinsiyete Göre Farklılaşma Durumu

Test İstatistikleri[a]

	MM-Manevi Dayanıklılık	MM-Manevi Girişim	MM-Kurtarıcı Amaç
Mann-Whitney U	5832,500	5632,000	5896,500
Wilcoxon W	9837,500	9637,000	9901,500
Z	-,839	-1,237	-,688
Asymp. Sig. (2-tailed)	,402	,216	,491

a. Gruplama değişkeni: Cinsiyet

Yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, Manevi Metanet Ölçeği alt boyutlarından Manevi Dayanıklılık, Manevi Girişim ve Kurtarıcı Amaç boyutları açısından kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmemiştir. Elde edilen p değerleri sırasıyla 0,402, 0,216 ve 0,491 olup, tümü %5 anlamlılık düzeyinin üzerinde yer almaktadır. Bu sonuçlar, cinsiyet gruplarının bu üç manevi metanet boyutuna yönelik eğilimlerinin birbirine yakın olduğunu göstermektedir. Z değerlerinin negatif olması, kadınların bu alt boyutlarda erkeklere kıyasla biraz daha yüksek eğilim göstermiş olabileceğini ima etse de bu farklar istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir. Dolayısıyla, bu yönsel farklılıklar yalnızca gözlemsel düzeyde kalmakta ve bilimsel olarak desteklenmemektedir. Bu bulgular, manevi metanetin alt boyutlarının cinsiyet temelli belirgin bir farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır. Buna göre, otizmli çocuğa sahip olmanın getirdiği zorluklarla başa çıkan kadın ve erkek ebeveynlerin manevi metanet düzeylerinin cinsiyete göre önemli ölçüde değişmediği görülmüştür.

2.2.4. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanetin Medeni Hale Göre Farklılaşma Durumu

Kruskal-Wallis testi ile katılımcıların medeni hâllerine göre manevi kaynak ve manevi metanet alt boyut puanlarının anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiştir.

2.2.4.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Medeni Hâle Göre İncelenmesi

Manevi Kaynak alt boyut puanlarının medeni hâle göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Mann-Whitney U testi yapılmıştır. Alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13: Manevi Kaynaklar alt boyut puanlarının medeni hâle göre farklılaşma durumu

Test İstatistikleri[a]

	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Mann-Whitney U	1872,500	2486,500	2167,500	2212,500
Wilcoxon W	2197,500	23396,500	2492,500	2537,500
Z	-2,176	-,203	-1,226	-1,089
Asymp. Sig. (2-tailed)	,030	,839	,220	,276

a. Gruplama değişkeni: Medeni durum

Yapılan Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre, Manevi Kaynaklar-Din Alt Ölçeği açısından medeni durum grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma gözlemlenmiştir (p=0,030). Bu bulgu, bireylerin dinî kaynaklara yönelme düzeylerinin medeni durumlarına göre farklılaştığını göstermektedir. Özellikle evli bireylerin dinî kaynaklara daha fazla yönelme eğilimi göstermiş olabileceği düşünülmektedir. Bu durum, evlilik gibi uzun süreli ve sorumluluk gerektiren yaşam deneyimlerinin bireylerin manevi ihtiyaçlarını artırabileceği yönündeki literatürle örtüşmektedir.

Diğer alt boyutlar olan Doğa, İnsancıl ve Aşkınlık kaynaklarında ise anlamlı bir farklılık saptanmamıştır (Doğa: p=0,839; İnsancıl: p=0,220; Aşkınlık: p=0,276). Bu sonuçlar, medeni durumun bu üç manevi kaynak türü üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

2.2.4.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Medeni Hâle Göre Sonuçları

Manevi Metanet Ölçeği alt boyut puanlarının medeni hale göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Mann-Whitney U testi yapılmış, alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14: Manevi Metanet Ölçeği alt boyut puanlarının medeni hale göre farklılaşma durumu

Test İstatistikleri[a]

	MM-Manevi Dayanıklılık	MM-Manevi Girişim	MM-Kurtarıcı Amaç
Mann-Whitney U	2340,000	2539,500	2236,000
Wilcoxon W	2665,000	2864,500	23146,000
Z	-,693	-,034	-1,013
Asymp. Sig. (2-tailed)	,489	,973	,311

a. Gruplama değişkeni: Medeni durum

Bu sonuca göre; ebeveynlerin medeni hâlleri onların manevi dayanıklılık, manevi girişim ve kurtarıcı amaç alt boyutlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilemediğini göstermektedir. Bu durum, kişinin medeni hâlinden bağımsız olarak manevi sağlamlığı ve zorluklarla başa çıkma becerilerinin olabileceğini göstermektedir.

2.2.5. Eğitim Durumuna Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Kruskal-Wallis testi ile katılımcıların eğitim durumlarına göre manevi kaynak ve manevi metanet alt boyut puanlarının anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiştir.

2.2.5.1. Manevi Kaynaklar Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi

Manevi Kaynaklar Ölçeği alt boyut puanlarının eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Kruskal-Wallis H testi yapılmış, alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15: Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi

Test İstatistikleri[a,b]

	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Kruskal-Wallis H	7,629	,369	2,528	9,496
Df	4	4	4	4
Asymp. Sig.	,106	,985	,640	,050

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Eğitim durumu

Bu sonuçlara göre; ebeveynlerin din, doğa ve insancıl alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Ancak eğitim durumunun aşkınlık boyutu üzerinde bir etkisinin olabileceği görülmektedir. Bu durum; insanların din, doğa ve insancıl manevi kaynaklarında eğitim seviyesi ne olursa olsun aynı öneme sahip olabileceğini gösterirken soyut ve evrensel bir anlam arayışı olan aşkınlık manevi alt boyutunun eğitim seviyesiyle birlikte değişebileceğini göstermektedir.

Tablo 16: Eğitim Durumu Grupları Arasında Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Üniversite-Lise	7,750	10,042	,772	,440	1,000
Üniversite-Lisansüstü	-17,160	16,816	-1,020	,307	1,000
Üniversite-Orta okul	22,596	23,125	,977	,329	1,000
Üniversite-İlkokul	42,997	14,487	2,968	,003	,030
Lise-Lisansüstü	-9,410	16,483	-,571	,568	1,000
Lise-Orta okul	14,845	22,884	,649	,517	1,000
Lise-İlkokul	35,246	14,099	2,500	,012	,124
Lisansüstü-Orta okul	5,436	26,563	,205	,838	1,000
Lisansüstü-İlkokul	25,836	19,512	1,324	,185	1,000
Orta okul-İlkokul	20,401	25,154	,811	,417	1,000

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
a. Anlamlılık değerleri, çoklu testler için Bonferroni düzeltmesi ile ayarlanmıştır.

Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yalnızca üniversite mezunu bireylerle ilkokul mezunu bireyler arasında anlamlı bir fark bulunmuştur (Adj. Sig.=0,030). Bu fark, üniversite mezunu bireylerin aşkınlık boyutundaki puanlarının ilkokul mezunlarına kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Özellikle üniversite mezunu bireylerin daha yüksek aşkınlık puanlarına sahip olması, bu bireylerin soyut düşünme, evrensel değerleri kavrama ve metafizik kavramlara yönelme kapasitelerinin daha gelişmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu durum, din eğitimi bağlamında aşkınlık boyutunun bilişsel gelişimle birlikte şekillendiğini ortaya koymaktadır. Diğer eğitim düzeyleri arasında anlamlı fark saptanmamıştır.

2.2.5.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre Sonuçları

Manevi Metanet Ölçeği alt boyut puanlarının eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için Kruskal-Wallis H testi yapılmış, alınan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 17: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi

Test İstatistikleri[a,b]

	MM-Manevi Dayanıklılık	MM-Manevi Girişim	MM-Kurtarıcı Amaç
Kruskal-Wallis H	3,637	2,196	4,662
df	4	4	4
Asymp. Sig.	,457	,700	,324

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Eğitim durumu

Bu bulgular; ebeveynlerin eğitim durumlarının manevi dayanıklılık, manevi girişim ve kurtarıcı amaç alt boyutlarında anlamlı bir farklılaşma olmadığını göstermektedir ($p>0,05$). Bu durum, manevi metanet ve zorluklarla başa çıkma becerilerinin eğitim durumundan bağımsız olduğunu göstermektedir.

2.2.6. Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Arasındaki İlişki

Kruskal-Wallis testi ile katılımcıların sosyo-ekonomik düzeylerine göre manevi kaynak ve manevi metanet alt boyut puanlarının anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği incelenmiştir.

2.2.6.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi

Manevi Kaynak alt boyut puanlarının sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 18: Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi

Test İstatistikleri[a,b]

	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Kruskal-Wallis H	14,088	3,439	4,824	11,852
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	<,001	,179	,090	,003

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Sosyo-ekonomik düzey

Bulgulara göre, din (p=0,001<0,01) ve aşkınlık (p=0,003<0,01) alt boyutlarının istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermekle beraber doğa (p=0,179>0,05) ve insancıl (p=0,090>0,05) alt boyutlarının anlamlı bir farklılaşma göstermediği görülmektedir. Bu durum, din ve aşkınlık gibi daha derin manevi yönelimlerin kişinin sosyo-ekonomik durumu gibi faktörlerden etkilenebileceğini düşündürmektedir.

Tablo 19: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Din Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Yüksek-Düşük	30,729	18,053	1,702	,089	,266
Yüksek-Orta	41,629	11,097	3,751	<,001	,001
Düşük-Orta	-10,901	15,986	-,682	,495	1,000

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
[a]. Çoklu testler için Bonferroni düzeltmesi uygulanarak anlamlılık değerleri ayarlanmıştır.

Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yalnızca yüksek düzeydeki bireylerle orta düzeydekiler arasında anlamlı fark bulunmuştur (Adj. Sig.=0,001). Bu fark, yüksek düzeydeki bireylerin dinî kaynaklara yönelme eğilimlerinin orta düzeydekilere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer grup karşılaştırmalarında anlamlı fark saptanmamıştır. Bu bulgu, yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki bireylerin dinî kaynaklara yönelme eğilimlerinin orta düzeydekilere kıyasla daha güçlü olduğunu göstermektedir. Düşük ve orta düzey grupları arasında anlamlı fark olmaması, bu iki grubun dinî kaynaklara yönelimde benzer eğilimler gösterdiğini düşündürmektedir.

Tablo 20: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Yüksek-Orta	36,336	11,040	3,291	<,001	,003
Yüksek-Düşük	44,419	17,960	2,473	,013	,040
Orta-Düşük	8,083	15,903	,508	,611	1,000

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
[a]. Significance values have been adjusted by the Bonferroni correction for multiple tests.

Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yüksek düzeydeki bireylerin hem orta düzeydekilere (Adj. Sig. = ,003) hem de düşük düzeydekilere (Adj. Sig.=,040) kıyasla anlamlı biçimde daha yüksek aşkınlık puanlarına sahip olduğu görülmüştür. Orta ve düşük düzey grupları arasında ise anlamlı fark saptanmamıştır. Bu bulgular, sosyo-ekonomik düzey arttıkça bireylerin aşkın değerlere yönelme eğilimlerinin de arttığını göstermektedir.

2.2.6.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre Sonuçları

Manevi Metanet alt boyut puanlarının sosyo-ekonomik düzeye göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 21: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Sosyo-Ekonomik Düzeye Göre İncelenmesi

Test İstatistikleri[a,b]

	MM-Manevi Dayanıklılık	MM-Manevi Girişim	MM-Kurtarıcı Amaç
Kruskal-Wallis H	7,001	1,927	3,756
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,030	,382	,153

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Sosyo-ekonomik düzey

Bu sonuca göre, ebeveynlerin manevi metanet alt boyutlarının sosyo-ekonomik düzeylerine göre yalnızca manevi dayanıklılık alt boyutunda (p=0,030) anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Bu durum, bireylerin manevi dayanıklılığı üzerinde sosyo-ekonomik koşulların bir etkisinin olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte, manevi girişim ve kurtarıcı amaç alt boyutlarında anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 22: Sosyo-Ekonomik Düzey Grupları Arasında Manevi Dayanıklılık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Yüksek-Orta	26,774	10,806	2,478	,013	,040
Yüksek-Düşük	35,327	17,580	2,010	,044	,133
Orta-Düşük	8,554	15,567	,549	,583	1,000

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
[a]. Significance values have been adjusted by the Bonferroni correction for multiple tests.

Yapılan ikili karşılaştırmalar sonucunda yalnızca yüksek düzeydeki bireylerle orta düzeydekiler arasında anlamlı fark bulunmuştur (Adj. Sig. = .040). Bu fark, yüksek düzeydeki bireylerin manevi dayanıklılık düzeylerinin orta düzeydekilere kıyasla daha yüksek olduğunu göstermektedir. Diğer grup karşılaştırmalarında anlamlı fark saptanmamıştır. Bu bulgu, yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki bireylerin manevi dayanıklılıklarının orta düzeydekilere kıyasla daha güçlü olduğunu göstermektedir. Bu durum, yüksek düzeydeki bireylerin yaşamda karşılaştıkları zorlukları daha fazla kaynakla yönetebilmeleri, daha geniş sosyal destek sistemlerine sahip olmaları ve manevi baş etme stratejilerini daha etkin kullanmalarıyla açıklanabilir.

2.2.7. Dinî Durumuna Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Katılımcılara "kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız" sorusu yöneltilmiş ve verdikleri cevaplarla manevi kaynak ve manevi metanet düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığı Kruskal-Wallis testi ile incelenmiştir.

2.2.7.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Dinî Duruma Göre Sonuçları

Araştırmaya katılanların manevi kaynaklar alt ölçek puanlarının katılımcıların kendilerini dini açıdan tanımlama biçimlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. Yapılan Kruskal-Wallis H testi sonuçları aşağıda verilmiştir.

Tablo 23: Dinî Duruma Göre Manevi Kaynak Alt Boyut Puanlarının İncelenmesi

Test İstatistikleri[a,b]

	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Kruskal-Wallis H	133,209	3,422	1,085	92,247
Df	4	4	4	4
Asymp. Sig.	<,001	,490	,897	<,001

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?

Test sonuçlarına göre katılımcıların kendilerini dinî açıdan tanımlama biçimleri ile manevi kaynakların din ve aşkınlık alt boyut puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma vardır (p<0,01). Doğa ve insancıl alt boyutlarında ise anlamlı farklılaşma yoktur (p>0,05). Bu bulgu, doğa ve insancıl manevi kaynaklarının dinî kimlikten bağımsız bir nitelik taşıdığını göstermektedir.

Manevi kaynaklar din alt boyutu puanlarının dinî duruma göre dağılımında anlamlı farklılaşmanın hangi ikili arasında ortaya çıktığını incelemek için yapılan ikili karşılaştırmalar (post-hoc analiz) sonucunda, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, özellikle "çok dindar" bireylerle diğer tüm gruplar arasında anlamlı farklar gözlenmiştir. En yüksek fark, "çok dindar" bireyler ile "Allah'a inanan ancak dindar olmayan" bireyler arasında gözlenmiş (Adj.Sig.=.000); bu durum, düzenli ibadet pratiği olan bireylerin dinî kaynaklara yönelme düzeylerinin, inanç sahibi ancak uygulama düzeyi düşük bireylere kıyasla anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, "dindar" ve "az dindar" bireyler arasında da anlamlı farklar bulunmuştur (Adj. Sig.=,003).

Tablo 24: Dinî Durum ile Manevi Kaynaklar Ölçeği Din Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Allah'a inanan, ancak dindar değil	-32,222	31,493	-1,023	,306	1,000
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Az da olsa dindar bir insanım	-78,732	31,258	-2,519	,012	,118
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-123,929	30,366	-4,081	<,001	,000
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-173,000	30,677	-5,639	<,001	,000
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Az da olsa dindar bir insanım	-46,509	15,071	-3,086	,002	,020
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-91,707	13,122	-6,989	<,001	,000
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-140,778	13,827	-10,182	,000	,000

Az da olsa dindar bir insanım -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-45,198	12,547	-3,602	<,001	,003
Az da olsa dindar bir insanım -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-94,268	13,283	-7,097	<,001	,000
Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-49,071	11,021	-4,453	<,001	,000

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
[a]. Anlamlılık değerleri, çoklu testler için Bonferroni düzeltmesi ile ayarlanmıştır.

Öte yandan, "ateist" bireylerle "Allah'a inanan ancak dindar olmayan" bireyler arasında anlamlı fark saptanmamıştır (Adj. Sig.=1,000). Dinî kimlik düzeyi arttıkça, bireylerin manevi kaynaklara yönelme eğilimleri de istatistiksel olarak anlamlı biçimde artmaktadır.

Manevi kaynaklar din alt boyutu puanlarının dinî duruma göre dağılımında anlamlı farklılaşmanın hangi ikili arasında ortaya çıktığını incelemek için yapılan *Post-Hoc* analizi sonuçları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 25: Dinî Durum ile Manevi Kaynaklar Ölçeği Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Allah'a inanan, ancak dindar değil	-47,778	31,330	-1,525	,127	1,000
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Az da olsa dindar bir insanım	-82,476	31,096	-2,652	,008	,080
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-119,100	30,208	-3,943	<,001	,001
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-160,726	30,518	-5,267	<,001	,000
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Az da olsa dindar bir insanım	-34,698	14,993	-2,314	,021	,207
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-71,322	13,054	-5,464	<,001	,000

Allah'a inanan, ancak dindar değil -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-112,948	13,755	-8,211	<,001	,000
Az da olsa dindar bir insanım -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-36,624	12,482	-2,934	,003	,033
Az da olsa dindar bir insanım -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-78,250	13,214	-5,922	<,001	,000
Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-41,626	10,964	-3,797	<,001	,001

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
[a]. Anlamlılık değerleri, çoklu testler için Bonferroni düzeltmesi ile ayarlanmıştır.

Yapılan ikili karşılaştırmalar (*post-hoc* analizi) sonucunda özellikle "çok dindar" bireylerle diğer tüm gruplar arasında anlamlı farklar gözlenmiştir. En belirgin fark, "çok dindar" bireylerle "ateist" bireyler arasında gözlenmiş (Adj. Sig.=0,000); bu durum, düzenli ibadet pratiği olan bireylerin aşkınlık boyutundaki puanlarının, Allah'ın varlığına inanmayan bireylere kıyasla anlamlı biçimde daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.

Benzer şekilde, "dindar" ve "az dindar" bireyler ile "Allah'a inanan ancak dindar olmayan" bireyler arasında da anlamlı farklar bulunmuştur (Adj. Sig.=0,000 ve 0,033). Bu da aşkınlık boyutunun yalnızca inançla değil, inancın yaşanma biçimiyle de şekillendiğini göstermektedir.

Öte yandan, "ateist" bireylerle "Allah'a inanan ancak dindar olmayan" bireyler arasında anlamlı fark saptanmamıştır (Adj.Sig.=1,000). Bu durum, aşkınlık boyutuna yönelimin yalnızca inanç varlığıyla değil, inancın pratiğe dökülme düzeyiyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Dinî kimlik düzeyi arttıkça, bireylerin aşkınlık boyutundaki manevi kaynaklara yönelme eğilimleri de istatistiksel olarak anlamlı biçimde artmaktadır.

2.2.7.2. Manevi Metanetin Ebeveynlerin Kendilerini Dinî Açıdan Tanımlama Durumlarına Göre İncelenmesi

Otizmli çocuğa sahip anne babaların yaşadıkları zorlukla başa çıkma, sebat gösterme dayanıklı olmaları beklenen bir durumdur. Ebeveynlerin manevi metanetlerinin (sağlamlıklarının) kendilerini dinî açıdan tanımlama biçimlerine göre farklılık gösterip

göstermeyeceği merak edilen hususlardan biridir. Başka bir ifade ile, din eğitimi almış olmak, dindar olmak veya olmamak, az dindar (inan ve ibadetlerini ara sıra yapanlar) veya çok dindar olmak (Allah'a inanan ve O'na karşı görevlerini olabildiğince yerine getirmeye çalışmak) manevi dayanıklığı artıran, zorluklarla başa çıkmada olumlu katkı sağlayan bir durum mudur? Sorusu cevaplanması gereken bir sorudur. Bu soruya cevap aramak için, toplanan verinin dağılım durumuna uygun olan parametrik olmayan bir test olan Kruskal-Wallis testi uygulanmaştır. Alınan sonuçlar aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda verilen sonuçlara göre; ebeveynlerin manevi metanetleri dinî açıdan kendini tanımlama durumlarına göre istatistiksel olarak manidar farklılık göstermektedir (p=0,001<0,01). Sıra ortalamaları incelendiğinde en düşük manevi metanet sıra ortalamasının (22,80) kendini ateist (Allah'ın varlığına inanmam) diyenlere ait olduğu, en yüksek sıra ortalamasının (145,94) ise "çok dindar insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)" diyenlere ait olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 26: Manevi Metanet Puanlarının Kendini Dinî Açıdan Tanımlama Durumuna Göre Dağılımı ve Kruskal-Wallis Test Sonuçları

	Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?	N	Mean Rank
Manevi Metanet	Ateist (Allah'ın varlığına inanmam)	5	22,80
	Allah'a inanan, ancak dindar değil	36	74,92
	Az da olsa dindar bir insanım	41	96,45
	Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	85	123,78
	Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	62	145,94
	Toplam	229	

Test İstatistikleri[a,b]

	Manevi Metanet
Kruskal-Wallis H	41,260
df	4
Asymp. Sig.	<,001

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?

"Allah'a inanan, ancak dindar değil" diyenlerin sıra ortalaması 74,92, "Az da olsa dindar bir insanım" diyenlerin 96,45, "Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)" diyenlerin ise 123,78'dir. Aşağıdaki görsel farklılaşmanın hangi gruplar arasında orta çıktığını açık bir şekilde göstermektedir.

Anlamlı farklılaşmanın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini dair yapılan detay analize dair sonuçların yer aldığı tablo ve grafikler aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 27: Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız? Sorusuna Verilen Cevaplarla İlgili İkili Karşılaştırmalar

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Allah'a inanan, ancak dindar değil	-52,117	31,555	-1,652	,099	,986
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Az da olsa dindar bir insanım	-73,651	31,319	-2,352	,019	,187
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-100,976	30,425	-3,319	<,001	**,009**
Ateist (Allah'ın varlığına inanmam) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-123,144	30,737	-4,006	<,001	,001
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Az da olsa dindar bir insanım	-21,535	15,101	-1,426	,154	1,000
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-48,860	13,147	-3,716	<,001	**,002**
Sample 1-Sample 2	**Test Statistic**	**Std. Error**	**Std. Test Statistic**	**Sig.**	**Adj. Sig.[a]**
Allah'a inanan, ancak dindar değil -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-71,027	13,854	-5,127	<,001	**,000**
Az da olsa dindar bir insanım -Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)	-27,325	12,572	-2,174	,030	,297
Az da olsa dindar bir insanım -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-49,492	13,309	-3,719	<,001	**,002**
Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım) -Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)	-22,167	11,042	-2,007	,045	,447

Anlamlılık düzeyi: 0,05.
a. Anlamlılık değerleri için Bonferroni düzeltmesi yapılmıştır.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, hangi ikili gruplar arasında anlamlı farklılaşma olduğunu incelemek için yapılan analizde;

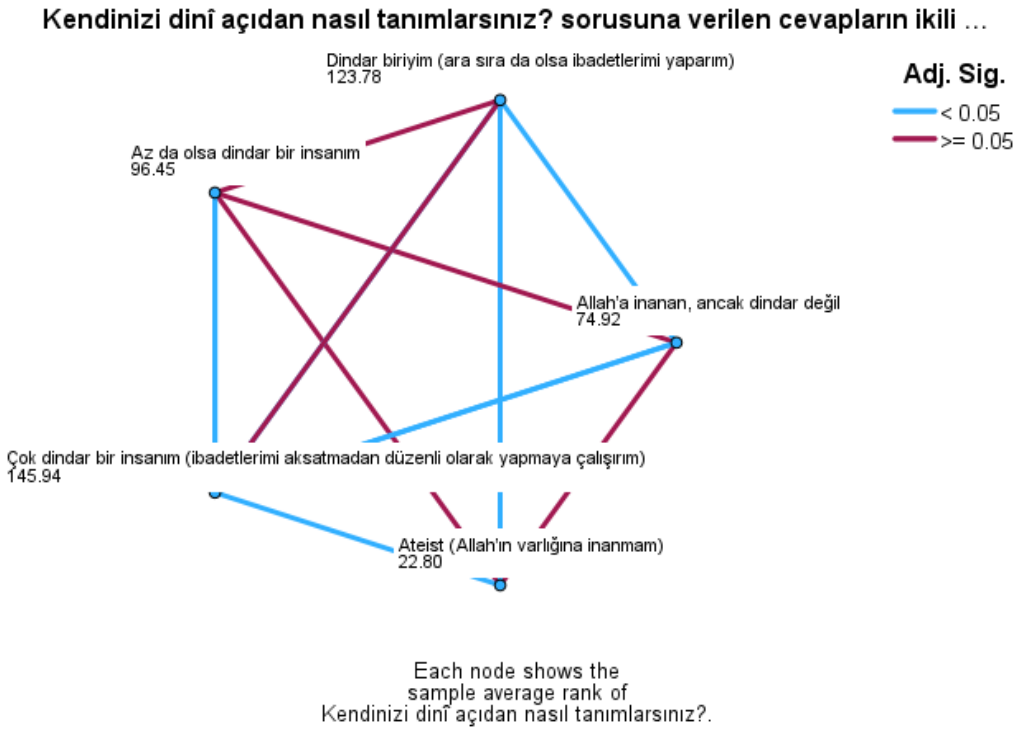
1) Kendini "ateist (Allah'ın varlığına inanmam)" olarak tanımlayanlar (sıra ort.= 22,80) ile "dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)" diyenler (sıra ort.=123,78) arasında (p=0,009<0,01),

2) “Ateist (Allah’ın varlığına inanmam)” olarak tanımlayanlar (sıra ort.=22,80) ile “çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)” diyenler (sıra ort.=145,94) arasında (p=0,002<0,01),

3) “Allah’a inanan, ancak dindar değil” şeklinde tanımlayanlar (sıra ort.=74,92) ile “çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)” diyenler (sıra ort.=145,94) arasında (p=0,000<0,01),

4) “Az da olsa dindar bir insanım” diyenler (sıra ort.=96,45) ile “çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım” diyenlerin (sıra ort.=145,94) manevi metanet puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşma tespit edilmiştir (p=0,000<0,01).

Hangi ikili gruplar arasında anlamlı farklılaşma olup olmadığı aşağıdaki grafikte de açık bir şekilde görülmektedir.

Bu sonuçlar açıkça göstermektedir ki, amacı dindar bireyler yetiştirmek olan bir din eğitiminin zorlu hayat durumlarıyla karşılaşan bireylerin manevi dayanıklılıklarına ciddi anlamda pozitif katkı sağlamaktadır.

2.2.8. Çocuğun Otizm Derecesine Göre Manevi Kaynak ve Manevi Metanet Düzeyleri Arasındaki İlişki

Katılımcıların çocuğun otizm derecesine göre manevi kaynaklar ve manevi metanet düzeylerinin anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığı Kruskal-Wallis H testi ile analiz edilmiştir.

2.2.8.1. Manevi Kaynak Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Çocuğun Otizm Derecesine Göre Sonuçları

Manevi Kaynak alt boyut puanlarının çocuğun otizm derecesine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 28: Manevi Kaynak alt boyut puanlarının otizm derecesine göre farklılaşma durumu

Test İstatistikleri[a,b]

	MK-Din	MK-Doğa	MK-İnsancıl	MK-Aşkınlık
Kruskal-Wallis H	2,693	4,664	,239	7,009
df	2	2	2	2
Asymp. Sig.	,260	,097	,887	,030

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Çocuğunuzun otizm derecesi

Tabloya göre; din, doğa ve insancıl alt boyutlarında çocuğun otizm derecesine göre anlamlı fark olmadığı görülmektedir. Ancak aşkınlık (p=.030) alt boyutunda anlamlı farklılaşma vardır.

Tablo 29: Otizm Derecesine Göre Manevi Kaynaklar Ölçeği Aşkınlık Alt Boyutuna Yönelik İkili Karşılaştırmalar (Post-Hoc Analizi)

Sample 1-Sample 2	Test Statistic	Std. Error	Std. Test Statistic	Sig.	Adj. Sig.[a]
Hafif-Orta	-6,059	9,774	-,620	,535	1,000
Hafif-Ağır	-32,448	12,621	-2,571	,010	,030
Orta-Ağır	-26,388	11,892	-2,219	,026	,079

Her satır, Örnek 1 ve Örnek 2 dağılımlarının aynı olduğu şeklindeki sıfır hipotezini test eder.
Asimptotik anlamlılıklar (çift taraflı testler) gösterilmiştir. Anlamlılık düzeyi 0,050'dir.
a. Anlamlılık değerleri, çoklu testler için Bonferroni düzeltmesi ile ayarlanmıştır.

Yapılan ikili karşılaştırmalar (post-hoc analiz) sonucunda özellikle "hafif" düzeyde otizmi olan çocukların ebeveynleri ile "ağır" düzeyde otizmi olan çocukların ebeveynleri

arasında anlamlı fark gözlenmiştir (Adj. Sig. = 0,030). Bu fark, ağır otizm düzeyinde çocuğa sahip ebeveynlerin aşkınlık boyutundaki manevi kaynaklara yönelme eğilimlerinin daha yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Bu bulgular, çocuğun otizm düzeyi arttıkça ebeveynlerin yaşamı anlamlandırma, sabır geliştirme ve metafizik değerlere yönelme gibi manevi baş etme stratejilerine daha fazla ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Aşkınlık boyutu, özellikle ağır otizm düzeyinde çocuğa sahip ebeveynler için bir tür içsel denge ve umut kaynağı olabilir. Bu durum, manevi destek programlarında ebeveynlerin yaşadığı psikolojik yükün sadece bireysel değil, aynı zamanda manevi boyutlarda da ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

2.2.8.2. Manevi Metanet Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Çocuğun Otizm Derecesine Göre Sonuçları

Manevi Metanet alt boyut puanlarının çocuğun otizm derecesine göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 30: Manevi Metanet Alt Boyut Puanlarının Otizm Derecesine farklılaşma durumu

Test İstatistikleri[a,b]

	Manevi Metanet-Manevi Dayanıklılık	Manevi Metanet-Manevi Girişim	Manevi Metanet-Kurtarıcı Amaç
Kruskal-Wallis H	4,844	,072	2,481
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,089	,965	,289

a. Kruskal Wallis Testi
b. Gruplama değişkeni: Çocuğunuzun otizm derecesi

Çocuğun otizm derecesine göre ebeveynlerin manevi metanet ölçeği alt boyut puanları anlamlı farklılık göstermemektedir. Bu durum, ruhsal dayanıklılığın çocuğun otizm derecesinde ziyade daha çok bireyin kişisel yapısıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir.

2.2.9. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanet Ölçeklerinin Ortalama Puanları Arasındaki İlişki

Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanet ölçeklerinin ortalama puanları incelenmiştir. Elde edilen test sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 31: Manevi kaynaklar ile Manevi Metanet Ortalama Puanları Arasındaki Korelasyonun İncelenmesi

			Manevi Kaynaklar	Manevi Metanet
Spearman's rho	Manevi Kaynaklar	Correlation Coefficient	1,000	,606**
		Sig. (2-tailed)	,	<,001
		N	229	229
	Manevi Metanet	Correlation Coefficient	,606**	1,000
		Sig. (2-tailed)	<,001	,
		N	229	229

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Manevi kaynaklar ve manevi metanet ölçeklerinin ortalama puanları arasındaki ilişki Spearman’s rho korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu sonuca göre iki değişken arasında orta düzey de ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar, bireylerin manevi kaynakları algılama düzeyi arttıkça manevi metanetlerinin de önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olması, manevi kaynakların psikolojik sağlamlılık ve zorluklarla başa çıkma becerilerinde önemli ölçüde etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca maneviyatın, anlamlandırma ve stresle başa çıkma gibi süreçlerde destekleyici bir faktör olduğunu da desteklemektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE YORUM

3.1. Nitel Verilerle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Bu bölümde, otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadıkları olumsuz duygularla baş etme süreçlerine dair nitel veriler değerlendirilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla elde edilen katılımcı ifadeleri, içerik analizi yöntemiyle temalara ayrılmış ve her tema altında ebeveynlerin deneyimleri derinlemesine incelenmiştir. Katılımcıların tanı sonrası yaşadıkları duygusal tepkiler, manevi baş etme stratejileri, toplumsal etkileşimleri, kader ve imtihan anlayışları ile din eğitiminin etkisi gibi başlıklar, bireylerin yaşadıkları süreci anlamlandırma biçimlerini ortaya koymuştur. Bu değerlendirmeler hem bireysel hem de kültürel bağlamda dinî başa çıkma mekanizmalarının önemini vurgulamakta; din eğitiminin psikolojik dayanıklılık üzerindeki rolünü görünür kılmaktadır.

3.1.1. Tanı Sonrası Duygusal Tepkiler

"Otizme verilen tepkiler" ve "kabullenme aşaması" başlıkları altında toplanan veriler, ebeveynlerin tanı sürecinde yoğun yas tepkileri gösterdiği ve bu süreci ağlama, inkar etme, üzülme, hayal kırıklığı ve kıyaslama gibi tepkilerle geçirdikleri görülmüştür. Ebeveynler yaşadıkları bu duyguları "imtihan", "kader", "Allah'ın takdiri" gibi kavramlarla tanımlayarak bu durumu anlamlandırmaya çalışmışlardır.

Bu bulgular, otizm tanısı alan ebeveynlerin ilk tepkilerinin yoğun bir duygusal sarsılma içerdiğini göstermektedir. Katılımcıların ağlama, inkâr, kıyaslama ve kabullenme gibi tepkileri, Elisabeth Kübler-Ross'un geliştirdiği beş aşamalı yas modeliyle (inkâr, öfke, pazarlık, depresyon, kabullenme) örtüşmektedir.[87] Özellikle tanı sonrası yaşanan inkâr ve kabullenme evreleri, katılımcıların ifadelerinde açıkça gözlemlenmektedir.

[87] Elisabeth Kübler-Ross, *Ölüm ve Ölme Üzerine*, çev. Sezer Soner (İstanbul: Profil Kitap, 2023).

Benzer şekilde, Ferhat Toper ve Yasemin Özkan'ın İstanbul'da gerçekleştirdiği nitel araştırmada da otizm tanısı alan ebeveynlerin ilk tepkilerinin şok, inkâr ve yoğun üzüntü olduğu; tanı sürecinin ebeveynler için travmatik bir deneyim olarak yaşandığı belirtilmiştir. Katılımcılar, tanı sonrası dönemde hem bilgi eksikliği hem de sosyal destek yetersizliği nedeniyle yalnızlık ve çaresizlik duygularını yoğun biçimde yaşamaktadır.[88] Bu durum, mevcut çalışmadaki bulgularla örtüşmektedir.

Katılımcıların tanıyı "imtihan" ve "kader" gibi dinî kavramlarla anlamlandırması, Kenneth Pargament'in dinî başa çıkma kuramında yer alan "pozitif dinî başa çıkma" stratejileriyle örtüşmektedir. Bu stratejiler, bireyin yaşadığı stresli olayları ilahi bir planın parçası olarak değerlendirmesi ve bu sayede psikolojik dayanıklılığını artırmasıyla tanımlanır.[89]

Bu bağlamda, otizm tanısı sonrası yaşanan duygusal tepkilerin dinî kavramlarla anlamlandırılması, bireyin ruhsal dengeyi yeniden kurmasında önemli bir rol oynamaktadır. Din eğitimi, bireyin yaşadığı travmatik olayları yorumlama biçimini doğrudan etkileyerek, kabullenme sürecini kolaylaştırmaktadır.

3.1.2. Manevi Baş Etme Stratejileri ve Din Eğitimi

Dinî inanç, çoğu ebeveynin baş etme sürecinde en önemli yardımcısı olmuştur. Namaz, dua, tesbihat, dinî sohbetler ve özellikle tevekkül bireylerin hem içsel huzuru sağlamalarında hem de psikolojik anlamda rahatlama yaşamalarında önemli etkilere sahip olmuşlardır. Özellikle bu durumun Allah'tan geldiğini düşünme ve buna sabretme gibi eylemlerde kişinin üzerinde olumlu etkilere neden olmuştur.

Araştırmaya göre manevi baş etme stratejileri de insanların umutlarını canlı tutmalarında etkili olduğunu göstermektedir. Bazı katılımcılar, çocuğunun iyileşeceğine dair umutlarını dua ve tevekkül yoluyla sürdürdüklerini ifade etmiş yaşadıkları çaresizlik gibi duygularda Allah'a teslim olduklarını belirtmişlerdir. Manevi baş etme stratejileri bu anlamda sadece acıyı hafifletmekle kalmaz, aynı zamanda bireyin eyleme geçme yeteneğini de artırır. Nitekim bazı katılımcılar, inançları sayesinde çocuklarının eğitimi

[88] Toper - Özkan, "Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Zorluklara İlişkin Deneyimleri", 6693.
[89] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 92.

ve gelişimi konusunda daha sabırlı ve dayanıklı olduklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular, dinin bireyin hayata tutunmasını sağlayan bir güç olarak rol oynadığını da göstermektedir.

Sonuçlar, Kenneth Pargament'in dinî başa çıkma kuramında tanımladığı "pozitif dini başa çıkma" stratejileriyle örtüşmektedir. Pargament'e göre bireyler stresli yaşam olaylarıyla mücadelede Allah'a güven, dua, ibadet ve tevekkül gibi uygulamalarla psikolojik dayanıklılıklarını artırırlar.[90] Katılımcıların "sırtımızı Allah'a dayadık", "dua edince ferahlıyorum" gibi ifadeleri bu stratejilerin sahada nasıl işlediğini göstermektedir.

Benzer şekilde, Koenig'in dinî başa çıkma üzerine yaptığı çalışmalarda da ibadet, dua ve dinî topluluklara katılımın bireylerin stresle başa çıkma becerilerini güçlendirdiği ve ruhsal iyilik hâlini artırdığı ortaya konmuştur.[91] Bu çalışmada da katılımcıların dinî sohbetlere katılma, zikir çekme ve Kur'an okuma gibi uygulamaları, yaşadıkları zorlukları anlamlandırma ve duygusal rahatlama aracı olarak kullandıkları görülmektedir.

Ayrıca, Jennifer Wortmann'ın dinî başa çıkma üzerine yaptığı tanımlamalarda, Allah'a güven ve ilahi plan fikrinin bireyin kontrol duygusunu yeniden kazanmasına yardımcı olduğu belirtilmektedir.[92] Katılımcıların yaşadıkları çaresizlik ve yalnızlık duygularına karşı Allah'a sığınmaları, bu teorik çerçeveyle birebir örtüşmektedir.

Bu bağlamda, çalışmanın nitel bulguları dinî başa çıkma stratejilerinin sadece bireysel değil, aynı zamanda kültürel ve toplumsal bağlamda da işlevsel olduğunu göstermektedir. Din eğitimi, bu stratejilerin öğrenilmesinde ve içselleştirilmesinde temel bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda din eğitimi, bireyin dua ve tevekkül gibi uygulamaları yalnızca bilgi olarak değil, bilinçli başa çıkma stratejisi olarak kullanmasını sağlamaktadır. Bloom'un duyuşsal alan basamakları çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tutumlar kişilik haline gelmiş değerler olarak öne çıkmaktadır.

3.1.3. Toplumla Etkileşim ve Ötekileştirme

Birçok katılımcı, toplumda dışlayıcı davranışlara maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir. Okul, park, cami gibi sosyal alanlarda otizmli bireylere karşı yapılan ayrımcılık bireylerin içine kapanmasına ve yalnızlaşmalarına neden olmaktadır. Bu noktada dinî kaynakların

[90] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 132.
[91] Koenig, "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review", 285-286.
[92] Wortmann, "Religious Coping", 1874.

manevi dayanışma işlevi görmesi inancın yalnızca bireysel değil toplumsal anlamda da etkili olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular, Erving Goffman'ın "damgalama" (stigma) kuramıyla doğrudan ilişkilidir. Goffman'a göre toplum, norm dışı olarak algıladığı bireyleri ve onların yakınlarını sosyal olarak etiketleyerek dışlayıcı bir tutum sergiler.[93] Katılımcıların "çocuğumun davranışları yüzünden insanlar bize kötü gözle bakıyor" gibi ifadeleri, bu damgalanma sürecinin aileye nasıl yansıdığını göstermektedir.

Toplumla etkileşimde yaşanan bu zorluklar, sadece dışsal bir sorun değil, aynı zamanda ebeveynlerin özsaygılarını ve ebeveynlik rollerini de etkileyen bir içsel mücadeleye dönüşmektedir. Link ve Phelan'ın damgalama modeline göre, ötekileştirme süreci bireyin kendini değersiz hissetmesine ve sosyal geri çekilmeye neden olabilir.[94] Katılımcıların "artık dışarı çıkmak istemiyorum", "insanların bakışları beni rahatsız ediyor" gibi ifadeleri bu içselleştirilmiş damgalanmanın göstergesidir.

Bu bağlamda, özel gereksinimli çocuk sahibi ebeveynlerin toplumla etkileşiminde yaşadıkları ötekileştirme hem sosyal destek mekanizmalarının eksikliğini hem de toplumsal farkındalık düzeyinin yetersizliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, ailelerin baş etme stratejilerini şekillendiren önemli bir çevresel faktör olarak değerlendirilmelidir. Din eğitimi, bu tür ötekileştirme süreçlerinde bireyin yalnızlık duygusunu manevi dayanışma ile aşmasına yardımcı olabilir. Özellikle cami sohbetleri ve dinî grup etkinlikleri gibi din eğitimi ortamları, sosyal izolasyonu azaltan bir dinî çevre sunmaktadır.

3.1.4. Din Eğitiminin Katkısı

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı olumsuz duygularla baş etme sürecinde din eğitimi önemli bir rol oynamıştır. Katılımcılar, çocukluktan itibaren edindikleri din eğitimi ve pratiklerin, tanı sonrası yaşadıkları yoğun yas sürecinde ve stresli dönemlerinde kendilerine rehberlik ettiğini belirtmişlerdir. Namaz, dua, tesbihat, Kur'an okuma, dinî sohbetlere katılma gibi uygulamalar sadece psikolojik ve içsel rahatlama

---

93 Erving Goffman, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* (New York: Simon & Schuster, 1963), 12.

94 Bruce G. Link - Jo C. Phelan, "Conceptualizing Stigma", *Annual Review of Sociology* 27 (2001), 373-374.

sağlamakla kalmamış aynı zamanda yaşadıkları durumları anlamlandırma ve sabretme süreçlerinde de yardımcı olmuştur.

Katılımcılardan bazıları din eğitimini küçük yaşlardan itibaren aile ortamında ve camilerden aldıklarını ifade etmiştir. Buralardan aldıkları eğitim bireyin hafızasında yer etmiş ve ilerleyen yaşantılarında zor zamanlarda içsel olarak başvurabilecekleri bir kaynağa dönüşmüştür. Bu durum erken dönem manevi eğitimin bireyin stresle başa çıkma kapasitesini güçlendirdiğini düşündürmektedir.

Aynı zamanda din eğitimi almış bireylerin otizmli çocuklarına karşı daha sabırlı, anlayışlı ve metanetli bir şekilde yaklaştıkları görülmüştür. Katılımcı görüşlerine göre din eğitimi almayan bireylerde bu zorlukların daha yoğun yaşandığı, isyan etme ve psikolojik sorunların arttığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda din eğitiminin sadece bilgi düzeyinde değil bilişsel ve davranışsal olarak da insanlar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Küçüklükten itibaren alınan din eğitiminin hayatla mücadelede bir dayanak olması, din eğitiminin birey üzerindeki uzun vadeli etkisini de göstermektedir.

Katılımcıların din eğitimine dair deneyimleri, dinî bilginin sadece teorik bir aktarım değil, aynı zamanda bireyin yaşam boyunca başvurabileceği bir içsel kaynak hâline geldiğini göstermektedir. Özellikle çocuklukta edinilen dinî pratiklerin, stresli yaşam olayları karşısında otomatik olarak devreye girmesi, Pargament'in "manevi iç kaynaklar" kavramıyla örtüşmektedir. Ona göre erken dönem dinî öğrenme, bireyin baş etme kapasitesini uzun vadede güçlendirir.[95]

Katılımcıların dua, namaz ve Kur'an okuma gibi uygulamaları hem psikolojik rahatlama hem de anlamlandırma aracı olarak kullanmaları, dinî başa çıkma stratejilerinin bilişsel ve duygusal yönlerini bir arada barındırdığını göstermektedir. Koenig ve arkadaşları, bu tür uygulamaların bireyin stresle başa çıkma sürecinde hem nörofizyolojik hem de sosyal destek mekanizmalarını harekete geçirdiğini belirtmektedir.[96]

Din eğitimi almış bireylerin çocuklarına karşı daha sabırlı ve metanetli yaklaştıkları yönündeki bulgular, dinî eğitimin davranışsal düzeydeki etkisini ortaya koymaktadır.

---

[95] Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 217.

[96] Harold G. Koenig vd., *Handbook of Religion and Health* (New York: Oxford University Press, 2012), 45-46.

Katılımcıların din eğitimi almayan bireylerde daha yoğun psikolojik sorunlar yaşandığını ifade etmeleri, dinî eğitimin koruyucu bir faktör olarak işlev gördüğünü düşündürmektedir. Bu bağlamda din eğitimi, bireyin stresle başa çıkma kapasitesini hem bilişsel hem davranışsal düzeyde destekleyen, uzun vadeli bir psikososyal yatırım olarak değerlendirilebilir.

Gazâlî, dinî eğitimin bireyin davranışlarını dönüştürücü etkisini şöyle açıklar: "İlim, amelle birleştiğinde hikmet olur."[97] Bu ifade, din eğitiminin sadece bilgi değil, yaşantıya dönüşen bir değer sistemi sunduğunu göstermektedir.

3.1.5. Dindarlıkta Değişim ve Din Eğitimi

Katılımcılardan bazıları otizm tanısından sonra dindarlık düzeylerinde değişimler yaşadığını belirtmiştir. Bu değişim yalnızca ibadet uygulamalarıyla sınırlı kalmamış, bireyin Allah'la ilişkisinde de dönüşümlere yol açmıştır.

Otizm tanısından önce dinî yaşantısının düzensiz olduğunu ifade eden bazı katılımcılar tanıdan sonra yaşanan içsel sarsılma sonucu Allah'a daha fazla yönelmiş ve ibadetlerine daha sıkı bir şekilde sarıldıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılardan biri "en çok ihtiyaç duyduğum zamanda ibadet etmekten uzaklaştığımı fark edince tövbe ettim ve geri döndüm" diyerek bu dönüşümün içsel bir sorgulamayla başladığını ifade etmiştir. Bu dönüşüm, din eğitiminin bireyin kriz anlarında içsel kaynaklarını harekete geçirme gücünü göstermektedir. Özellikle çocuklukta edinilen dinî bilgiler, travma sonrası başa çıkma sürecinde otomatik olarak devreye girmektedir.

Bazı katılımcılar ise otizmli bir bireye sahip olduktan sonra dindarlıklarının azaldığını, çocuklarına çok fazla vakit ayırdıkları için ibadet etmeye vakit kalmadığını ve psikolojik olarak yaşadıkları problemlerden dolayı da ibadetlerde düzeni sürdüremediklerini ifade etmiştir. Bu ifadeler travma sonrası dindarlıkta yön değişiminin sadece artış yönünde değil azalma yönünde de olabileceğini, kişinin yaşadığı stresin dinî yaşantı üzerinde de olumsuz bir etki yaratabileceğini göstermektedir.

Dindarlıkta yaşanan bu gibi değişimler, dinî yaşantının kişisel, sosyal ve çevresel faktörlerden kolaylıkla etkilendiğini göstermektedir. Özellikle dinî sohbetlere gitmeyi

[97] Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınları, 2004), 1/45.

bırakan katılımcılar, manevi duygularının zayıfladığını ifade etmiştir. Bununla beraber tanıdan sonraki ilk yıllarda yoğun bir dinî yaşantı sürdüğünü ifade eden bazı katılımcılar zamanla bu yoğunluğun azaldığını belirtmişlerdir. Bu, zorlukların başlangıcında Allah'la daha çok birlikte olma arzusu taşıyan kişinin süreklilik arz eden bir durumla karşı karşıya kaldığında duygusal tükenmişlikle beraber istikrar sağlayamadığını düşündürmektedir. Bundan dolayı, dindarlıkla süreklilik ve istikrar için ebeveynlerin dinî yaşantılarını canlı tutacak çevrelere girmesi önem arz etmektedir.

Katılımcıların bu gibi farklılıklar yaşamasının nedeni dinî geçmişleri, din eğitimi düzeyleri, psikolojik dayanıklılıkları gibi etkenlere bağlı olarak değişim göstermektedir. Dinî yaşantı birey için sadece bir inanç sistemi değil aynı zamanda bir baş etme yöntemi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Katılımcıların yaşadığı dinî dönüşümler, travma sonrası dindarlıkta yön değişiminin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Kenneth Pargament, bireyin yaşadığı kriz anlarında dinin sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda anlam üretme ve kontrol duygusunu yeniden kazanma aracı olarak işlev gördüğünü belirtir.[98] Bu bağlamda, katılımcıların Allah'a yönelme biçimleri, dinî başa çıkma stratejilerinin kişisel deneyimle nasıl bütünleştiğini ortaya koymaktadır.

İbadet düzeninde yaşanan aksaklıklar ise dinî yaşantının psikolojik yüklenmeler karşısında kırılganlaşabileceğini göstermektedir. Koenig ve arkadaşları, dinin sağlıkla ilişkisi bağlamında bireyin dinî pratiklerini sürdürebilmesinin psikolojik dayanıklılık ve zaman yönetimiyle yakından ilişkili olduğunu vurgular.[99] Katılımcıların çocuk bakımına ve ruhsal zorluklara bağlı olarak ibadetlerini aksatmaları, bu ilişkiyi somutlaştırmaktadır.

Dinî çevrelerden uzaklaşan bireylerin manevi duygularında azalma yaşaması, dinî eğitimin ve sosyal etkileşimin dindarlık üzerindeki etkisini düşündürmektedir. Bu nedenle, ebeveynlerin dinî yaşantılarını canlı tutacak sosyal ortamlara erişimi hem bireysel hem de ailevi düzeyde manevi istikrarı destekleyebilir.

---

98 Pargament, *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*, 217.
99 Koenig vd., *Handbook of Religion and Health*, 45-46.

3.1.6. Kader, Ceza, İmtihan ve Kefaret Anlayışı

Birçok ebeveyn için otizm tanısı tıbbi bir tanı olmakla beraber aynı zamanda bir sorgulama ve anlam arama gibi durumları da içerir. Katılımcıların ifadelerine baktığımızda birçoğu bu durumu "kader", "ceza" ya da "günahlarına kefaret" olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda tanı sonrası "neden bu benim başıma geldi, neden en sevdiğimle sınanıyorum?" gibi sorgulayıcı cümleler de karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte bazı katılımcılar günahlarının karşılığı olarak bu durumun başlarına geldiğini düşünmekte bazıları ise çocuğunun Allah tarafından gönderilen bir rahmet olduğunu ve günahlarının karşılığı olamayacağını belirtmektedir. Ebeveynlerden bazıları bunun bir imtihan olmadığını ahirette bunun karşılığını alacaklarını düşünmüşler ve çocuklarını cennet vesilesi olarak görmüşlerdir. Ebeveynlerin yaptığı bu tür açıklamalar ve kefaret anlayışı onların yaşadıkları bu zorlukları anlamlandırmalarında, psikolojik olarak dayanıklılık kazanmalarında ve yaşadıkları zorluklara sabırla katlanıp bu durumun bir yük olmaktan çıkmasını sağlamaktadır.

Ayrıca bu anlayışı bütün ebeveynlerin benimsemediği de görülmektedir. Otizmli bireye sahip olmayı direkt cennete götüren bir eylem görmemişler bunun yanında dindar bir yaşantı sürmenin ve çocuğa gerekli bakım vermenin de önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların yaşadığı bu sorgulayıcı süreç, dinî anlamlandırma mekanizmalarının travma sonrası nasıl devreye girdiğini göstermektedir. Crystal Park, bireylerin yaşadıkları stresli olayları kader, sınanma veya kefaret gibi dinî kavramlarla açıklamalarının, anlam üretme sürecini kolaylaştırdığını ve psikolojik dayanıklılığı artırdığını belirtir.[100] Bu tür açıklamalar, bireyin yaşadığı olayın rastlantısal değil, ilahi bir bağlamda anlamlı olduğuna inanmasını sağlayarak içsel dengeyi korumasına yardımcı olabilir.

Bazı ebeveynlerin çocuğunu "rahmet" ya da "cennet vesilesi" olarak görmesi, dinî inançların umut ve teselli üretme işleviyle ilişkilidir. Kenneth Pargament, ruhsal olarak bütünleşmiş terapötik yaklaşımlarda, bireyin yaşadığı zorlukları ilahi bir armağan veya ruhsal gelişim fırsatı olarak görmesinin, travma sonrası büyümeyi desteklediğini

[100] Crystal L. Park, "Religion and Meaning", *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park (New York: Guilford Press, 2005), 297.

vurgular.[101] Bu yaklaşım, kefaret anlayışının sadece suçlulukla değil, umutla da bağlantılı olabileceğini göstermektedir.

Öte yandan, bazı katılımcıların bu anlayışı benimsememesi, dinî yorumların bireysel farklılıklar taşıdığını ortaya koymaktadır. Harold Koenig, dinî yaşantının bireysel inanç düzeyleri, din eğitimi ve yaşam tecrübeleriyle şekillendiğini ve herkesin aynı dinî açıklamaları benimsemeyebileceğini ifade eder.[102] Bu bağlamda, ebeveynlerin otizm tanısını nasıl anlamlandırdığı, sadece inanç değil, bilgi ve deneyimle de doğrudan ilişkilidir. Bu çeşitlilik, din eğitiminin bireysel farklılıkları gözeten bir yapı sunması gerektiğini göstermektedir. Dinî kavramların pedagojik olarak açıklanması, bireyin yaşadığı zorlukları daha sağlıklı biçimde anlamlandırmasına katkı sunar.

3.2. Nicel Verilerle İlgili Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmanın nicel boyutunda, otizmli bireye sahip 229 ebeveynden çevrim içi anket yoluyla elde edilen veriler SPSS Statistics programı kullanılarak analiz edilmiştir. Manevi kaynaklar ve manevi metanet arasındaki ilişki Spearman korelasyon testiyle incelenmiş, ayrıca Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleriyle demografik değişkenlere göre anlamlı farklılıklar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, özellikle din ve aşkınlık alt boyutlarının manevi metanetle pozitif ve anlamlı ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu durum, dinî yönelimin bireylerin psikolojik dayanıklılığını güçlendirdiğini ve yaşadıkları zorlukları anlamlandırma süreçlerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

3.2.1. Manevi Kaynaklar ve Manevi Metanet Arasındaki İlişki

Araştırmanın nicel boyutu manevi kaynaklar ile manevi metanet arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ilişki bireylerin dinî ve manevi yönelimlerinin, psikolojik dayanıklılıklarını belirgin şekilde etkilediğini göstermektedir.

Manevi kaynaklar; din, doğa, insancıl ve aşkınlık olmak üzere dört alt boyutta ele alınmış, insanların hayatlarında anlam aradıkları ve zorluklarla baş ederken kullandıkları manevi

---

[101] Kenneth I. Pargament, *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred* (New York: Guilford Press, 2011), 114.

[102] Harold G. Koenig, *Spirituality in Patient Care: Why, How, When, and What* (Philadelphia: Templeton Foundation Press, 2007), 79.

temelleri göstermektedir. Manevi metanet ise kişinin kaygı, stres gibi anlarda sergilediği dayanıklılığı ve umut gücünü ifade etmektedir.

SPSS ile yapılan korelasyon analizleri sonucu, kişinin sahip olduğu manevi kaynakların ruhsal dayanıklılık ve psikolojik sağlamlılığına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Manevi metanet düzeyi özellikle din ve aşkınlık alt boyutlarında en güçlü ilişkiyi sergilemiştir. Bu durum bireylerin kader anlayışları, ahiret inancı ve Allah'a olan güvenlerinin ruhsal dayanıklılıkta önemli rol oynadığını göstermektedir.

Din alt boyutu altındaki ibadetler, dua, dinî sohbetler, tevekkül ve sabır gibi kavramlar bireylerin ruhsal dayanıklılığını arttırmakta yaşadıkları zorluklara karşı daha dayanıklı olmalarını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu durumu imtihan olarak yorumlayan ebeveynler duygusal anlamda daha dengeli bir süreç geçirmektedir.

Aşkınlık boyutu; evrenin ötesinde bir anlam, yaratıcı güçle bağlantı kurma ve yaşananların ardında ilahi bir hikmet olduğunu düşünme gibi durumları içermektedir. Bu durum kişinin yaşadığı zorlukların yükünü hafifletmekte ve durumları anlamlandırmasını sağlamaktadır. Ebeveynlerin aşkınlık boyutundaki eğilimlerinin özellikle çocuğun otizm derecesi yükseldikçe arttığı görülmüştür. Bu da yaşanan zorlukla beraber daha derin bir şekilde manevi yaklaşımlara yönelim olduğunu düşündürmektedir.

Doğa ve insancıl alt boyutları ise din ve aşkınlık kadar güçlü olmasa da manevi metanetle anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmektedir. Zorlu dönemlerde, doğaya yönelme ve insanî ilişkilerden güç alma bireylere ruhsal anlamda katkı sağlasa da metafiziksel durumların daha belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bulgular, manevi kaynakların bireyin sadece inanç sistemiyle değil onun ruh sağlığı ile de ilişkili olduğunu göstermektedir. Din ve aşkınlık boyutları bireyin yaşadığı zorlukları anlamlı ve kabullenebilir bir duruma getirdiği, böylece manevi metanetin güçlendiği sonucuna ulaşılabilir. Nicel verilerden elde ettiğimiz bu sonuç nitel veriyle de desteklenmektedir. Katılımcıların "Allah'a sığınarak ayakta kalıyorum", "dua ederek ferahlıyorum" gibi ifadeleri manevi metanetin inanç temelli kodlarla desteklendiğini göstermektedir.

Ayrıca bulgular, literatürdeki çeşitli çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Karaduman ve Aydın (2024), ergenlerle yaptıkları çalışmada manevi destek alan bireylerin stresli yaşam olaylarını daha anlamlı biçimde yorumladıklarını ve içsel huzuru daha kolay

sağladıklarını belirtmiştir.[103] Manevi kaynakların sosyal ilişkileri güçlendirme ve yaşam doyumunu artırma gibi etkileri de vurgulanmıştır.

Benzer biçimde, Balsak'ın (2024) editörlüğünü yaptığı rehberlik yaklaşımları derlemesinde, manevi danışmanlık uygulamalarının bireyin ruhsal sağlığını desteklediği ve metanet gelişimini kolaylaştırdığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, manevi kaynakların bireyin duygusal süreçlerinde dengeleyici bir rol oynadığı ve özellikle kriz anlarında içsel dayanıklılığı artırdığı yönünde bulgular mevcuttur.[104]

3.2.2. Manevi Metanetin Kendilerini Dinî Açıdan Tanımlama Biçimine Göre Farklılaşma Durumunun İncelenmesi

Katılımcıların dinî tanımlamaları manevi metanetin alt boyutları olan manevi dayanıklılık, manevi girişim ve kurtarıcı amaç düzeylerini önemli ölçüde etkilemiştir. "Çok dindarım" veya "dindarım" diye tanımlama yapan kişilerin genel manevi metanet puanları ve onun alt boyutlarına ait puanları daha yüksek çıkmıştır. Bu bulgular dinî inancın kişiyi psikolojik olarak koruduğunu da göstermektedir.

Bu bağlamda dine yüksek düzeyde bağlı olan kişilerde; zorluklar karşısında daha metanetli olma, durumları daha çabuk ve kolay kabullenme, yaşanan olayları Allah'ın takdiri ve imtihan çerçevesinde anlamlandırma tutumları etkili olmaktadır. Öte yandan, dine mesafeli veya inançsız şekilde tanımlama yapan kişilerde manevi metanet düzeyinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu bireylerin yaşadıkları zorluklar karşısında psikolojik olarak sağlam kalamadıkları, olayları anlamlandırmada zorluklar yaşadığı anlaşılmaktadır.

Bu sonuçlardan anlaşılacağı üzere manevi metanetin yapı taşı olan dine bağlılık özellikle otizmli bireye sahip ebeveynlerde din eğitiminin ruhsal güçlenme süreçlerine katkı sağladığını göstermektedir. Bu bulgular, dinî bağlılığın psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisini ele alan literatürle de örtüşmektedir.

---

[103] Firdevs Tubanur Karaduman - Ali Rıza Aydın, "Ergen Sorunları ve Başa Çıkma Yöntemi Olarak Maneviyat/Manevi Danışmanlık", *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2024), 421.

[104] Sami Artuk - Fuat Balsak, "Ergenlerde Psikolojik Sağlamlık ve Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi", *Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Farklı Yaklaşımlar*, ed. Fuat Balsak (Ankara: İKSAD Yayınları, 2024), 105.

Tan ve Yıldız, bireyin kendini dinî açıdan tanımlama biçiminin manevi iyi oluş düzeyini doğrudan etkilediğini belirtmiş; özellikle "dindar" olarak tanımlanan bireylerin stresle başa çıkma becerilerinin ve umut düzeylerinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır.[105]

Ayrıca, manevi metanetin gelişiminde dinî kimliğin bireyin yaşadığı zorlukları anlamlandırma biçimini şekillendirdiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda, dinî inançların bireyin yaşam olaylarını bir imtihan çerçevesinde değerlendirmesine olanak tanıdığı ve bu yaklaşımın ruhsal dengeyi korumada etkili olduğu belirtilmiştir.

3.2.3. Demografik Değişkenlerle Olan İlişkiler

Cinsiyet yönünden baktığımızda kadınların manevi kaynaklar ölçeğindeki din alt boyut puanları erkeklere göre anlamlı biçimde yüksek çıkmıştır. Ancak manevi metanet puanlarında cinsiyete göre farklılaşma görülmemektedir. Bu durum, kadınların dinî pratiklere daha fazla yönelme eğiliminde olduğunu ortaya koyan önceki araştırmalarla örtüşmektedir. Özellikle dua, tevekkül ve ibadet gibi uygulamaların kadınlar arasında daha yaygın olduğu belirtilmektedir.[106] Ancak metanet gibi içsel dayanıklılık göstergelerinde cinsiyet farkının ortaya çıkmaması, bireysel başa çıkma stratejilerinin daha çok kişisel deneyimle şekillendiğini düşündürmektedir.

Eğitim durumuna göre yalnızca manevi kaynakların aşkınlık alt boyutu etkilenmiştir. Bu durum soyut kavramların eğitim durumuyla paralel olarak gelişebileceğini göstermektedir. Aşkınlık boyutunun, metafizik düşünce ve soyutlama becerisiyle yakından ilişkili olduğu bilinmektedir.

Sosyo-ekonomik düzey, medeni hâl ve çocuğun otizm derecesi gibi değişkenlerin manevi metanet üzerinde belirgin farklılıklar oluşturmadığı görülmektedir. Bu sonuç, manevi metanetin daha çok bireyin içsel kaynaklarıyla ve yaşam deneyimiyle şekillendiğini; dışsal demografik değişkenlerden bağımsız gelişebileceğini göstermektedir.

---

[105] Hümeyra Nazlı Tan - Mualla Yıldız, "Manevi İyi Oluş Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması", *Dinî Araştırmalar* 25/63 (2022), 468.

[106] Veysel Uysal vd., "Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017), 153.

3.2.4. Anlamlı Korelasyonlar ve Genel Yorum

Manevi kaynaklara olan ilgi arttıkça bireylerin psikolojik dayanıklılık ve zorluklarla başa çıkma becerilerinin de arttığı görülmektedir. Korelasyon kat sayısının orta düzeyde ancak güvenilir olması, iki yapı arasında doğrudan bir etkileşim olduğunu istatistiksel olarak desteklemektedir. Bu bulgular maneviyatın kişiyi yalnızca dini aidiyet çerçevesinde değil, aynı zamanda ruh sağlığını koruyucu bir bileşen olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, manevi yönelimin bireylerin stresle başa çıkma becerilerini artırdığını ve psikolojik dayanıklılığı desteklediği ortaya konmuştur.[107]

Manevi kaynakların özellikle otizmli bireye sahip ebeveynler gibi sürekli bakım yükü ve sosyal izolasyon riski yaşayan gruplarda stres yönetimi için çok önemli olduğu görülmektedir. Otizmli çocuklara sahip ebeveynlerin manevi başa çıkma stratejilerine yönelmesinin psikolojik iyi oluşlarını olumlu etkilediği ve stres düzeylerini azalttığı belirtilmiştir.[108]

Manevi kaynakların algılama düzeyi arttıkça manevi metanet düzeyi de artmaktadır. Bu ilişki, bireyin karşılaştığı zorluklarla daha iyi başa çıkmasına yardımcı olur. Otizm gibi sürekli bakım gerektiren bir bireyle yaşamak ebeveynlerin günlük yaşamındaki stres seviyelerini arttırmakta bu da ebeveynlerin kendilerini psikolojik anlamda güçlendirmesini gerekli kılmaktadır. Maneviyat bu noktada önemli bir destek faktörü olmakta metanetli ve umutlu olma gibi faktörleri desteklemektedir. Aydın ve Arslantürk (2018) tarafından yapılan çalışmada, özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin manevi algılarla ilişkili olduğu ve bu ilişkinin özellikle annelerde daha belirgin olduğu vurgulanmıştır.[109]

Tüm bu bulgular araştırmanın temel varsayımını doğrulamaktadır. Dinî inanca ve manevi kaynaklara sahip olmanın bireylerin olumsuz duygularla baş etme becerilerinde güçlü bir destek işlevi gördüğü ortaya konulmuştur.

---

[107] Uysal vd., "Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", 141.

[108] Ömer Faruk Söylev - Canan Kapucu Öztürk, "Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Psikolojik Sağlamlığı ile Maneviyat İlişkisi", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2022), 379.

[109] Aydan Aydın - Cennet Tuba Arslantürk Egin, "Zihin Engelli, Serebral Palsili ve Otizmli Çocuk Ebeveynlerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ile Ebeveynlik Algılarının Karşılaştırılması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 37/1 (2018), 180.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı olumsuz duygularla baş etme süreçlerinde din eğitiminin rolünü nitel ve nicel yöntemlerle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre dinî ve manevi kaynakların ebeveynler için yalnızca bilgi ve metafizik bir yönelim değil aynı zamanda ruhsal dengelerini sağlamalarında, olayları anlamlandırmalarında ve ruhsal dayanıklılıklarını korumada önemli bir baş etme stratejisi olduğu görülmüştür. Tanı sürecinden itibaren ebeveynler yaşadığı üzüntü, çaresizlik, inkar, suçluluk gibi duygularını inançları sayesinde anlamlandırmıştır.

Araştırmanın nitel sonuçları, ebeveynlerin otizm tanısının ardından yaşadığı sarsıcı duygular, belirsizlik, sosyal çevrenin gösterdiği dışlayıcı tutumlar ve yalnızlık gibi durumların bireyleri manevi kaynaklara yönelmeye teşvik ettiği görülmektedir. Katılımcıların sıkça tekrar ettiği "Allah'ın imtihanı", "kaderimiz böyleymiş" gibi ifadeler dinî yorumların zorluklarla baş etmede önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir. Katılımcılar, çocukluktan itibaren aldıkları din eğitimi sayesinde dua, ibadet, tevekkül ve dinî sohbetler gibi uygulamaları öğrenmiş ve yaşadıkları çaresizlik karşısında daha kolay başa çıkabildiklerini ifade etmişlerdir.

Ebeveynlerin maneviyatla olan ilişkisi, yalnızca inanç odaklı değil psikolojik, duygusal ve davranışsal olarak da bireyleri desteklemiştir. Bu sayede ebeveynler; Allah'a sığınma, zorlukları ilahî hikmete dayandırma ve dua yoluyla ferahlama gibi pratikleri ön plana çıkarmıştır.

Bu bağlamda din eğitimi, bireyin yaşadığı travmatik olayları yorumlama biçimini doğrudan etkileyerek kabullenme sürecini kolaylaştıran bir rehber işlevi görmüştür. Özellikle çocuğun otizm derecesi ağırlaştıkça, aşkınlık boyutuna yönelim artmış; bu da dinî eğitimin bireyin anlam arayışını derinleştirdiğini göstermektedir.

Kader, imtihan, kefaret gibi kavramlar da araştırmanın nitel boyutunda belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bazı katılımcılar bu durumu kaderin bir tecellisi, Allah'ın onu sevdiği için verdiği bir imtihan olarak ifade etmişler ve bu düşünceleri sayesinde teslimiyet ve rahatlama yaşamışlardır. Öte yandan bazı ebeveynler ise yaşadığı bu zorluğun günahlarına kefaret olacağını ve bu sayede cennete gireceğini belirtmişlerdir. Ebeveynlerin bu yorumlarının onların ruhsal dengeyi sağlamasında ve yaşadığı zorluğun etkisinin azalmasında önemli bir işlevi olduğu görülmektedir.

Tezin nicel bulguları da nitel bulgulardan elde edilen verileri istatistiksel olarak desteklemektedir. Manevi kaynaklar ile manevi metanet arasında anlamlı ve pozitif yönde ilişkiler olması özellikle din ve aşkınlık alt boyutlarında manevi metanetle daha güçlü ilişki olduğunun görülmesi insanların zorlu yaşam olaylarını, din ve maneviyat ekseninde yorumladığı bu sayede psikolojik dayanıklılıklarını artırdığını göstermektedir.

SPSS programı aracılığıyla yapılan Spearman korelasyon ve Kruskal-Wallis gibi analizler, manevi kaynakların bireyin ruhsal dayanıklılığı üzerindeki etkisini istatistiksel olarak doğrulamıştır. Özellikle dinî bağlılık düzeyi arttıkça manevi metanetin de yükseldiği görülmüş; bu bulgu nitel verilerdeki "Allah'a sığınarak ayakta kalıyorum" gibi ifadelerle örtüşmüştür.

Ek olarak insanların dinî tanımlama biçimleri, manevi metanet düzeyinde anlamlı farklılıklar oluşturmuştur. Dindarlık düzeyi yüksek olan bireylerin manevi dayanıklılık, manevi girişim ve kurtarıcı amaç alt boyut puanları daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuca göre dinî aidiyetin zorluklarla başa çıkma kapasitesine doğrudan etki ettiği ve psikolojik sağlamlılık kazandırdığı da ortaya konulmuştur. Kendini dine mesafeli veya inançsız şekilde belirten kişilerin ise manevi metanet düzeyleri daha düşük çıkmış bu da dinî inancın zorluklarla baş etmede önemli bir konumda olduğunu göstermiştir.

Tüm bu bulgular göz önüne alındığında, din eğitiminin otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı zorluklarla başa çıkmalarında çok yönlü bir katkısı olduğu söylenebilir. Din eğitimi, bireyin yaşadığı zorlukları anlamlandırmasına, ruh sağlığını korumasına ve geleceğe umutla bakmasına yardımcı olur. Bu sayede birey, duygusal olarak rahatlamakla beraber çocuğuna karşı daha sabırlı, merhametli ve duyarlı bir ebeveyn olarak davranabilir. Din eğitimi sayesinde kazanılan değerler ve pratikler, ebeveynin kendini suçlamasının önüne geçer ve yaşadığı zorlukları Allah'ın takdiri ve rahmeti bağlamında yorumladığında daha güçlü bir teslimiyet duygusu geliştirebilir.

Ayrıca din eğitimi, sosyal destekten yoksun kalan ebeveynler için manevi bir dayanışma zemini sunmakta; yalnızlık ve dışlanma gibi duygularla baş etmede koruyucu bir rol üstlenmektedir. Bu yönüyle dinî aidiyet, bireyin hem içsel hem toplumsal bağlarını güçlendiren bir destek mekanizması haline gelmektedir.

Sonuç olarak bu araştırma, din eğitiminin sadece insanların inançlarını şekillendirmekte kalmadığını aynı zamanda zorlu zamanlarda başvurabileceği psikolojik, duygusal ve

zihinsel bir destek sunduğunu ortaya koymuştur. Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı sürecin karmaşık yapısı sadece tıbbi ve pedagojik müdahalelerle sınırlı olmamalı dinî ve manevi destek araçlarıyla birlikte ele alınmalıdır.

Buna göre din eğitimi yalnızca teorik bilgi aktarımı değil, aynı zamanda zorlu yaşam olaylarında ebeveynlerin ruhsal sağlığını koruyan, yaşadıklarını anlamlandırmaya yarayan ve kişinin hayatla kurduğu ilişkiyi yeniden şekillendiren bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırma kapsamında elde edilen tüm bu sonuçlar, din eğitiminin kişiye sabır kazandırma, zorlu yaşam olaylarını kabullenme, geleceğe ve ahirete dair umutla bakma gibi birçok faydalar sağladığını göstermektedir. Bu açıdan din eğitimi bireyin yalnızca inançsal olarak gelişimini desteklemekle kalmaz aynı zamanda zorluklara tahammülde, aile ve toplumla olan iletişimde, özel gereksinimli bireylere karşı duyarlılık kazanılmasında çok önemli ve destekleyici bir unsur haline gelmektedir.

Bu çerçevede, elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıda kurumlara, araştırmacılara ve ebeveynlere yönelik bazı öneriler sunulmaktadır:

Kurumlara Yönelik Öneriler;

Müftülükler, belediyeler ve ilahiyat fakülteleri iş birliğiyle, otizmli bireye sahip ebeveynlerin manevi ihtiyaçlarına yönelik din eğitimi temelli seminerler ve rehberlik hizmetleri hazırlanabilir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, ebeveynlerin yaşadığı duygusal yükleri hafifletmeye yönelik dua, tevekkül ve sabır gibi dinî içerikler oluşturup bunları dijital platformlarda erişilebilir hale getirebilir.

Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, dinî başa çıkma stratejilerini içeren projelerle ebeveynlerin ruhsal dayanıklılığını artırmaya yönelik din eğitimi ile psikososyal destek hizmetlerini entegre eden uygulamalar geliştirebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler;

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin dindarlıkta zamanla yaşanan değişimlerin, başa çıkma stratejilerine etkisi literatürde eksik kalmıştır, bununla ilgili çalışmalar yapılabilir.

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin yaşadığı travmatik süreci anlamlandırmasında kader, kefaret ve imtihan kavramlarının din eğitimiyle nasıl şekillendiği üzerine derinlemesine nitel çalışmalar yapılabilir.

Din eğitimi alanında özel gereksinimli bireylerin ebeveynlerine yönelik manevi danışmanlık modelleri geliştirilebilir.

Ebeveynlere Yönelik Öneriler;

Dua, namaz ve tevekkül gibi dinî uygulamaların sadece alışkanlık değil; ruhsal dengeyi sağlayan bilinçli başa çıkma stratejisi olarak kullanımı teşvik edilebilir.

Otizmli bireye sahip ebeveynlerin kader ve imtihan gibi kavramları yorumlarken doğru bilgiye ulaşması ve gerektiğinde uzman desteği alması sağlanabilir.

Ebeveynlerin; çocuklarıyla birlikte dinî sohbetler, hikâye okumaları ve manevi içerikli etkinlikler düzenleyerek aile içi manevi paylaşım ortamları oluşturması teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

Al-Kandari, S vd. "Brief Report: Social Support and Coping Strategies of Mothers of Children Suffering from ASD in Kuwait". *Journal of Autism and Developmental Disorders* 47/10 (2017). https://doi.org/10.1007/s10803-017-3225-y

American Psychiatric Association. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. American Psychiatric Publishing, 5. Basım, 2013.

Ano, Gina G. - Vasconcelles, Erin B. "Religious Coping and Psychological Adjustment to Stress: A Meta-Analysis". *Journal of Clinical Psychology* 61/4 (2005).

Artuk, Sami - Balsak, Fuat. "Ergenlerde Psikolojik Sağlamlık ve Maneviyat İlişkisinin İncelenmesi". *Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Farklı Yaklaşımlar*. ed. Fuat Balsak. Ankara: İKSAD Yayınları, 2024.

Atmaca, Furkan - Tan, Sema. "İki Kere Farklı: Özel Yetenekli ve Otizmli Bireyler Hakkında Ne Biliyoruz? Bir Sistematik Alanyazın Taraması". *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 52 (2021).

Aydın, Aydan - Arslantürk Egin, Cennet Tuba. "Zihin Engelli, Serebral Palsili ve Otizmli Çocuk Ebeveynlerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ile Ebeveynlik Algılarının Karşılaştırılması". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 37/1 (2018).

Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din (Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri)*. İstanbul: İz yayıncılık, 2015. Basım, ts.

Baltacı, Ali. "Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?" *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5/2 (2019). http://dergipark.org.tr/tr/doi/10.31592/aeusbed.598299

Batan, S. Nazlı - Ayten, Ali. "Dinî Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 15/3 (2015).

Bayındır, Salih. *Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Manevi Danışmanlık ve Rehberlik İhtiyaçları*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Beşenek, Mert. "Otizm Spektrum Bozuklukları için Sosyodemografik ve Klinik Risk Faktörleri Nelerdir?" *Turkish Journal of Child and Adolescent Mental Health* 27/3 (2020).

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

Bjorck, Jeffrey P. - Thurman, John W. "Negative Life Events, Patterns of Positive and Negative Religious Coping, and Psychological Functioning". *Journal for the Scientific Study of Religion* 46/2 (2007).

Broady, Timothy R. vd. "Understanding Carers' Lived Experience of Stigma: The Voice of Families with a Child on the Autism Spectrum". *Health & Social Care in the Community* 25/1 (2017).

Brobst, Jennifer B. vd. "Parenting Children with Autism Spectrum Disorders: The Couple's Relationship". *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 24/1 (2009).

Brown, Roy I vd. "Family Quality of Life When There Is a Child With a Developmental Disability". *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities* 3/4 (2006). https://www.academia.edu/4376060/Family_Quality_of_Life_When_There_Is_a_Child_With_a_Developmental_Disability

Bulut, Aytekin. *Din Eğitiminde Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.

Cohrs, Austin C. - Leslie, Douglas L. "Depression in Parents of Children Diagnosed with Autism Spectrum Disorder: A Claims-Based Analysis". *Journal of Autism and Developmental Disorders* 47/5 (2017), 1416-1422. https://doi.org/10.1007/s10803-017-3063-y

Coulthard, Patricia - Fitzgerald, Michael. "In God we Trust? Organised Religion and Personal Beliefs as Resources and Coping Strategies, and their Implications for Health in Parents with a Child on the Autistic Spectrum". *Mental Health, Religion & Culture* 2/1 (1999).

Creswell, John W. "Karma Yöntem Araştırmaların Temel Özellikleri". çev. Suat Çelik. *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. ed. Mustafa Sözbilir. Ankara: Pegem Akademi, 3. Basım, 2021.

Creswell, John W. "Temel ve Gelişmiş Karma Yöntem Desenleri". çev. İbrahim H. Acar. *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. ed. Mustafa Sözbilir. Ankara: Pegem Akademi, 3. Basım, 2021.

Çamdibi, Hasan Mahmut. *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*. ed. Hüseyin Kader. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 1. Basım, 2003.

Dereli, Feyza - Okur, Sibel. "Engelli Çocuğa Sahip Olan Ailelerin Depresyon Durumunun Belirlenmesi". *Yeni Tıp Dergisi*.

Diken, İbrahim H. (ed.). *Erken Çocuklukta Otizm Spektrum Bozukluğu Temel Bilgiler*. Ankara: Pegem Akademi, 1. Basım, 2022.

Duran, Mehmet Emrullah. *Manevi İçerikli Gelişim Destek Programının Otizm Spektrum Bozukluğu Olan Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Umutsuzluk, Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Ekşi, Halil vd. "Manevi Kaynaklar Ölçeği Türkçe Formunun Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması". *Tam Metin Kitapçığı*. Ankara: TEBAD, 2019.

Ekşi, Hüseyin vd. "Manevi Metanet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması". *Bildiri Kitabı*. ed. Cemil Çayır. SADAB, 2024.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 2004.

Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları, 2004.

Goffman, Erving. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. New York: Simon & Schuster, 1963.

Gray, David E. "Coping with Autism: Stresses and Strategies". *Sociology of Health & Illness* 16/3 (1994). https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11348729

Gray, David E. "Everybody Just Freezes. Everybody is Just Embarrassed: Felt and Enacted Stigma Among Parents of Children with High Functioning Autism". *Sociology of Health & Illness* 24/6 (2002).

Güler, Özlem. "Dini İnanç ve Psikolojik Sağlık İlişkisi Üzerine Dair Bir Değerlendirme". *Toplum Bilimleri Dergisi* 4/8 (2010).

Hayes, S. A. - Watson, S. L. "The İmpact of Parenting Stress: A Meta-analysis of Studies Comparing the Experience of Parenting Stress in Parents of Children with and without Autism Spectrum Disorder". *Journal of Autism and Developmental Disorders* 43/3 (2013).

Imran, Muzzamel Hussain - Leng, Xin. "A Critical Review on Pargament's Theory of Religious Coping: In the Context of the COVID-19 Pandemic". *Journal of Religion and Health* 64/1 (2025).

İslamoğlu, Ahmet Hamdi - Alnıaçık, Ümit. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta, 2019.

Karaca, M. Abdulbaki vd. "Ebeveynlerin Otizmli Çocuklarıyla İlgili Günlük Yaşam Sürecinde Karşılaştıkları Güçlüklerin İncelenmesi". *TSPED (Turkish Special Education Journal: International)* 3/2 (2021).

Karaduman, Firdevs Tubanur - Aydın, Ali Rıza. "Ergen Sorunları ve Başa Çıkma Yöntemi Olarak Maneviyat/Manevi Danışmanlık". *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2024).

Karagöz, Sema. *Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Karaman, Berfin vd. "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Bulunan Çocukların Kardeşlerinin Karşılaştığı Zorluklar". *İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/1 (2025).

Koenig, Harold G. vd. *Handbook of Religion and Health*. New York: Oxford University Press, 2012.

Koenig, Harold G. "Research on Religion, Spirituality, and Mental Health: A Review". *The Canadian Journal of Psychiatry* 54/5 (2009).

Koenig, Harold G. *Spirituality in Patient Care: Why, How, When, and What*. Philadelphia: Templeton Foundation Press, 2. Basım, 2007.

Kula, M. Naci. "Engellilere Verilecek Tebliğ ve İrşad Hizmeti". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/4 (2004).

Kula, M. Naci. "Engellilik Açısından Tanrı Tasavvurunun Önemi ve İmtihan Kavramının Anlam Alanı". *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu: Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi*, ts.

Kübler-Ross, Elisabeth. *Ölüm ve Ölme Üzerine*. çev. Sezer Soner. İstanbul: Profil Kitap, 1. Basım, 2023.

Küçükdereli, Mehmed Zahit. *Otizmli Çocukların Ebeveynlerinde Depresyon ve Dini Başa Çıkma İlişkisi: Konya Örneği*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Link, Bruce G. - Phelan, Jo C. "Conceptualizing Stigma". *Annual Review of Sociology* 27 (2001).

Lord, C. vd. "Autism Spectrum Disorder". *The Lancet* 392/10146 (2018).

Lord, Catherine vd. "Autism Spectrum Disorder". *Nature Reviews Disease Primers* 6/1 (2020). https://doi.org/10.1038/s41572-019-0138-4

Mahmood, Dr. Hamid vd. "Coping Strategies of Mothers with Asd Children". *The Professional Medical Journal* 22/11 (2015). https://doi.org/10.17957/tpmj/15.3078

Mugno, Diego vd. "Impairment of Quality of Life in Parents of Children and Adolescent with Pervasive Developmental Disorder". *Health and Quality of Life Outcomes* 5 (2007).

Musayev, İslam. "Engelli Bireye Sahip Ailelerin Yaşadıklarını Anlamlandırmalarında Din Eğitiminin Rolü". *I. Uluslararası Engellilik ve Din Sempozyumu: Engellilik Bağlamında Dini Yaklaşım, Dini Başaçıkma ve Din Eğitimi*, ts.

Mutlu, Hüseyin vd. "Otizmli Çocuğu Olan Anne Babaların Yaşam Doyumu, Sosyal Destek ve Umut Düzeyleri". *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 52 (2021).

Özdemir, Gülnur - Oktar, Merve Nur. "Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Çocukların Ebeveynlerinin Rollerinin Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi". *Toplum ve Sosyal Hizmet* 36/3 (2025).

Pargament, Kenneth I. vd. "Patterns of Positive and Negative Religious Coping with Major Life Stressors". *Journal for the Scientific Study of Religion* 37/4 (1998).

Pargament, Kenneth I. *Spiritually Integrated Psychotherapy: Understanding and Addressing the Sacred*. New York: Guilford Press, 2011.

Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press, 1997.

Park, Crystal L. "Religion and Meaning". *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. ed. Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park. New York: Guilford Press, 2005.

Sağır, Zeynep. "Kültürleşme, Dinî Başa Çıkma ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'de Yaşayan Yabancı Öğrenciler Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Kilitbahir İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2020).

Söylev, Ömer Faruk - Kapucu Öztürk, Canan. "Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Psikolojik Sağlamlığı ile Maneviyat İlişkisi". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 7/2 (2022).

Tan, Hümeyra Nazlı - Yıldız, Mualla. "Manevi İyi Oluş Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tanımlanması". *Dinî Araştırmalar* 25/63 (2022).

Tarakeshwar, Nalini - Pargament, Kenneth I. “Religious Coping in Families of Children with Autism”. *Focus on Autism and Other Developmental Disabilities* 16/4 (2001). https://doi.org/10.1177/108835760101600408

Todd, Samantha. *Otizm Spektrum El Kitabı*. çev. Soydan Redif vd. Ankara: Palme Yayıncılık, 2017.

Toper, Ferhat - Özkan, Yasemin. “Otizmli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Zorluklara İlişkin Deneyimleri”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 18/43 (2021).

Tortamış Özkaya, Banu. “Yaygın Gelişimsel Bozukluklardan Otizm Spektrum Bozukluğuna Geçiş: DSM-V’de Karşımıza Çıkacak Değişiklikler”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 5/2 (2013).

Uysal, Veysel vd. “Dinî Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017).

Van Tongeren, D. R. vd. “Development and Validation of a Measure of Spiritual Fortitude”. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy* 11/6 (2019).

Volkmar, F. R. - Pauls, D. “Autism”. *The Lancet* 362/9390 (2003).

Westbrook, C. J. vd. “Trait Sources of Spirituality Scale: Assessing Trait Spirituality More Inclusively”. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development* 51/2 (2018).

Woodgate, R. L. vd. “Living in a World of Our Own: The Experience of Parents Who Have a Child with Autism”. *Qualitative Health Research* 18/8 (2008).

Wortmann, Jennifer H. “Religious Coping”. *Encyclopedia of Behavioral Medicine*. ed. Marc D. Gellman. New York: Springer, 2020.

Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin, 2021.

Yüksel, Adnan. “Otizm Genetiği”. *Cerrahpaşa Tıp Dergisi* 36/1 (2005).

EKLER

EK-1: Etik Kurul Onayı

Ek-2: Demografik Bilgi Formu

BİLGİLENDİRME VE DEMOGRAFİK BİLGİ FORMU

Değerli Katılımcı,

Bu araştırmanın amacı, ebeveynlerin olumsuz duygularla baş etme yöntemlerini ve bunun din eğitimi ile ilişkisini ortaya koymaktır. Araştırmada yer alan ölçeklere vereceğiniz cevaplar yalnızca araştırma kapsamında bilimsel gaye için kullanılacak olup kesinlikle üçüncü kişilerle paylaşılmayacaktır. İçtenlikle vereceğiniz cevaplar araştırmanın hedefine ulaşabilmesi ve hakikati ortaya koyabilmesi adına çok önemlidir.

Araştırmamıza zaman ayırarak katkıda bulunduğunuz için içtenlikle teşekkür ederim.

İrem CANPULAT

Yüksek Lisans Öğrencisi

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Not: Cevaplarınızı (X) harfi ile işaretleyebilirsiniz.

1) **Cinsiyetiniz:** ( ) Kadın ( ) Erkek
2) **Yaşınız**:
3) **Medeni haliniz:** ( ) Evli ( ) Bekâr ( ) Eşi vefat etmiş ( )Boşanmış
4) **Eğitim Durumunuz:**
   ( ) İlkokul
   ( ) Ortaokul
   ( ) Lise
   ( ) Üniversite
   ( ) Lisansüstü
5) **Ne işle meşgulsünüz?**

   ……..……..
6) **Sosyo-ekonomik düzeyiniz:** ( ) Düşük ( ) Orta ( ) Yüksek

7) Kendinizi dinî açıdan nasıl tanımlarsınız?

a) Ateist (Allah'ın varlığına inanmam)

b) Allah'a inanan, ancak dindar değil

c) Az da olsa dindar bir insanım

d) Dindar biriyim (ara sıra da olsa ibadetlerimi yaparım)

e) Çok dindar bir insanım (ibadetlerimi aksatmadan düzenli olarak yapmaya çalışırım)

8) Otizmli çocuğunuzun yaşı (Lütfen yazınız) ……..

9) Çocuğunuzun otizm derecesi: ……

Ek-3: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

YARI YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU

1- Çocuğunuzun otizmli olduğunu ilk ne zaman öğrendiniz, öğrenince ilk tepkiniz ne oldu? Daha sonra kabullenme aşamasında neler hissettiniz ve neler yaşadınız? Hatırlayabildiğiniz kadarıyla, o süreçte yaşadığınız duygu ve düşüncelerinizi bizimle paylaşabilir misiniz?

2- Otizmli çocuğa sahip olmanın anne-baba için şüphesiz birtakım zorlukları olmalı. Bu zorlukların üstesinden nasıl geliyorsunuz? Bu hususta sahip olduğunuz tahammül/dayanma gücünü neye borçlusunuz? Açıklayabilir misiniz?

3- Bu zorluklar karşısında herhangi bir kişi veya kurumdan destek aldınız mı? Aldıysanız nelerden ve kimden destek aldınız? Aldığınız destek yaşadığınız zorluklar karşısında size yardımcı oldu mu? Nasıl?

4- Bu süreçte zorluklarla başa çıkmak için rahatlama yöntemi olarak dinî uygulamalarınız oldu mu? (Namaz kılma, Kur'an okuma, dinî topluluklara katılma vs.)

5- Bazı insanlar bu hayatta yaşadığımız bazı zorlukların dinî bir imtihan olduğuna inanırlar. Siz de otizmli bir çocuğa sahip olmanın dinî bir imtihan olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?

6- Çocukluğunuzdan itibaren bir din eğitimi aldınız mı, aldıysanız bu din eğitimini nereden aldınız? Aileniz (anne, babanız) dindar insanlar mıydı?

7- Çocuğunuzun otizmli olduğunu öğrendikten sonra dinî hayatınızda değişimler oldu mu? Yani önceden daha dindarken, sonradan daha az dindar oldunuz veya tam tersine önceden daha az dindar iken sonradan daha fazla dindar bir insan olduğunuzu söyleyebilir misiniz? Ya da herhangi bir değişiklik olmadı diyebilir misiniz? Bu hususta hislerinizi paylaşabilir misiniz?

8- Sizce otizmli bireye sahip ebeveynlerin din eğitimi almaları gerekli midir? Neden?

Ek-4: Ölçekler

Manevi Kaynaklar Ölçeği

Aşağıda sizinle ilgili ifadeler bulunmaktadır. Lütfen her bir maddeyi dikkatlice okuyunuz ve sizi en iyi tanımlayan seçeneği işaretleyiniz. Doğru ya da yanlış cevap yoktur. Sizden beklenen içtenlikle cevap vererek bilimsel bir çalışmaya yardımcı olmanız. Lütfen bütün sorularla ilgili görüşlerinizi ifade ediniz. Katkılarınız için teşekkürler.

1= Hiçbir zaman 2= Bazen 3=Sıklıkla 4=Çoğu zaman 5=Her zaman anlamına gelmektedir.

1.Tanrı'yla/kişisel inancımla bağım hayatımda	1	2	3	4	5
2.Tanrı'yla/kişisel inancımla ilişkim hayatıma	1	2	3	4	5
3.Tanrı'yla/kişisel inancımla ilişkim, kim olduğuma dair en önemli parçalardan biridir.	1	2	3	4	5
4.Tanrı'yla/kişisel inancımla ilişkim yaptığım	1	2	3	4	5
5.Tanrı'ya /kişisel inancımla yakınlığım ve bağlantım hayatımdaki en önemli şeydir.	1	2	3	4	5
6.Tanrı/kişisel inancımla ilişkimde sık sık	1	2	3	4	5
7.Doğayla bağlantım hayatıma amaç ve anlam	1	2	3	4	5
8.Doğayla ilişkim hayatıma anlam katar.	1	2	3	4	5
9.Doğayla ilişkim, kim olduğuma dair önemli	1	2	3	4	5
10.Doğayla ilişkim, yaptığım her şeyi etkiler.	1	2	3	4	5
11.Doğayla yakınlığım ve bağlantım	1	2	3	4	5
12.Doğayla olan ilişkimde sık sık yakınlık	1	2	3	4	5
13.İnsanlıkla olan bağlantım hayatıma amaç ve	1	2	3	4	5
14.İnsanlıkla ilişkim hayatıma anlam katar.	1	2	3	4	5
15.İnsanlıkla ilişkim, kim olduğuma dair	1	2	3	4	5
16.İnsanlıkla ilişkim yaptığım her şeyi etkiler.	1	2	3	4	5
17.İnsanlıkla yakınlığım ve bağlantım	1	2	3	4	5
18.İnsanlıkla olan ilişkimde sık sık yakınlık	1	2	3	4	5
19.Aşkın/yüce'yle olan bağlantım hayatıma	1	2	3	4	5
20.Aşkın/yüce'yle olan ilişkim hayatıma anlam	1	2	3	4	5
21.Aşkın/yüce'yle ilişkim, kim olduğuma dair	1	2	3	4	5
22.Aşkın/yüce'yle olan ilişkim yaptığım her	1	2	3	4	5
23.Aşkın/yüce'yle olan yakınlığım ve bağlantım hayatımdaki en önemli şeydir.	1	2	3	4	5
24.Aşkın/yüce'yle olan ilişkimde sık sık yakınlık ararım.	1	2	3	4	5

Türkçe Kaynak: Ekşi, H., Çelimli, Ç., Sevim, E. ve Ekşi, F. (2019). Manevi Kaynaklar Ölçeği Türkçe formunun geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *V. Uluslararası TURKCESS Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitapçığı* içinde (s. 759-767). Ankara: TEBAD.

Orijinal Kaynak: Westbrook, C. J., Davis, D. E., McElroy, S. E., Brubaker, K., Choe, E., Karaga, S., ... Hook, J. (2018). Trait Sources of Spirituality Scale: Assessing Trait Spirituality More Inclusively. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 51(2), 125–138. doi:10.1080/07481756.2017.1358059

Manevi Metanet Ölçeği

Lütfen aşağıdaki ifadelere ne derecede katıldığınızı değerlendirip sizin için en uygun seçeneğin üzerine çarpı (X) işareti koyunuz.		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum
1	İnancım hayattaki zor görevlerin üstesinden gelmem için beni destekler.	1	2	3	4	5
2	Zorluklarla karşılaşsam bile doğru olanı yapmaya devam ederim.	1	2	3	4	5
3	Zorluklar bana yeni bir amaç bilinci verir.	1	2	3	4	5
4	İnancım zorlu zamanlarda doğru olanı savunmama yardım eder.	1	2	3	4	5
5	Bir zorluğun içinde olsam bile doğru olanı yapabilirim.	1	2	3	4	5
6	Amaç bilincim zorluklarla güçlenir.	1	2	3	4	5
7	İnancım zorluklara dayanmamda bana yardımcı olur.	1	2	3	4	5
8	Sıkıntım olsa bile yaşama isteğimi korurum.	1	2	3	4	5
9	Mücadelelerimde anlam bulurum.	1	2	3	4	5

Türkçe Form: Ekşi, H., Dişli, N. ve Demir, İ.H. (2024). *Manevi Metanet Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması.* C. Çayır (Ed.). *XV. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Konferansı Bildiri Kitabı* içinde (s. 284-296). SADAB.

Orijinal Form: Van Tongeren, D. R., Aten, J. D., McElroy, S. Davis, D. E., Shannonhouse, L., Davis, E. B., & Hook, J. N. (2019). Development and validation of a measure of spiritual fortitude. *Psychological Trauma*, 11, 588-596.

Puanlama Yönergesi

Alt boyut ve madde sayısı: Ölçek 9 madde ve 3 alt boyuttan oluşmaktadır.

- Manevi Dayanıklılık 1-4-7,
- Manevi Girişim 2-5-8,
- Kurtarıcı Amaç 3-6-9

Ölçeğin bulunan ters maddeler: Ölçekte ters madde bulunmamaktadır.

Ölçeğin Değerlendirilmesi: Türkçe örneklemde ölçek, 5'li Likert formatında (1: Kesinlikle Katılmıyorum; 5: Kesinlikle Katılıyorum) düzenlenmiştir. Puanlama, ölçeğin alt boyutlarına göre yapılmakta olup, yüksek puanlar o boyutta daha yüksek düzeyleri göstermektedir.

İzin için iletişim adresi: dslinuriye@gmail.com